Edgar Degas

scrisori

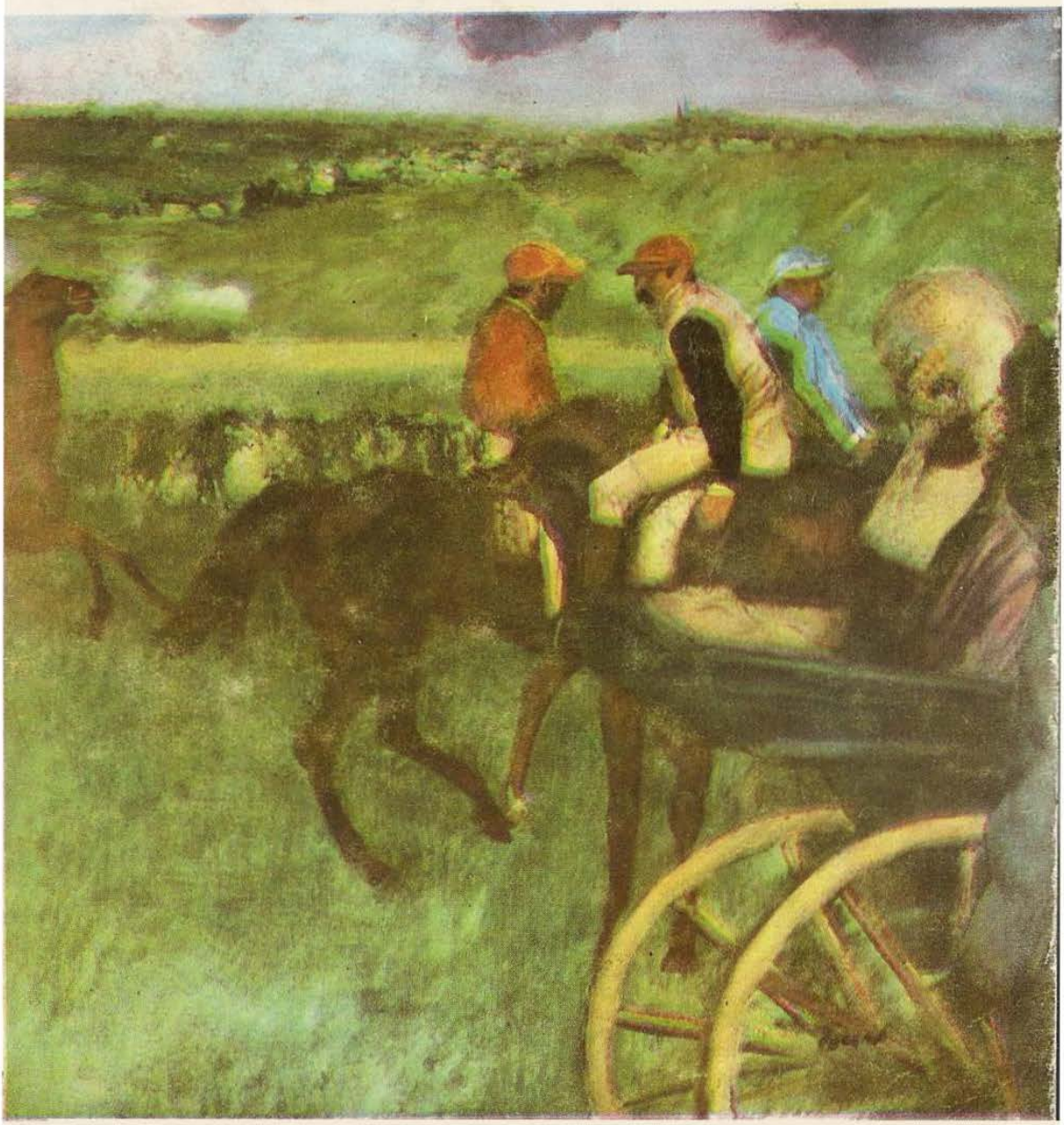

Editura Meridiane

Scrisori

Biblioteca de artă

Biografii. Memorii. Eseuri

Edgar Degas

scrisori

Traducere şi note de
ANDREEA DOBRESCU-WARODIN

Prefaţă de
DAN GRIGORESCU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1987

Pe copertă:

Edgar Degas
La curse (Jochei amatori, lîngă o trăsură)
1877 — 1880

Redactor : MIRELLA ACSENTE
Tehnoredactor : ŞTEFAN TĂNASE

Apărut 1987. Coli de tipar 8. Planşe 12.

Tiparul executat sub comanda nr. 7 la
Întreprinderea poligrafică
„13 DECEMBRIE 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

PREFAȚĂ

Puțini au fost artiștii care, în primii ani ai secolului nostru, să fi atras în chip atît de statornic luarea-aminte a unor oameni aparținînd celor mai diferite medii. Fascinați de personalitatea artistului, ei l-au descris în portrete memorabile, au consemnat întîlnirile cu el, frînturile de conversație, și-au notat impresiile (aproape întotdeauna copleșitoare) în jurnale intime și în scrisori trimise prietenilor și cunoscuților, în pagini de memorii unde portretul lui Degas pare să se deseneze cu multă precizie. Despre nici unul dintre pictorii generației lui nu au scris atîtea personalități ale vieții culturale franceze: Valéry, Cocteau, Huysmans, frații Goncourt, Daniel Halévy, Maurice Denis, Jean-Emile Blanche, Ambroise Vollard, Delteil, Fosca, Leymarie, Lassaigne, du Bos, Raymond Cogniat, René Huyghe, Germain Bazin. Și — încă de timpuriu — mulți scriitori, artiști și critici de artă din afara Franței: Max Liebermann (autor al unui studiu amplu, publicat în 1902), John Rewald, Meier-Graefe, Hausenstein, Lillian Browse, Catton Rich, George Moore, Canaday.

Și, totuși, în biografiile care i-au fost consacrate, abundă notațiile privitoare la „imposibilitatea de a obține o imagine clară" a artistului. Paradoxală constatare, de vreme ce documentele puse la îndemînă de comentatori sînt atît de

numeroase. O viață îndelungată (s-a stins, se știe, la 83 de ani) care poate fi urmărită fără întreruperi, fără a fi fost învăluită în mister, pentru că a fost trăită, aparent, în mijlocul celor ce l-au cunoscut foarte bine și i-au consemnat în amănunt evenimentele importante și pe cele mai puțin importante. Biografia lui artistică se reflectă în desenele și în picturile sale, de pe vremea cînd, la 20 de ani, fiu al unei familii prospere, privea dintr-un celebru autoportret „în jiletcă verde" cu o siguranță de sine vrednică de invidiat, pînă la vîrsta unei bătrîneți triste, însingurate, a pictorului cu barbă albă răsfirată în dezordine pe piept, pictorul aproape orb care își pipăia, șovăitor, drumul pe străzile Parisului, în acei ani cînd le sugera unora imaginea glorioasă a lui Homer, altora pe cea de un adînc patetism a regelui Lear (comparații aparținînd comentatorilor din acele ultime două decenii dramatice ale vieții sale).

Dar nu numai atunci, cînd se izolase de puținii supraviețuitori ai generației sale, a surprins Degas prin dificultatea cu care răspundea încercărilor admiratorilor de a se apropia de el. O artistă sensibilă, femeie inteligentă și cu spirit, Berthe Morisot, știind foarte bine cît valora el pentru arta franceză, a fost uimită de înverșunarea cu care se apăra de ceea ce socotea a fi o indiscreție, o baricadă construită din politețe agresivă și din subterfugii complicate îl proteja împotriva oricui ar fi voit să cunoască mai mult decît era el dispus să se știe. Unii au pus această trăsătură de caracter pe seama unui fel de aroganță aristocratică. Faptele dovedesc că nimic nu e mai puțin adevărat: a schimbat grafia numelui purtat de tatăl său, urmaș al unor nobili bogați, *de Gas*, în republicanul *Degas*. Cei care l-au cunoscut își vor aduce aminte cît de profund era sentimentul său de simpatie față de oamenii umili; și temele picturilor lui o dovedesc adesea — spălătorese, croitorese, o întreagă lume umilă, azvîrlită la marginea societății. După cum își vor aminti că la expozițiile lui veneau adesea

tocmai acești oameni, modele ale picturii sale, întotdeauna primiți cu prietenie de artist, care îi însoțea, ca un amfitrion curtenitor, prin fața tablourilor, favoare necunoscută de unii confrați, de cronicari și de colecționari.

Era mai curînd — deducem tot din observațiile contemporanilor — un amestec de timiditate, de lipsă de încredere în sine, de neadaptare la o lume care i se părea clădită strîmb. Unul dintre principalii comentatori ai biografiei lui Degas, François Fosca, făcea deosebirea între ceea ce s-a spus atît de des încît a intrat în categoria axiomelor curente, anume că artistul ar fi fost un mizantrop, și adevărata lui fire, dovedită în împrejurări diverse: nu un mizantrop, adică „unul care îi urăște pe oameni", ci mai curînd întruparea pe care au dat-o acestei trăsături de caracter Molière și Shakespeare. Asemenea lui Alceste, el e un dezamăgit, un personaj amar a cărui virtute austeră nu acceptă nici un fel de compromis și, aidoma cu Timon din Atena, un generos a cărui nevoie dureroasă de prietenie a fost mereu contrariată de lipsa oricărei recunoștințe. Aparținînd aceleiași familii spirituale, nici Alceste, nici Timon, nici Degas nu sînt *mizantropi* în înțelesul exact al cuvîntului: ei nu îi urăsc pe oameni, ci le detestă lașitățile și ipocriziile și refuză să le devină complici.

Un document impresionant e, din acest punct de vedere, scrisoarea lui din 26 octombrie 1890 trimisă mai vîrstnicului său prieten, Evariste Bernardi de Valernes. Una dintre rarele confesiuni ale artistului, ajuns atunci la deplina recunoaștere publică, mărturisindu-și cu amară sinceritate, ca pe o infirmitate, neîncrederea în propriile puteri, în capacitatea de a-și duce la capăt planurile atît de clare, neîncredere ce îl împingea spre o brutalitate pe care el, cel dintîi, o regreta; și, cu exemplară francheță, își cerea iertare că, din pricina relelor raporturi cu propria artă, a putut jigni un om pe care îl prețuia.

Nemulțumirile față de propriile picturi erau reale și durau de multă vreme. E adevărat, în-

ceputurile sale artistice nu ar fi îngăduit nimănui să le întrevadă: se dedicase picturii cu un entuziasm deloc împărtășit de restul familiei, pentru că această pasiune anulase orice interes față de studiile de drept prin care Auguste de Gas, tatăl, spera să asigure deplina respectabilitate urmașilor săi. (Că despărțirea de Facultatea de Drept nu a fost bine primită de părinți o demonstrează și faptul că, încă de pe atunci, Edgar Degas s-a mutat din casa părintească). Maestrul său era Louis Lamothe, discipol fidel al lui Ingres; Degas a fost cîștigat de modelul oferit de artistul care, pe atunci, trăia gloria unei senectuți profund respectate de întreaga Academie de Arte Frumoase a Parisului. În următorii zece ani, fostul student de la Drept nu s-a despărțit defel de exemplul lui Ingres; cu toate că, treptat, desenul lui căpăta mai multă căldură și o evidentă libertate a ductului, el reprezenta, așa cum spunea un exeget al artei lui Degas din prima ei fază, Chialiva, „un tribut adus rafinamentului liniei și modelajului subtil al maestrului clasicismului".

De altminteri, nici mai tîrziu desenul lui nu se va depărta de lecția clasică: chiar și atunci cînd liniile au devenit mai abrupte, trase cu un fel de ezitare — liniile unui bătrîn aproape orb —, principiul fundamental al desenului clasic nu era pus la îndoială, formele erau descrise ca niște mase compacte, definite de contururi continue. Degas s-a întîlnit cu Ingres în 1855: el avea 21 de ani, maestrul — 75. Discipolul îl convinsese pe un prieten al tatălui său, colecționarul Edouard Valpinçon, să împrumute o lucrare importantă, o *Baie turcească*, organizatorilor retrospectivei lui Ingres de la Salonul din acel an (lucrarea se află azi la Luvru, unde figurează sub titlul *Baia lui Valpinçon*). Bătrînul pictor îl invitase pe Degas în atelierul său, transformat în vremea aceea într-un adevărat sanctuar al clasicismului; de cîțiva ani, nu mai accepta elevi, lui Degas i-a dat, însă, un sfat citat adesea: „Desenează linii, tinere, multe linii". Ceea ce Degas a și făcut

întreaga viață. Puțini au fost artiștii, de la Renașterea italiană încoace — incluzîndu-l aici și pe Ingres —, care să fi izbutit să dea formei desenate o asemenea rigoare implacabilă, fără să o facă rigidă. Constanta creștere a libertății liniei nu era o violare, ci o expansiune a principiului clasicist.

Nimic nu lasă a se intui în atitudinea tînărului elev al lui Ingres viitoarea lui participare la rebeliunea împotriva Salonului. Totuși, unele detalii revelează un anume nonconformism față de normele obișnuite ale învățămîntului artistic de la mijlocul secolului trecut. Sau, cel puțin, o nepăsare caracteristică față de idealurile ce-i însufleteau pe studenții parizieni în Belle-Arte; nu a avut, de pildă, niciodată de gînd să concureze pentru obținerea Premiului Romei, distincție atît de invidiată decenii de-a rîndul. Și nu e imposibil ca în această atitudine să se deslușească teama de urmările pe care le-ar fi putut avea obligația de a se supune pretențiilor rigide ale Academiei.

A mers totuși în Italia, dovadă că arta Renașterii nu-i era deloc indiferentă. Între 1856 și 1859 a călătorit de mai multe ori în țara strămoșilor lui (l-a vizitat la Neapole pe bunicul lui, René-Hilaire de Gas, și a pictat portretul mătușii sale, baroneasa Bellelli, înconjurată de familia ei, tablou aflat astăzi la Luvru). A zăbovit îndelung în marile muzee italiene, făcînd cópii după Rafael, Michelangelo, Botticelli, Mantegna, Filippo Lippi, Leonardo, ceea ce sugerează limpede cît de larg și, în același timp, cît de precis desenat în jurul unei epoci de istoria artelor era orizontul investigației sale. Și, foarte semnificativ, a continuat și în sălile Luvrului aceeași aspră ucenicie după modelul acelorași artiști pe care, în Italia, îi văzuse în întregul triumf al operelor lor. Biografii notează că, oricît de rezervat era tînărul Degas față de doctrinele academiste, pe la sfîrșitul anilor '50 lucra la ample compoziții cu subiecte destul de convențional biblice sau inspirate de istoria antică — ca, de altfel, îndeobște compozi-

țiile din Saloanele vremii — cu gîndul să le prezinte la expozițiile oficiale.

Cotitura decisivă a carierei sale avea să se producă în următorii 10—15 ani: l-a întîlnit, mai mult ca sigur în 1862 (cu un an înaintea scandalului care a precedat Salonul Refuzaților), pe Manet. Evenimentul, privit izolat, nu a avut urmări deosebit de importante: pe de o parte, Degas nu a renunțat la gîndul de a expune la Salon (a și debutat aici în 1865 și a prezentat apoi, fără întrerupere, pînă în 1870, lucrări pe care juriul le-a acceptat, pare-se fără dificultăți); pe de altă parte, cei din grupul Monet-Renoir-Sisley-Bazille erau mai tineri decît ceilalți doi (la 32—35 de ani, o diferență de 6—7 ani contează, desigur) care s-au simțit — și au și lăsat uneori să se înțeleagă aceasta foarte bine — întrucîtva despărțiți de restul pictorilor impresioniști.

Dar la această împrejurare se cuvine adăugată o alta, cu consecințe neașteptat de semnificative asupra evoluției artistului. În 1872, el pleca împreună cu fratele său René (cel mai mic între cei cinci copii ai lui Auguste de Gas, cu unsprezece ani mai tînăr decît Edgar, care era cel mai mare dintre ei), la New Orleans. Unchii săi, exportatori prosperi în acel îndepărtat oraș francez de pe coasta Golfului Mexic, se refugiaseră în Franța în timpul Războiului civil din Statele Unite și, întorcîndu-se acasă, îl luaseră și pe René, între timp căsătorit (spre nedisimulata indignare a tatălui său) cu verișoara lui primară, fiică a lui Michel Musson, fratele doamnei de Gas, născută Musson.

Degas se afla atunci, în preajma împlinirii vîrstei de 40 de ani, la o răspîntie a carierei. După ce revenise la Paris (în zilele tragice ale luptei Comunei se refugiase în Normandia), nu mai prezentase nici o lucrare la Salon: instituția aceasta i se părea anacronică, temele impuse participanților nu aveau nici cea mai slabă legătură cu existența contemporană. Își începuse primele studii consacrate baletului și balerinelor care aveau să-i asigure un loc atît de clar conturat

în istoria artei moderne. Temă prin definiție nonconformistă, pe care o abordase încă din 1868, dar atunci nu se despărțise încă de convențiile atelierului și nici nu sondase posibilitățile oferite de această lume, în care culorile și efectele de lumină capătă o neașteptată materialitate în transparențele lor diafane. Deocamdată, Degas nu proceda altfel decît, cu un secol și jumătate înaintea lui, Watteau, care îi picta pe comedianții italieni și, apoi, îi desprindea din forfota iarmaroacelor și îi așeza în visătoarele lui grădini. Compozițiile lui inspirate din atmosfera scenei și a sălii de spectacol li s-au părut unor comentatori mai recenți că descind din lecția unor maeștri olandezi: ceea ce, într-o anume măsură, e adevărat — dar nu se poate ignora detaliul că el urmărea reprezentarea unor forme nu în lumina zilei, ci sub jocurile imprevizibile ale luminii artificiale. (Uneori, ca în celebra *Orchestră* din 1869, efectele sînt și mai complicate: muzicienii stau în lumina domoală a sălii, în vreme ce proiectoarele rampei sînt îndreptate, aproape tăios, spre dansatoarele de pe scenă). Dar, în mai toate tablourile anterioare plecării la New Orleans, teatrul e pentru el decorul pe care se proiectează un portret.

Poate că — așa cum cred majoritatea biografilor săi — călătoria în America era și un prilej de a se salva de neliniștile, din ce în ce mai apăsătoare, provocate de tulburările de vedere care se anunțau pe de atunci, înainte ca el să fi împlinit 40 de ani. Cei doi frați au debarcat în New York. Scrisorile trimise din Lumea Nouă (de pildă cea adresată pictorului danez Lorentz Frölich) mărturisesc uimirea pricinuită de înfățișările marii metropole, de agitația străzii, de tot ceea ce însemna „viață modernă". Interes care nu transpare în nici una din picturile lui. Fascinat de forfota din port, de tramvaiele electrice, de vagoanele de dormit, Degas are aerul unui blajin provincial ajuns într-un loc unde nu mai recunoaște lucrurile familiare și se întoarce, ca la un reper solid în această lume în care totul

îl derutează, la proza lui Jean-Jacques Rousseau, citată statornic în primele scrisori.

Dar corespondența din New Orleans îi poate uimi și deruta pe cititori: nici un semn nu dovedește că ar fi văzut ceva din situația complicată de după Războiul civil cînd (toți istoricii Americii sînt de acord în această privință) Louisiana și orașul ei cel mai important se aflau mai aproape de haosul politic și economic decît multe alte regiuni ale Sudului. Degas vede numai — sau nu scrie decît despre — viața îndestulată a lui René, fermecătorul conac al familiei Musson, societatea foarte agreabilă — pe jumătate europeană, pe jumătate exotică — în care trăiește fratele său. Dar orașul i se pare prea pitoresc ca să-l poată interesa pe un pictor: demonstrație clară a modificării concepțiilor romantice — Delacroix ar fi fost fericit să se afle într-un asemenea mediu.

Căsnicia fericită a lui René îl face pe Edgar să-și privească singurătatea cu o milă pe care cei deprinși să-l socotească un mizantrop nu ar putea să o explice. Nu aflăm, e drept, din scrisorile lui mai mult despre motivele acestei însingurări; aceeași discreție, aceeași teamă de ia-lăsa pe alții să-i cunoască viața se deslușesc din corespondența acestei perioade; e, oare, un secret în biografia lui de pînă atunci care i-ar explica mizantropia sau timiditatea, orice nume i s-ar da purtării sale? Nici scrisorile lui, nici amintirile celor mai apropiați de el nu vor da răspuns întrebării.

Dar cîteva picturi realizate în scurta lui ședere la New Orleans răspund unei alte întrebări: mai clar decît scrisorile și decît confesiunile memorialiștilor. Portretul soției lui René, Estelle (azi, la National Gallery de la Washington) constituie o mărturie deosebit de importantă. Cumnata lui, o făptură blîndă și frumoasă, avusese un destin trist: căsătorită la 18 ani, rămăsese curînd văduvă, primul ei soț, căpitan în armata confederată, fiind ucis pe front. La scurt timp după întoarcerea din Franța, în 1865, își pierduse vederea. Tabloul

înfățișînd-o pe această ființă nefericită le-a evocat unor comentatori, de pildă lui John Canaday, arta lui Rembrandt de a înțelege și de a revela misterul și măreția spiritului uman copleșit de suferință. *Măreție* e, poate, un cuvînt nepotrivit epocii lipsite de elanuri care a fost epoca lui Degas; dar personajul tabloului său nu aparține acelei vremi. O tînără oarbă privește undeva unde vederea celorlalți nu poate ajunge: întreaga ei atitudine are măreția celui care știe bine că are temeiul să fie mîndru că dă întregii omeniri siguranța supraviețuirii. Estelle așteaptă un copil. Figura sărmanei infirme are o lumină calmă, tălmăcind o bucurie tăcută; e, în tabloul lui Degas, deopotrivă o compasiune față de femeia însingurată în lumea ei și o admirație față de aceea care, prin dragoste, se leagă de lumea celorlalți.

Cu puțină vreme înaintea sosirii lui în Louisiana, el mai pictase un portret în care nu se poate desluși nici un semn al multdiscutatei sale mizantropii. E un dublu portret — un prieten al tatălui său, Lorenzo Pagans, cîntă acompaniindu-se la ghitară, iar bătrînul de Gas, adus de spate, îl ascultă cu privirile pierdute, despărțit de tot restul lumii, copleșit de amărăciunea aducerilor aminte. Un asemenea subiect (lucrarea se află la Muzeul de Arte Frumoase de la Boston) ar fi putut să cadă ușor în sentimentalismul compozițiilor de gen ale academismului vremii; dar pictorul îi va da o măreție tragică, salvîndu-l nu numai de dulcegărie sentimentalistă, ci și de emfaza dramatică pe care o regăsim adesea în arta discipolilor lui Courbet, foarte prețuită pe atunci.

Iată *Bursa bumbacului* (Muzeul Municipal din Pau), celebra compoziție înfățișînd biroul unchiului său din New Orleans; portretele fraților săi, René și Achille, al unchiului Michel Musson, al funcționarilor, al cîtorva clienți, importatori și misiți, în atitudini caracteristice, într-o compoziție ce ascultă de legile riguroase ale construcției ce prezidau asupra oricărui tablou care își propunea să intre în Salon. Dar ritmurile scrupulos cum-

pănite sînt astfel organizate încît par impuse de aşezarea întîmplătoare a personajelor, surprinse într-un moment al activităţii lor obişnuite. Iar portretul din prim-plan, cel al bătrînului Musson, e pictat cu o duioşie, cu un fel de surîs înţelegător şi uşor ironic care face din el un adevărat personaj de roman dickensian: cam aşa trebuie să fi arătat domnul Micawber dacă s-ar fi ocupat de comerţul cu bumbac.

Discipolul lui Ingres devenise un pictor al vieţii moderne, fără să-şi fi pierdut încrederea în disciplina clasicistă. Descoperise în scenele repetiţiilor de balet un subiect care îi îngăduia să dea impresia că nu face decît să noteze mişcarea întîmplătoare a trupurilor, dar de fapt le aşeza într-o ordine riguroasă, în concordanţă cu legile inflexibile ale construcţiei clasiciste. *Bursa bumbacului* (al cărei prim titlu, *Portrete într-un birou*, exprimă mai clar intenţia pictorului), unde fiecare personaj pare a fi pozat fără să-şi fi dat seama iar unele dintre ele sînt ascunse de siluetele altora sau sînt retezate de marginea tabloului, ca şi cum ar fi fost surprinse într-un instantaneu fotografic, reprezintă momentul de culme al realismului degasian din prima sa fază. De acum înainte, dispoziţia formelor va urma din ce în ce mai strict regulile formulate de Ingres. Văzute în unghiuri neaşteptate (uneori, s-a spus, ca şi cum „ar fi privite prin gaura cheii"), aceste compoziţii nu conţin nici un element accidental. Nici Ingres, conchidea un exeget, nu şi-a calculat aranjamentele cu mai multă minuţie decît Degas. Şi, cu cuvintele lui Paul Valéry, „maniera de a fi" despre care vorbea Degas trebuie să se extindă şi să însemne *manieră de a putea, de a şti, de a vrea.*

Picturile lui sînt un fel anume de a stabili un contact cu lumea. Un contact vital, totuşi, pentru un om care i-a impresionat întotdeauna pe contemporani şi pe comentatorii de mai tîrziu prin singurătatea căutată cu neînduplecată insistenţă. Ca şi opera lui artistică, scrisorile lui Degas contrazic în permanenţă imaginea convenţională,

atît de larg acceptată, a mizantropului. Cel care, înainte de a fi împlinit 40 de ani, se plîngea într-o scrisoare către Henri Rouart (8 august 1873) că tot ceea ce a creat în ultima vreme se pierde în mediocritate nu era, hotărît, un mizantrop, ci un om atît de exigent cu sine, încît se afla mereu în primejdia de a-şi pierde toată încrederea în ceea ce lucra. La fel de exigent, însă, şi cu ceilalţi.

Un istoric al artei franceze de talia lui Pierre Francastel observa că aproape totul îl separă pe Degas de tovarăşii lui de luptă, impresioniştii. Gustul, caracterul, ideile lui sînt foarte diferite de acelea ale mai tinerilor săi colegi; Renoir, Monet, Pissarro, Sisley se simţeau minunat la ţară, în mijlocul unor privelişti care nu-i spuneau mare lucru lui Degas. El e un citadin, mai precis un parizian şi, cu toate că a călătorit mult, nu a avut niciodată revelaţia naturii, a efectelor mereu schimbătoare ale luminii cernute de frunzişuri şi reflectate de suprafaţa mişcătoare a apei. Pentru el, realitatea nu rezidă nici în lumină, nici în peisaj, ci în comportarea umană determinată de un anume fel de viaţă; referirile la peisajele atît de îndrăgite de ceilalţi impresionişti sînt rare şi nesemnificative în scrisorile sale. Îi plac atmosfera sălii de spectacol, luminile rampei, tot ceea ce se ascunde, departe de lumina zilei, în micile prăvălii, în atelierele şi în cafenelele Parisului. Singurul lucru care îl apropie de natură sînt cursele de cai; deci, tot un spectacol.

Cînd se aşază în faţa unei privelişti de natură (observaţia îi aparţine tot lui Francastel), e stingherit — ceea ce, crede el, se întîmplă din pricina sănătăţii fragile. Simte remuşcarea că se îndepărtează de un subiect faţă de care alţii adoptă un adevărat cult. E de o exemplară lealitate, intuieşte aceleaşi scrupule şi cînd execută ceea se numeşte „articole la comandă", şi atunci cînd se dăruieşte operelor de artist liber de orice constrîngere a colecţionarilor. Şi tot lealitatea e aceea care stă la temeiul ideilor sale despre artă: „Nimic în artă — spune el într-o scrisoare către

Bartholomé —, nici măcar mişcarea, nu trebuie să aibă aerul unui accident." Tot aşa cum nimic nu trebuie să fie idealizare, pentru că în lume nu sînt numai semne ale frumuseţii şi ale graţiei, ci şi ale urîtului şi lipsei de echilibru; aici, în acest punct care îl apropie atît de mult de Zola şi de naturalismul lui, se află resortul conflictului cu Renoir, căruia Degas îi reproşa că înfrumuseţează lumea.

Ce l-a făcut să adere la cauza grupării care avea să se cheme *impresionistă*? Nu avea, desigur, nici un avantaj practic: mai mult ca sigur, îşi trăia orice drum spre Salon şi, în afară de aceasta, se implica în activitatea unui grup zgomotos, el unul fiind printre cei mai decişi partizani ai artei create într-o adîncă reculegere. Respecta pictura celor mai mulţi tineri din recent constituita grupare, dar temperamental nu putea să fie de acord cu teoriile lor. Unui prieten, pictorul Jeanniot, îi explica foarte limpede: „Asta e greşeala ta: ai vrut să redai aerul de afară, aerul pe care îl respiri, *plein-air*-ul. Ei bine, o pictură e, înainte de toate, un produs al imaginaţiei artistului, nu trebuie să fie niciodată o copie. Dacă poţi să adaugi două sau trei accente de natură, evident, asta nu face rău nimănui. Aerul pe care îl vedem în tablourile maeştrilor nu e însă aerul respirat de noi." Şi e clar că, atunci cînd picta o scenă de la curse, nu îşi instala şevaletul în tribuna hipodromului, ci lucra din memorie (o memorie cu totul neobişnuită a amănuntului de lumină, de culoare, de atmosferă), după ce desena nenumărate schiţe, adesea însoţite de note care fixau sau rectificau un detaliu de formă sau de lumină. Apoi tabloul era pictat în atelier.

„Degas — scrie François Fosca — a redat cu aceeaşi exactitate miraculoasă efectele multiple şi contrastante ale eclerajului scenei şi culiselor Operei, ale cafenelelor de pe Champs-Elysées, lumina lividă a zilei care, în atelierele spălătoreselor, se filtrează prin rufele atîrnate de plafon, lumina limpede a *plein-air*-ului de la hipodrom." Nu era, deci, un artist mînat de instinctul culorii,

ci, respingînd tentația originalității cu orice preț („originalitatea, glosează Fosca, e înnăscută sau, dacă e prestabilită, nu valorează nimic"); era un om care a izbutit să-și degajeze personalitatea de nenumărate scrupule, incertitudini și inhibiții.

Spre deosebire de Manet, Degas nu numai că a aderat la gruparea impresioniștilor. ci a și devenit unul dintre cei mai activi membri ai ei. Ținea, însă, prea mult la părerile sale pentru a se fi supus inițiativelor celorlalți; cînd era contrazis, își vor aminti unii martori ai întîlnirilor lui cu restul grupului, contraargumentele lui aveau o ironie tăioasă. Credea că în grupare trebuie admiși cît mai mulți artiști, că pericolul cel mai mare e acela al rigidității; rezultatul acestei atitudini (altminteri, legitime) nu a fost întotdeauna fericit, pentru că Degas a insistat să fie primiți unii artiști care s-au dovedit lipsiți de valoare. Deși a participat la toate expozițiile impresioniste (cu excepția celei de-a VII-a, din 1882), raporturile cu prietenii lui erau tot mai dificile și el se simțea din ce în ce mai izolat printre ei.

Severitatea lui firească și inadaptabilitatea s-au accentuat după moartea lui Auguste de Gas și după ce s-a descoperit că afacerile firmei erau într-o stare catastrofală. Curînd, s-au adăugat cîteva tranzacții imprudente ale lui René și prospera întreprindere din New Orleans a ajuns în pragul falimentului. Edgar Degas și-a vîndut colecția de artă și o parte importantă a moștenirii obținute prin testamentul tatălui; prestigiul familiei a fost salvat, dar pictorul a început să ducă o existență plină de privațiuni. Era foarte sensibil la orice aluzii privind aceste împrejurări; dovadă că scrisorile lui le ocolesc cu discreție. Cînd scriitorul irlandez George Moore a comentat, lipsit de abilitate, dificultățile financiare ale artistului, acesta a refuzat să-l mai întîlnească.

Pentru întîia dată, Degas a trebuit să recurgă la umilitoarele cereri de a obține bani de la proprietarii galeriilor: „100 de franci pentru propria existență" îi cerea lui Durand-Ruel într-un bilet nedatat, unul dintre numeroasele de acest fel

trimise celebrului negustor de artă. Existența lui zilnică depindea acum de vînzările realizate de galeriști (mai ales de Durand-Ruel, la care a expus mulți ani în șir). Mai tîrziu, colecționarii își vor disputa fiecare pictură și fiecare pastel al lui; lucrările sale vor atinge una dintre cele mai înalte cote ale artei impresioniste. Cînd, după moarte, în 1917, i se va vinde atelierul, se vor obține 20 de milioane de franci, sumă imensă pentru vremea aceea; dar în anii '80 Degas întîmpina mari dificultăți pe care corespondența lui le dezvăluie.

La ultima expoziție impresionistă, în 1886, pictorul avea 52 de ani. El a luat parte și la această manifestare a grupării, dar era de pe acum un însingurat care își urma propriul drum, iar raporturile cu prietenii lui erau din cale afară de firave. Nenorocirile familiei se țineau lanț: René plecase din New Orleans, părăsindu-și soția și pe cei cinci copii, dintre care doi vor muri curînd, apoi celălalt frate, Achille, a plecat și el din Louisiana, lăsînd afacerile într-o stare îngrozitoare. La acestea se adaugă tulburările vederii pe care medicii le-au diagnosticat ca o boală iremediabilă. În jurul lui 1886, el a abandonat pictura în ulei. Nu o iubise niciodată prea mult: recunoștea fluența și expresivitatea tablourilor lui Delacroix, dar flexibilitatea romantică era străină temperamentului său. Pentru Degas, penelul era o legătură necesară între pînză și propria ființă, dar rămînea doar o legătură. Cu pastelul era altceva: era o parte a mîinii și nu impunea despărțirea de hîrtie. Ceea ce dă dreptate celor care vorbesc despre el în primul rînd ca desenator, și apoi ca pictor. Realizînd o sinteză între pictură și desen, el a revoluționat tehnica pastelului.

Multă vreme pînă la Degas, pastelul era privit ca o modalitate fatalmente limitată, o pulbere ce îngăduia evocarea unor scene pline de delicatețe, dar nu permitea revenirile. Vibrația lui era condiționată de jocul efectelor reciproce ale miniaturalelor grăunțe, de transparența care limita cromatica la cîteva nuanțe palide. Folosind un

fixativ special (a cărui formulă a rămas necunoscută), Degas a transformat întreaga tehnică a pastelului. Putea să dea consistență pigmentului, acolo unde era nevoie de consistență; și, încă și mai important, izbutea să suprapună culorile, să le facă să se întrepătrundă fără să ajungă la efectele tulburi ce le primejduiau pînă atunci, ori de cîte ori stratul inițial de pigment era atins.

Pînă la sfîrșitul vieții, nu se va deslușI nici o ezitare, nici o abatere de la acuratețea esențială cu care exprima caracteristicile subiectului. Mai ales structura și mișcarea corpului omenesc. Curînd, va găsi o altă compensație: sculptura în ceară (între timp, lucrările sale au fost turnate în bronz); dar nu a renunțat la desene și la pasteluri. Ultimele lucrări importante sînt datate în jurul lui 1905-7; și cam tot atunci se oprește și selecția de scrisori alcătuită de Marcel Guérin, autorul ediției din 1931. Nici lucrările tîrzii nu dau semn de slăbire a siguranței desenului, a simțului compoziției; dar formele încep să se estompeze, sugerate mai curînd decît definite cu precizie.

Legăturile cu puținii prieteni care i-au mai rămas sînt acum tot mai slabe. Împrejurările vieții îl lasă tot mai singur. În 1893, moare fratele său Achille, eveniment care îl cufundă și mai adînc în tristețea cunoscută și pînă atunci de toți cei din preajma lui. Doi ani mai tîrziu a murit și o soră, Marguerite. Degas caută să refacă un echilibru sufletesc ce se dovedise atît de șubred și nu rezistase sub loviturile destinului. Întîi de toate, încearcă să se împace cu René; se știe că au petrecut împreună vacanța anului 1898, cînd Edgar avea 64 de ani. Apoi, îi rămăseseră scrisorile. Fără să abdice de la regula pe care și-o impusese, aceea de a nu vorbi despre sine și despre nenorocirile sale, Degas scrie foarte mult. Orice cititor atent descoperă în corespondența de la sfîrșitul secolului trecut și din primii ani ai secolului nostru un fel de tăcută deznădejde, teama de a nu se despărți cu totul de lume.

Cei din urmă ani ai săi trebuie să fi fost teribil de trişti. Vederea îi slăbise atît de mult, încît nu mai putea să-şi urmărească lunecarea liniei şi alăturarea culorilor pe hîrtie. Şi nici efectele luminii pe scenă. Glorificase frumuseţea baletului într-o epocă în care această artă coborîse la cel mai jos nivel cunoscut în Franţa în ultimele două secole. Şi tocmai în 1909, cînd la Paris s-a produs unul dintre cele mai importante evenimente artistice, turneul Baletelor Ruseşti, conduse de Diaghilev, el ajunsese aproape orb, aşa încît biografii se îndoiesc că i-ar fi văzut cu adevărat pe Pavlova şi pe Nijinski, în acel moment în care dansul îşi recăpăta strălucirea.

Fragmentele autobiografice pe care le constituie scrisorile sînt completate, în volumul de faţă, de cîteva crîmpeie din amintirile unuia dintre cele mai vii personaje ale culturii franceze din acest secol, Ambroise Vollard. Cu numele lui se întîlneşte oricine cercetează viaţa artistică de-a lungul a patru decenii, de pe la 1900, pînă în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Venit foarte de tînăr la Paris din insula Réunion, a fost angajat în galeria unui modest negustor de tablouri. Cînd a ajuns el însuşi proprietar de magazin, a început prin a se interesa, cu timiditate, de pictorii consacraţi, dintre care puţini mai sînt amintiţi astăzi în istoriile de artă. Într-o vreme cînd impresioniştii nu mai erau priviţi de mult ca nişte răzvrătiţi şi pictura lor fusese acceptată de public, Vollard crede încă în valoarea academismului. O va povesti el însuşi mai tîrziu, cu acel surîs plin de candoare care lumina chipul mai curînd sever, popularizat de cîţiva dintre cei mai importanţi pictori ai secolului nostru.

Unei înclinaţii naturale spre umor — observă un comentator, Maurice Raynal — i se asocia un spirit pătrunzător de observaţie. Întîlnirea cu Alfred Jarry a fost hotărîtoare pentru atitudinea anticonformistă adoptată curînd de el. *Ubu-rege* a devenit emblema absurdităţii şi prostiei unei lumi ce admira falsele valori şi pe care Vollard începuse să o cunoască bine. (În 1932, el va publica

Reîncarnările lui Moş Ubu unde, în maniera lui Jarry, va construi o satiră atroce o politicianismului vremii.)

Oroarea faţă de rutină va lua un sens concret cînd, fără nici o tranziţie, îi va părăsi pe academişti şi îşi va declara admiraţia faţă de Cézanne, organizînd, în decembrie 1895, în galeria lui din rue Laffitte, prima mare expoziţie a maestrului care se apropia de 60 de ani; o expoziţie cu 150 de lucrări, multe dintre ele devenite între timp celebre. Evenimentul a provocat scandal: membri ai Academiei, veniţi să vadă expoziţia, au protestat cu vehemenţă. Vollard a fost obligat să retragă din vitrină pînzele care produseseră ilaritatea sau ostilitatea trecătorilor; dar, îşi vor aminti martorii, organizatorul expoziţiei era bucuros, ca un copil care făcuse o farsă izbutită.

Amatorii de artă nu au întîrziat să se arate şi, în scurtă vreme, prăvălia lui Vollard va deveni un centru plin de strălucire al vieţii artistice a Parisului. Un desen al lui Bonnard, datat 1895, îl înfăţişază în proverbiala dezordine a magazinului, înconjurat de Rodin, Pissarro, Renoir, Degas şi Bonnard însuşi. Iconografia negustorului de tablouri e impresionantă: Cézanne i-a făcut în 1899 un portret faimos (astăzi la muzeul de la Petit Palais, la Paris), pentru care maestrului de la Aix i-a utebuit nu mai puţin de 115 şedinţe de poză; într-o compoziţie din 1900 a lui Maurice Denis, intitulată *Omagiu lui Cézanne*, e reprezentat şi Vollard; Bonnard l-a pictat în două rînduri, în 1905 şi în 1915; Renoir l-a folosit ca model de patru ori, într-una din pînze — cea din 1917 — înfăţişîndu-l îmbrăcat, ciudat, în toreador. Iar Picasso, după faimosul portret cubist din 1910, a realizat un desen în creion, în 1915, şi alte două portrete gravate în 1937.

Dar adevărata lui pasiune a fost cartea ilustrată; din 1900 pînă la stingerea lui din viaţă, în 1919, au apărut sub îngrijirea lui poate treizeci de volume, citate astăzi printre realizările remarcabile ale genului. După o lungă perioadă de decadenţă a cărţii franceze ilustrate, apariţia, în

1900, a versurilor lui Verlaine cu litografiile lui Bonnard anunța începuturile unei renașteri (cu toate că, își va aminti artistul, publicarea cărții a trecut aproape neobservată). Biblioteca lui Vollard nu conținea, e adevărat, numai capodopere: Bonnard va ilustra și *Daphnis și Chloe*, dar și un roman mediocru al lui Octave Mirbeau, iar lui Rodin i-a revenit îndatorirea să comenteze în desene o altă carte a lui Mirbeau. Cele mai multe titluri erau, însă, ale unor scrieri care marchează momente esențiale în istoria literaturii lumii, iar artiștii cărora li se încredințau comenzile erau, fără îndoială, printre cei mai reprezentativi pictori și desenatori ai epocii: Rouault ilustra *Ubu-rege*, Picasso — *Capodopera necunoscută* a lui Balzac, Maurice Denis — *Cumințenie* de Verlaine, Emile Bernard — *Amorurile* lui Ronsard, *Les Fleurs du mal* ale lui Baudelaire, *Fioretti* ale lui Francisc din Assisi, *Odiseea*, Odilon Redon — *Ispitirea sfîntului Anton* a lui Flaubert. Pentru ilustrarea unei ediții a *Casei Tellier* (1933) a lui Maupassant și a unei traduceri din Lucian (1935), Vollard va folosi monotipuri inedite ale lui Degas. Și nu se poate uita că, după moartea acestui entuziast editor, au mai apărut cîteva cărți pe care el le comandase și care sînt incluse, de istoriile de artă, tot în Biblioteca Vollard: *Istoria naturală* (1942), ilustrată de Picasso, *Suflete moarte* (1948) de Gogol și *Fabule* (1952) de La Fontaine, cu desenele lui Chagall.

Ambroise Vollard a fost, mai întîi de toate, așa cum i-a spus unul dintre istoricii artei franceze, „apostolul lui Cézanne"; și nu încape îndoială că, în bună măsură, celebritatea postumă a maestrului se datorează negustorului de tablouri din rue Laffitte. Și tot el e cel care i-a lansat pe Gauguin (căruia îi plătea, începînd din 1900, pînă la moarte, în 1903, o sumă lunară în schimbul tablourilor încredințate galeriei) și pe artiștii, pe atunci foarte tineri, din grupul „Nabis" — Sérusier, Maurice Denis, Bonnard, Vuillard, Roussel, Ranson, Maillol, Piot, Ibels. În galeria lui s-au deschis faimoase expoziții de debut; în 1901,

Picasso (care avea numai 20 de ani), și în 1904, cea a lui Matisse. I-a prețuit pe fauvi, încă de la primele manifestări ale grupului: în 1905 a cumpărat întregul atelier al lui Derain (pe atunci, un tînăr de 25 de ani) și, în 1906, pe cel al lui Vlaminck.

El a fost cel care l-a îndemnat pe Rouault să încerce și ceramica și, mai tîrziu, grafica de carte; în cele din urmă, i-a instalat atelierul în propria locuință, un somptuos palat din rue de Martignac, unde dădea celebre recepții la care invita toată elita artistică și literară a Parisului. El a finanțat turnarea în bronz a unor sculpturi ale lui Rodin, Renoir, Maillol, Picasso, Conviv spiritual, știind să spună cu haz anecdote (uneori, și să le interpreteze, ca un adevărat actor), s-a bucurat de simpatia artiștilor care îl uitau, astfel, pe neiertătorul om de afaceri. Avea un necontestat talent literar; memoriile sale, publicate în 1937 *(Amintirile unui negustor de tablouri)* și portretele lui Cézanne (1914), Renoir (1920), Degas (1924), scrise cu vervă, cu umor și duioșie, i-au convins pe istoricii literari că are dreptul să fie inclus în istoriile prozei franceze din prima jumătate a secolului.

Portretele artiștilor sînt desenate cu exactitate, figurile lor se detașează atît de clar din mulțimea micilor povestiri, încît nici un biograf nu se poate dispensa de ele. Paginile în care Vollard îl evocă pe Degas completează, într-o caligrafie alertă, autobiografia pe care o alcătuiesc, în ansamblul lor, scrisorile artistului. Însingurarea ursuză, capriciile, ciudățeniile lui sînt, astfel, mai ușor de înțeles și misterul în care Degas a vrut să-și ascundă viața devine pe deplin explicabil. Ironia putea să se convertească adesea în afecțiune, și bizareriile se dovedesc a fi uneori stîngace încercări de a-și ascunde timiditatea.

Un comentator recent, Francis Steegmuller, reținea din povestirile lui Degas una care mi se pare a fi relevantă pentru amestecul de naivitate și de luciditate al pictorului. Singura dată cînd nu a găsit răspuns unui reproș, își amintea el, a

fost cînd i-a mărturisit lui Mallarmé că nu își dă seama de ce i se pare atît de greu să termine sonetele pe care le începuse: „Și doar am atîtea idei"; la care poetul i-a replicat cu francheţe: „Nu poţi să scrii un poem cu idei, îl scrii cu cuvinte". Și a trebuit — recunoștea el — să-i dea dreptate, pentru că și-a dat seama că se afla în situația celor pe care el însuși îi ironiza fără milă cînd îi auzea dîndu-şi cu părerea despre pictură, fără să se priceapă.

Pentru că, neîndoielnic, cea mai caracteristică trăsătură a firii lui Degas era severitatea cu care își judeca arta şi se judeca pe sine. „Pictura nu e grea cînd nu ştii nimic despre ea, spunea el; dar cînd ştii, ei bine, atunci e altceva." Acest *altceva* a dat strălucire artei lui Degas; scrisorile lui, cît şi întîmplările vieţii sale de fiecare zi, povestite de Vollard, îngăduie să descoperim, dacă nu în întregime sensul pe care artistul îl dădea cuvîntului acestuia cheie, cel puţin unele detalii care îl luminează şi ni-l apropie într-o mare măsură.

DAN GRIGORESCU

CĂTRE FRÖLICH [1]

Nedatată. [27 noiembrie 1872]

DE GAS BROTHERS [2].
New Orleans

Doar astăzi *27 noi.* am primit afectuoasele dumitale scrisori, dragul meu Frölich. Aceşti americani, cu spirit atît de precis, au citit Norwick (Connecticut) acolo unde pana dumitale scrisese foarte clar „Nouvelle-Orléans". Aşa încît această hîrtie a peregrinat din vina lor cu vreo două săptămîni mai mult.

Oceanul! Ce mare e şi ce departe sînt de dumneata. „Scoţia" cu care am venit aici este un vas englez rapid şi sigur. Ne-a dus (eram cu fratele meu René) în zece zile, chiar în 12, de la Liverpool la New York, *Oraşul Imperiu.* Ce călătorie tristă! Nu ştiu engleza, n-o mai ştiu, şi pe pămîntul englez, chiar pe mare, întîmpini o răceală şi o neîncredere convenţională, pe care le-ai întîmpinat poate şi dumneata.

New-York, oraş mare şi port mare. Locuitorii lui cunosc apa cea mare. Ei spun chiar că a merge în Europa înseamnă să mergi de cealaltă parte a apei. Oameni noi. În America rasa engleză a fost uitată mai mult chiar decît credeam.

După patru zile cu trenul, am ajuns în sfîrşit aici. Ia un atlas al fetiţei tale iubite, măsoară puţin distanţa. Ei bine! (nu am desigur puterea lui Thor), eram mai gras decît la plecare. Aerul, doar din cauza aerului. Ce de lucruri noi am văzut, ce de proiecte mi s-au născut în minte, dragul meu Frölich! dar am renunţat deja la

ele, nu mai vreau să știu decît de preocupările mele obișnuite, să adîncesc totul cu sfințenie. Arta nu trebuie amplificată, ci rezumată. Şi dacă îți plac comparațiile cu orice preț, aş spune că, pentru a obține fructe bune, trebuie să le așezi pe spalier. Și stai toată viața, cu brațele întinse, cu gura deschisă, ca să asimilezi cele ce se întîmplă, ceea ce te înconjoară și să trăieşti din ele.

Ai citit *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau? Sînt sigur că da. Îți amintești atunci felul în care descrie adevăratul fond al firii sale, cînd s-a retras în insula lacului Saint-Pierre, în Elveția (e pe la sfîrșit) și cînd povestește că ieșea dis-de-dimineață, că-l purtau pașii ici și colo, fără un scop precis, că privea totul cu atenție, că se apuca de lucrări la care ar fi trebuit să stăruie zece ani, și că renunța la ele după zece minute fără nici o părere de rău? Ei bine! și eu fac la fel. Totul mă atrage aici, privesc totul, am să-ți descriu chiar totul exact cînd mă voi întoarce. Îmi plac mai mult ca orice negresele de toate nuanțele care țin în brațe copilași albi, atît de albi, în case albe cu coloane albe din lemn împodobit cu caneluri și în grădini de portocali, sau doamnele îmbrăcate în muselină în fața căsuțelor lor, sau vasele cu aburi, cu două coșuri înalte ca niște coșuri de uzină, sau negustorii de fructe cu dughene pline ochi, sau contrastul birourilor active și amenajate atît de bine cu această imensă forță animală neagră etc. etc. — și frumoasele femei cu sînge pur, și frumoasele metise și negresele cu trup atît de bine făcut!

Adun deci proiecte pe care nu le-aș putea realiza decît în zece vieți. Le voi părăsi într-o lună jumătate, fără să-mi pară rău, și mă voi întoarce spre a nu mai părăsi *my home*.

Dragul meu prieten, îți mulțumesc de o sută de ori pentru scrisori și pentru prietenia pe care mi-o porți. Sînt lucruri foarte plăcute cînd ești așa de departe.

Sînt mult mai bine cu ochii. Lucrez, este adevărat, puțin, deși la lucruri mai grele. Niște portrete de familie, trebuie să le faci oarecum pe

gustul familiei, în lumini imposibile, fiind foarte deranjat, cu modele pline de afecțiune, dar care nu se prea jenează și te iau mult mai puțin în serios pentru că ești nepotul sau vărul lor. — Tocmai am stricat un pastel mare și m-a durut sufletul. — Am intenția, dacă voi avea vreme, să aduc ceva de prin partea locului pentru camera mea. Nu trebuie să faci artă la Paris cum faci în Louisiana, ar arăta ca revista *Lumea Ilustrată*. — Și apoi așa stau lucrurile, doar o ședere mai lungă îți poate dezvălui obiceiurile unei rase, adică farmecul ei. — Instantaneul este fotografie, nimic mai mult.

Ce zici de acel domn Schumaker pe care l-ai trimis la mine? A crezut că-i pot face ușor serviciile pe care mi le cerea. Vroia să fie frecat de o mînă franceză ca la baia turcească, imediat după ce a asudat puțin. I-am spus că numai cu timpul puteai să transpiri de viciile noastre (binefăcătoare?).

Mă voi întoarce probabil în ianuarie. Voi veni prin Havana. Dar dumneata o să ne părăsești curînd, după cîte spui. Dacă zici că o faci pentru bătrîna dumitale mamă, este o datorie. — În sfîrșit! o să ne vedem mult pînă la primăvară. Fetița dumitale o să-mi cînte, simt așa de mult nevoia. — Nu este nici o Operă în iarna asta aici. Ieri seară am fost la un concert destul de trist, primul din anul acesta. O doamnă Urto a cîntat la vioară cu talent, dar trist acompaniată, și concertul nu este un lucru intim, aici mai cu seamă unde se aplaudă și mai prostește decît în alte țări.

Clotilde trebuie să fi fost încîntată să-ți spună vrute și nevrute despre călătoria lui „Domnu'". Ea nu s-a abținut cu siguranță să adauge și aprecierile ei. Este o adevărată bonă de comedie, dar are calitățile ei; am amenințat-o că renunț la ea cînd mă întorc, și mă tem că așa am să și fac. Este prea tînără pentru un holtei și aplombul ei este într-adevăr prea mare. — Probabil că o ai tot pe suedeza dumitale, ea pare să-ți fie atît de credincioasă încît n-ai putea să te desparți de ea.

Nu l-ai cunoscut decît pe Achille[3], şi încă foarte puţin, cred. René[4], celălalt frate al meu, ultimul din cei trei băieţi, m-a însoţit în călătoria mea şi mi-a fost chiar ghid. — Nu cunoşteam nici engleza, nici arta de a călători în America; l-am ascultat deci orbeşte. Ce de prostii aş fi făcut fără el! Este căsătorit şi soţia lui, verişoara noastră, este oarbă, nenorocita, aproape fără speranţă. Ei au doi copii, vor avea un al treilea al cărui naş voi fi, iar ea, fiind văduva unui tînăr american mort în Războiul de Secesiune, mai are o fetiţă de nouă ani. Achille şi René sînt asociaţi; îţi scriu pe hîrtia cu *en-tête*-ul lor. Cîştigă frumuşel aici şi au o situaţie cu adevărat rară la vîrsta lor. — Lumea îi iubeşte şi îi stimează mult, şi sînt foarte mîndru de ei.

Politica! caut s-o urmăresc puţin pe cea a Franţei în ziarele din Louisiana. — Nu se vorbeşte aproape decît de suprataxa maritimă şi i se dau dlui Thiers sfaturi de experţi în republicanism.

Cu bine, ai tot atîtea proverbe cîte avea Sancho; dacă ai fi la fel de vesel ai avea de trei ori cîte avea el. Cum rîsul e sănătos, am rîs mult citindu-le.

Este adevărat, dragul meu Frölich, simţim că avem capul tînăr. Aşa spunea şi David la Bruxelles în ajunul morţii lui. — Dar verva, buna dispoziţie şi vederea cred că le pierzi încetul cu încetul. — O duci mai bine decît mine din acest punct de vedere.

Poţi să-mi scrii cînd primeşti rîndurile mele; răspunsul dumitale mă va mai găsi în Louisiana. — O sărut pe fetiţa dumitale. Îţi strîng mîna şi îţi mulţumesc pentru prietenia dumitale.

DEGAS.

Salută-l pe Manet şi pe ai lui.

Am recitit scrisoarea mea, e tare rece pe lîngă a dumitale. Nu fi supărat pe mine.

---

[1] Lorentz Frölich (1820—1908), desenator şi pictor danez.

[2] Pictorul şi-a modificat numele de familie scriindu-l într-un singur cuvînt, în timp ce fraţii săi au păstrat particula *de*.

[3] Achille de Gas, fratele mai mic al lui Edgar, mort în 1893.

[4] René de Gas, fratele cel mai mic al lui Edgar (1845—1920).

CĂTRE HENRI ROUART [1]

New Orleans, 5 decembrie 1872.

DE GAS BROTHERS.
New Orleans.

Ai să primeşti rîndurile mele în ziua de Anul Nou, dragul meu Rouart. O rog pe doamna Rouart şi pe dumneata să-i sărutaţi pe copii din partea mea, inclusiv pe noul născut. Să păstraţi cîte ceva şi pentru voi îndeplinindu-vă această misiune.

În ianuarie voi fi sigur din nou printre voi. Ca să-mi ofer o variaţie în călătoria mea intenţionez să trec prin Havana. Acolo fac escală transatlanticele franceze. — De abia aştept să vii din nou la mine, să lucrăm unul alături de celălalt. Aici nu se face nimic altceva, aşa este clima, decît bumbac, să trăieşte pentru bumbac şi prin bumbac. Lumina este atît de puternică încît nu am putut lucra pe fluviu. Ochii mei au atît de mare nevoie de îngrijiri încît nu vreau să-i expun. Singurul efort pe care l-am făcut au fost nişte portrete de familie; nu puteam să mă sustrag şi nu m-aş plînge deloc, dacă n-ar fi aşa de greu, dacă aşezarea lor n-ar fi aşa de insipidă pentru mine şi modelele aşa de mişcătoare. În fine. Am făcut un cros, aproape nimic altceva. Manet ar găsi aici, mai mult decît mine, lucruri frumoase. Dar nu ar face mai mult. Nu iubeşti şi nu transpui în artă decît lucruri cu care eşti obişnuit. Noul te captivează şi te plictiseşte rînd pe rînd. — Frumoasele şi finele indiene întredeschizînd jaluzelele lor verzi, şi cele bătrîne, cu halatele lor de madras, mergînd la piaţă, pot fi văzute în alt fel decît le-a văzut Biard [2]. Şi altceva?

Grădinile de portocali şi casele colorate te cheamă şi ele, şi copiii îmbrăcaţi în alb şi atît de albi în braţele negre, te cheamă şi ei. Dar ştii? Îţi aminteşti în *Confesiuni*, spre sfîrşit, Rousseau în insula Saint-Pierre, pe lacul Brienne, în sfîrşit hoinărind în voie, privind totul cu un interes egal, apucîndu-se de lucrări care trebuiau să dureze zece ani şi părăsindu-le după zece minute fără să regrete. Este exact ceea ce simt. — Văd aici, admir o mulţime de lucruri, clasez în minte ce aş face cu ele şi cum le-aş transpune, şi le voi părăsi pe toate fără să-mi pară rău. — Viaţa este prea scurtă şi forţa noastră e măsurată. — Şi să trăiască curăţătoria de lenjerie fină din Franţa!

Am puţină dezinterie de două zile şi asta mă oboseşte destul. Subnitratul de bismut o să-i pună capăt. Sînt aici, fir-ar să fie, nişte călduri în decembrie cu care te-ai mulţumi în iunie, 24 sau 25 de grade cel puţin, fără să mai vorbesc de un vînt ca siroccoul care te omoară. Climă care trebuie să fie insuportabilă vara şi care te abrutizează în alte anotimpuri. Trebuie să fi băştinaş sau să te bagi în veşnicul bumbac, că altfel o păţeşti.

Acum vreo două săptămîni, dl. Poujac a luat masa la noi. Am vorbit frumos de dumneata şi lucrurile bune care s-au spus nu au mirat pe nimeni. Pare foarte trist şi îngrijorat, bietul om! şi are de ce. — Am să merg într-o zi la fabrica de gheaţă cu el.

Nu scrii mai mult decît mine. De ce nu mi-ai trimis nici dumneata cîteva rînduri? Dimineaţa cînd soseşte poşta, vine rar o scrisoare pentru mine şi mă obişnuiesc cu greu.

Aşa că vezi, dragul meu prieten, sînt ca la mine acasă şi duc o viaţă regulată ca nimeni altul, în afară de Bouguereau [3], la energia şi la factura căruia nu nădăjduiesc să ajung. Mi-e sete de ordine. — Nu privesc nici o femeie ca duşmancă a acestui nou fel de a fi. — Cîţiva copii ai mei ar fi de prisos? Nu. — Visez ceva bine făcut, un tot bine ordonat (stil Poussin) şi să am

bătrîneţea lui Corot. Este exact, exact timpul. De nu, aceeaşi viaţă ordonată, dar nu aşa de veselă mai puţin respectabilă şi plină numai de regrete.,

René este aici în mijlocul familiei lui, îi este foarte puţin dor „de-acasă". Soţia lui este oarbă, dar îşi domină nenorocirea. Aşteptăm un al treilea copil al cărui naş voi fi şi care nu va avea păsărelele mele. Dar este secret, deşi trebuie să aibă loc pe 15, nu spune la nimeni; aici nimeni nu suflă o vorbă. Nu-i scriu nici măcar surorii mele, asta-i porunca. Tata vrea ca lumea să ia sfîrşit, ca şi cum noi n-am fi aici ca să punem lucrurile în ordine.

Faptul că aici nu este Operă mă face să sufăr cu adevărat. Biata Estella [4] care cîntă şi ea, ar fi dorit mult să fie [spectacole de operă, n.n.]. Ar fi închiriat o lojă de unde n-ar fi lipsit niciodată, afară de timpul naşterii. În schimb avem o trupă de comedie, dramă, vodevil etc... în care sînt multe lucruri bune şi multe talente din Montmartre.

Femeile de aici sînt aproape toate frumoase şi multe au chiar, în farmecul lor, puţină urîţenie, fără de care frumuseţea nu e completă. Dar mă tem că au capul la fel de slab ca al meu, ceea ce n-ar constitui o garanţie pentru o casă nouă. Am spus, din nefericire, ceva care nu înseamnă mare lucru, dar poate să-mi facă o reputaţie atroce. Să nu cumva, Rouart, pe onoarea dumitale, să spui vreodată, aşa încît să se poată auzi aici, unor persoane de acolo, sau unor persoane care cunosc pe cei de aici, că ţi-am spus că femeile din New Orleans par slabe de minte: e lucru serios — aici nu se glumeşte. Moartea mea nu ar spăla un asemenea afront şi Louisiana trebuie să fie respectată de toţi copiii ei, iar eu sînt aproape unul dintre ei. Dacă ţi-aş spune după asta că ele par bune, insulta ar fi completă, şi m-ai zvîrli definitiv, dacă mai repeţi şi asta, în ghearele călăilor mei. Glumesc oarecum, femeile creole au ceva care te captivează, îţi vorbeam de Rousseau adineauri, îl recitesc seara şi îl citez cu plăcere. Julie d'Étanges se făcea iubită pentru că părea gata să fie

iubită (recitește o scrisoare a lui Claire către prietena ei); ele au o afecțiune gen secolul al XVIII-lea în firea lor. Din acele familii, mulți au venit aici în pantaloni scurți și acest parfum nu s-a risipit încă.

Cu bine, am vrut să umplu cele patru pagini, nu te supăra, am vrut să-ți fiu pe plac; dacă nu am reușit, pedepsește-mă în același fel. Și apoi sînt în biroul De Gas Brothers unde se scrie mult. De Gas Brothers se bucură de considerație aici, și sînt destul de măgulit. O să facă o avere frumușică.

În încheiere, repet doamnei Rouart urările mele pentru Anul Nou, îi sărut din nou pe copii și-ți strîng cu putere mîna.

Al dumitale devotat.

DEGAS.

Salută-i pe Levert, pe prietenii dumitale, pe Martin, pe Pissarro cu care aș vorbi mult de aici etc. Îi uitam pe fratele dumitale și pe Mignon.

Este aici un anume Lamon care a inventat o mașină despre care se spune că este ingenioasă și care pune în mișcare, cu aburii pe care îi produce, niște trăsuri, pînă la orașul de sus. Se vorbea mult despre tramvaie la Paris, o să-ți aduc o descriere a acestei mașinării.

---

[1] Henri Stanislas Rouart (1833—1912), peisagist, portretist și colecționar de opere de artă, prieten devotat al lui Degas.

[2] Este oare vorba de pictorul François-Auguste Biard (1799—1882)?

[3] William Adolphe Bouguereau (1825—1905), pictor. Este posibil să fie o ironie a lui Degas.

[4] Soția lui René de Gas, născută Musson.

CĂTRE HENRI ROUART.

Paris, 8 august [1873].

Nu puteai face un lucru mai bun, dragul meu prieten, decît să proslăvești viața la țară. Dacă ciudatul dumitale corespondent nu a dat foc Ope-

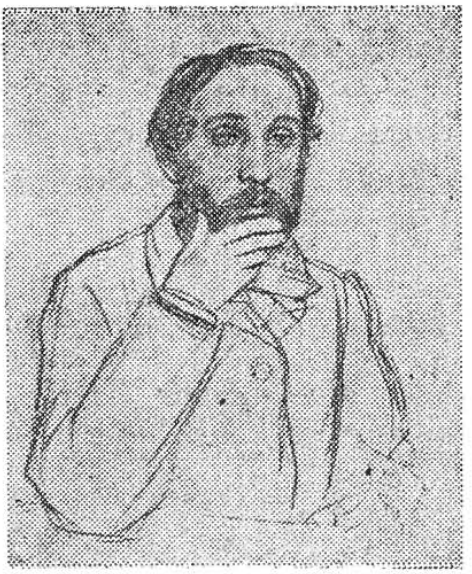

Autoportret, studiu pentru portretul cu prietenul său de Valernes, c. 1864, creion.

rei [1] să ardă pînă-n temelii, cel puţin a închiriat două camere ... la Croissy. Se va duce acolo, după ce se va fi asigurat de puţină odihnă şi-şi va face cura de natură, întocmai ca un cabotin. Are intenţia să se ducă la Rouen pe jos, de-a lungul malurilor Senei, urcîndu-se uneori în şalupe sau în tren, cînd va trece. Mă simt aşadar ca şi cum aş avea bastonul în mînă, dar fără umbrelă, studiind valorile, curbele drumurilor, pe deluşoare, şi mai cu seamă seara, ora cinei şi a unui somn zdravăn în cearceafuri mai degrabă albe. Puţin miros de bucătărie şi La Roche-Guyon, iată deviza mea. În asta constă *natura*, aştept mai puţină fericire furioasă decît dumneata, doar o stare mai bună pentru ochii mei şi puţină relaxare pentru restul. [....]

Nu reuşesc să-mi termin tablourile, pastelurile etc. ... Ce mult durează şi iată cum se duc ultimii mei ani buni pe mediocrităţi! Îmi deplîng adesea biata mea viaţă. Ieri am fost la înmormîntarea tatălui lui Tillot [2]. Lipmann mi-a spus, zilele trecute, c-ai să te întorci în curînd, şi speram oarecum să te întîlnesc acolo. Îţi scriu ca să-ţi atenuez puţin reproşurile prea puternice.

Scrisoarea se va întoarce poate de la Portrieux la Paris, dar îţi va parveni şi te va linişti poate. Sufletul este ca şi multe instrumente, trebuie să-l freci şi să te serveşti de el mult, ca să lucească şi să-i meargă bine. Pe-al meu dumneata îl freci mai mult decît proprietarul lui.

CĂTRE FAURE [1].

Torino, sîmbătă [dec. 1873]

Dragă domnule Faure,

Iată unde un vînt rău m-a aruncat, la Torino. Tatăl meu [2] era în drum spre Neapole, s-a îmbolnăvit aici, ne-a lăsat fără nici o veste despre el şi, cînd în sfîrşit l-am descoperit, eu am fost acela care a trebuit să plece pe loc, să-l îngrijească, şi mă aflu imobilizat pentru cîtva timp, departe de pictura şi de viaţa mea, în plin Piemont.

Eram grăbit să vă termin tabloul şi să vă fac celălalt fleac. Stevens îşi aştepta cele două tablouri. — I-am scris ieri, vă scriu în această dimineaţă, ca să mă iertaţi amîndoi.

Iată-ne pe amîndoi în afara teatrelor noastre. Dacă al meu nu a ars [3], nu e mare deosebire. Nu mai joc.

Jurnalele pe care le citesc aici vorbesc foarte rar de chestiunea Operei. Trebuie să fie la mijloc intrigi foarte puternice.

Nu voi uita că trebuie să vă rog să-i prezentaţi doamnei Faure condoleanţele mele. O parte vă sînt adresate dumneavoastră. Dar toate acestea vin foarte tîrziu.

---

[1] Aluzie la incendiul Operei din strada Le Peletier, care a avut loc în 1873.

[2] Charles Victor Tillot, pictor şi scriitor, prieten al lui Degas şi al fraţilor Rouart; a expus împreună cu impresioniştii.

Primiţi, dragă domnule Faure, toată prietenia mea. Şi dacă aceste ultime accidente nu ar fi avut loc, aş adăuga şi scuze.

EDG. DEGAS.

Hotelul din Torino,
Salutări soţilor Hecht.

---

[1] Celebrul cîntăreţ Faure îl cunoscuse pe Degas prin prietenul său Manet pe la 1872.

[2] Laurent-Pierre-Hyacinthe-Auguste de Gas, mort la Neapole, cîteva luni mai tîrziu.

[3] Aluzie la incendiul Operei din strada Le Peletier.

CĂTRE BRACQUEMOND [1].

Nedatată. [1874]
Marţi.

Un bilet al lui Burty [2] mă anunţă că a făcut din dumneata, ieri, un nou aderent, dragul meu Bracquemond, şi că doreşti să ne întîlnim ca să stăm de vorbă. Mai întîi, noi avem deschiderea pe 15[3]. Trebuie deci puţină grabă. Putem amîna pe 6 sau pe 7 şi chiar puţin mai tîrziu, dar astfel încît să se poată face catalogul pentru ziua vernisajului. Acolo este spaţiu suficient *(Boulevard des Capucines, fostul atelier Nadar) şi o situaţie unică* ... etc. etc. etc. Burty ţi-a dat cîteva informaţii sau le vrei pe toate deodată? Am să-ţi dau o întîlnire, şi o vom putea schimba dacă îmi răspunzi că nu-ţi convine — *Joi dimineaţa la ora 11, chiar la faţa locului.* — O să vezi cum arată, vom sta de vorbă pe urmă, dacă va mai fi nevoie. Eşti o achiziţie preţioasă pentru noi. Fii sigur de plăcerea şi de binele pe care ni-l faci. (Manet, întărîtat de Fantin [4] şi înnebunit el însuşi, nu se hotărăşte încă, dar nimic nu pare încă decisiv în privinţa lui.)

Al dumitale.

DEGAS,
Strada Blanche 77.

---

[1] Félix Bracquemond (1833—1914), gravor.

[2] Philippe Burty (1830—1890), scriitor, critic de artă şi gravor în acvaforte.

[3] Este vorba de prima expoziţie a impresioniştilor care a avut loc în 1875, pe *boulevard des Capucines*.

[4] Henri Fantin-Latour (1836—1904), pictor şi litograf.

CĂTRE BURTY.

Nedatată. [1876]

Dă-mi te rog numărul lui Malassis pe strada Mazarine.

Dragă Burty,

Tot aştept litografiile lui Legros [1]. Fii bun şi dă-le comisionarului. Ar fi trebuit să încadrezi unele dintre ele. Aş fi chiar încîntat să vii azi după amiază să le aşezi în nişte rame mari pe care le am.

Sînt 6 rame la Durand-Ruel, cele 2 ale lui Malassis şi cele 4 litografii mari.

Nu mai e timp de aşteptat.

Al dumitale.

DEGAS.

---

[1] Este poate vorba de Alphonse Legros (1837—1911), pictor, sculptor şi gravor.

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [1876]
Vineri

Dragul meu Faure,

Mi-ai spus că vroiai, la sfîrşitul acestei săptămîni, să-mi achiţi ce a rămas pentru tablou, deşi nu este gata. — Este prea devreme şi nu am încă nevoie de aceşti bani.

Dar dacă ai putea să-mi trimiţi încă 500 de franci, mi-ai face mare plăcere — pentru mîine. Aş putea plăti tot ce am promis încă de sîmbăta trecută.

În seara asta cînţi, mi se pare. Nu uita să-i aminteşti lui Mérante [1] de fotografiile pe care

mi le-a oferit ieri. Sînt grăbit să le văd şi să imaginez ce voi face din arta acestui dansator.

Pe curînd.

E. DEGAS.

[1] Dansator, apoi maestru de balet la Operă.

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [1876]

Dragul meu Faure,

Am să-ţi trimit *Robert Diavolul* sîmbătă şi *Cursele* marţi. A trebuit să muncesc ca un cîine ca să mă pot ocupa puţin de dumneata; cu toate că în fiecare zi mi-era frică să nu te întorci, a trebuit să fac mici pasteluri. Scuză-mă dacă mai poţi.

Şi apoi, vreme foarte proastă pentru ochii mei.

Al dumitale,

E. DEGAS,

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [*Pe timbrul de pe plic:* martie 1877]

Miercuri.

Dragă domnule Faure,

Am primit cu multă mîhnire scrisoarea dumitale. Prefer să-ţi scriu decît să te văd.

Tablourile dumitale ar fi fost terminate de mult dacă nu eram obligat să fac zilnic ceva ca să cîştig bani.

Nu poţi să-ţi închipui ce greutăţi de tot felul mă împovărează [1].

Mîine este 15, am de plătit ceva, şi voi avea pînă la sfîrşitul lunii puţină linişte.

Am să-ţi dedic aceste două săptămîni aproape în întregime. Fii bun să mai aştepţi pînă atunci.

Al dumitale.

DEGAS.

[1] Degas face desigur aluzie la obligaţiile familiale pe care şi le asumase şi care au fost o povară grea în viaţa lui timp de mulţi ani.

CĂTRE FAURE.

Miercuri, 31 octombrie [1877].
Str. Lepic, 50.

Dragul meu Faure,

Vei avea *Cursele* luni. Lucrez de două zile şi merge mai bine decît credeam.

La ce bun să mai deschid capitolul motivelor care m-au făcut să întîrzii atît? Nu ţi-ar servi la nimic.

Al dumitale.

DEGAS.

Spălătoresele vor urma imediat.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [13 mai 1879]

Dragul meu prieten,

Ei, da, Expoziţia [1] s-a închis. Atunci de ce vrei să-ţi laşi obiectele? Grăbeşte-te. Mai sînt şi 439 fr. 50 de încasat de persoană, ceea ce este destul de bine. Dacă nu-l găseşti pe Portier [2], girantul nostru, du-te pe strada Lepic 54 unde locuieşte. Sau am să-i iau eu pentru dumneata.

Am vorbit despre jurnal [3] cu Caillebotte [4]. Este gata să ne dea girul. Vino să vorbim despre asta împreună. Nu e timp de pierdut.

Am mers azi de dimineaţa cu Prunaire [5], gravorul pe lemn — trebuie să-l cunoşti — , să mă întîlnesc cu un anume Geoffroy, faimos *phototypeur*, pe strada Campagne-Première. — Un om curios, inventator cu dureri de ochi.

Trebuie să profităm repede de terenul cîştigat. Să-i dăm drumul, să cucerim biata lume.

Ieri seară, mare discuţie cu Vibert [6] care cerea de zor să i se spună de ce îl credem prost.

Complimente soţiei dumitale mai cu seamă pentru cele două feţe ale cartonului.

Da, da, la anul trebuie să luptăm serios. Găseşte-ţi aşadar timp să petreci o zi cu mine. Sînt

multe lucruri de hotărît, de fixat pentru jurnalul nostru, ca să putem prezenta un program oarecare capitaliştilor noştri.

Al dumitale,

DEGAS.

Marţi, ora 2

---

[1] A patra expoziţie a impresioniştilor care a avut loc în 1879, *avenue de l'Opera*, 28.

[2] Portier, negustor de tablouri, prieten al lui Degas, care i-a dăruit multe din operele sale.

[3] Acest jurnal urma să se numească *Le Jour et la Nuit* (Ziua şi noaptea), dar după toate probabilităţile a rămas în stare de proiect.

[4] Gustave Caillebotte (1848—1894), pictor.

[5] Alfred Prunaire gravase mai multe desene ale lui Manet.

[6] Gravor contemporan cu Manet şi Degas.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [Sfîrşitul anului 1870 sau începutul anului 1880]

Dragul meu Bracquemond,

M-am văzut cu May [1]. Afacerea s-a făcut [2]. Dar cred, şi i-am spus-o, că ar trebui pusă altă ramă. Cu toate mutările pe care desenul dumitale le-a îndurat odată cu mine, rama s-a făcut bucăţele. Ce vrei să fac?

Grăunţele[3] se mişcă chiar şi fără dumneata (care ar trebui să ne înveţi în loc să ne laşi să căutăm în zadar).

Cu prietenie.

DEGAS.

Sîmbătă.

---

[1] Ernest May (1845—1925), bancher, colecţionar cu un gust şi un fler deosebit. A fost în relaţii personale cu Manet şi cu Degas şi a fost în posesia mai multor opere ale acestuia din urmă.

[2] Este vorba de vînzarea de către Degas lui Ernest May a unui mare desen acuarelat de Bracquemond, *Citirea Bibliei*.

[3] Este vorba de grăunţe de acvatintă aplicate pe aramă; Bracquemond era foarte expert în materie.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [Probabil sfîrşitul anului 1879 sau începutul anului 1880]

Ce mare nevoie am să mă văd cu dumneata, Bracquemond, şi de cîte ori nu te-am găsit!

1° Spune-mi dacă poţi să-l laşi să lucreze în casa dumitale Haviland pe prietenul meu Rossana, om cu mare talent, peisagist şi animalier, foarte delicat, care trebuie să facă flori delicioase, ierburi etc. De mult îi promisesem să-ţi scriu despre asta.

2° Trebuie să vorbim despre jurnal [1]. Am făcut cu Pissarro cîteva încercări. Una a lui Pissarro este o reuşită. Dra Cassatt [2] lucrează şi ea din plin în acest moment. Mie mi-e imposibil, căci trebuie să-mi cîştig existenţa, să mă mai ocup şi de asta în mod serios. Hai să aranjăm să petrecem o zi împreună, fie aici, fie la dumneata. — Ai o presă acasă?

Soţia dumitale îşi pregăteşte în continuare expoziţia, nu-i aşa?

Pe curînd.

DEGAS.

Am aflat că ai primit comanda gravurii *Boissy d'Anglas* [3] a lui Delacroix. Este ceea ce ştiu că doreai. Trăiască prima meserie.

---

[1] *Le Jour et la Nuit*

[2] Mary Cassatt (1844—1926), pictoriţă şi gravor american.

[3] Una din capodoperele lui Bracquemond.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [Sfîrşitul lui 1879 sau începutul anului 1880]

Uite că Salmon [1] s-a supărat şi vrea toate planşele marţi. Pentru cine are urechi de auzit, e destul. Muncesc la planşă [2] cu rîvnă şi cu spor.

Ai putea să vii marți și să-mi aduci planșa dumitale sau să mergi direct la Salmon să dai un bun de tipar? Ce păcat că nu poți să fii acolo pe la ora cinci. O să fim acolo toți.

Cu prietenie.

DEGAS.

Duminică dimineața.

---

[1] Celebru tipograf de gravuri.

[2] Este vorba de cunoscuta planșă *Au Louvre, Musée des Antiques* (La Luvru, Muzeul de antichități).

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Bracquemond,

Se deschide la 1 aprilie. Se vor pune afișele mîine sau luni. Literele sînt roșu aprins pe un fond verde. A fost o mare luptă cu Caillebotte dacă să punem numele sau să renunțăm. A trebuit să cedez și să-l las să le pună. Cînd oare o să terminăm cu *vedetele*?

Dra Cassatt și d-na Morisot [1] nu vroiau în nici un chip să apară pe afiș. Am făcut ca anul trecut, și numele doamnei Bracquemond nu apare — e stupid. Toate argumentele din lume și bunul gust nu pot învinge inerția celorlalți și încăpățînarea lui Caillebotte.

Față de reclama susținută pe care se pare că le-o vor face lui Nittis [2] și Monet (în *La Vie Moderne*), nr. 5 al Expoziției [3] ar trebui să constituie o glorie pentru dumneata. Anul viitor, de pildă, am să fac în așa fel încît lucrurile să se petreacă altfel. Ceea ce se întîmplă mă face să fiu dezolat, umilit.

Începe să-ți aduci obiectele. Se vor pune probabil două ecrane-panouri, unul în mijlocul sălii cu 4 ferestre și celălalt în sala de la intrare.

O să poți așeza pe ele tot stocul dumitale de gravuri [4].

Pe curînd.

DEGAS.

Dacă ţii la asta, şi dna Bracquemond de asemenea, se va pune numele ei în a doua mie de afişe în timpul Expoziţiei. Răspunde-mi.

---

[1] Berthe Morisot (1841—1895), pictoriţă.

[2] Joseph de Nittis (1846—1884), pictor şi gravor în acvaforte de origine italiană.

[3] A cincea expoziţie de pictură (a cincea expoziţie a impresioniştilor) a avut loc la 1 aprilie 1880.

[4] Acesta consta în acvaforte pentru decorarea serviciilor de faianţă şi porţelan.

CĂTRE CAMILLE PISSARRO.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Pissarro,

Te felicit pentru hărnicia dumitale; m-am dus în grabă la domnişoara Cassatt cu pachetul dumitale. Şi ea te felicită, ca şi mine.

Iată corecturile: tenta generală spre negru, mai degrabă cenuşiu, provine de la zinc, care este gras în sine şi reţine din negrul tipografic; placa nu este suficient de netedă. Sînt aproape sigur că la Pontoise nu merg lucrurile tot aşa de uşor în privinţa asta ca pe *rue de la Huchette* [1]. Ar trebui totuşi să obţii ceva mai neted.

Poţi vedea totuşi de cîte resurse beneficiază procedeul. Ar mai trebui să te obişnuieşti să pui grăunţe, pentru a obţine de pildă un cer gri uniform, egal şi fin. Este un lucru foarte greu, după părerea Maestrului Bracquemond. Dacă nu vrei să faci decît gravuri de artă originală, este poate destul de uşor.

Iată cum trebuie procedat. Ia o placă foarte netedă (este esenţial, înţelegi de ce). Degreseaz-o perfect, cu alb de Spania. În prealabil trebuie să dizolvi, în alcool foarte concentrat, nişte răşină. Acest lichid vărsat, cum fac fotografii cînd varsă colodiumul pe cristal (ai grijă, cum fac ei, să scurgi bine placa aplecînd-o) [2], acest lichid deci se evaporă şi lasă pe placă un strat mai gros sau mai subţire de răşină granulată. Lăsînd să

lucreze, obţii o granulaţie mai închisă sau mai deschisă după cum ai lăsat să lucreze mai mult sau mai puţin. Asta, pentru a obţine tente egale; pentru a avea efecte mai puţin regulate, le poţi obţine cu estompa sau cu degetul sau orice alt fel de a presa hîrtia care acoperă lacul moale.

Lacul dumitale moale mi se pare puţin prea gras. Ai pus puţin prea multă grăsime sau seu.

Cu ce ai înnegrit lacul de a ieşit acest ton brun închis din spatele desenului?

Este foarte frumos.

Încearcă să faci o lucrare mai mare cu o placă mai bună.

În privinţa culorii, am să dau să-ţi tragă cu o cerneală colorată următoarea placă pe care mi-o vei trimite. Am şi alte idei pentru planşele colorate.

Dar mai încearcă şi ceva mai finisat. Ar fi minunate nişte contururi de varză foarte accentuate [3]. Gîndeşte-te că trebuie să debutezi cu una sau două planşe deosebit de frumoase.

Am să mă pun şi eu pe treabă zilele astea.

Caillebotte adună lumea la ferestrele lui ca la nişte *refugii ale bulevardului Haussmann*, după cîte mi s-a spus.

Ai putea găsi la Pontoise pe cineva care să poată decupa în aramă foarte subţire lucruri decalcate de dumneata? S-ar putea aplica acest gen de şabloane pe o probă liniară, puţin accentuată în acest scop, cu apă tare sau cu lac moale, imprimînd apoi cu lemn poros îmbibat cu acuarelă părţile descoperite. S-ar putea face, în felul ăsta, frumoase încercări de imprimări originale şi ciudate, totul colorat. Experimentează puţin propunerea mea, dacă poţi. — Am să-ţi trimit în curînd nişte încercări făcute de mine în acest gen [4]. — Ar fi economic şi nou. Şi ne-ar conveni cred destul de mult pentru început.

N-am nevoie să te felicit pentru calitatea artistică a grădinilor dumitale de zarzavat [5].

Însă de îndată ce-ai să simţi că te-ai obişnuit, încearcă ceva mai mare şi mai lucrat.

Succes.

DEGAS.

---

[1] La „planorul" Godard.

[2] Aici se află o schemă cu o placă ţinută de o mînă, cu picături care se scurg.

[3] Pissarro făcuse o gravură înfăţişînd un cîmp de varză.

[4] Nu se cunosc opere care ar fi rezultat din aceste încercări. Procedeul de imprimare pe lemn gravat de el a fost practicat de Gauguin.

[5] Este desigur o aluzie la planşa citată, *Cîmpul de varză*.

CĂTRE CAMILLE PISSARRO.

Nedatată. [1880]

Dragul meu Pissarro,

Am două cărţi poştale primite de la Cadart. Ce poate să însemne asta? Răspunde-i dumneata lui Marchand.

Domnişoara Cassatt face încercări delicioase în gravură. Încearcă să te întorci curînd. Încep să anunţ jurnalul [1] la diferite persoane. Cu livrările noastre anticipate o să acoperim cheltuielile. Aşa mi-au spus diferiţi amatori de gravură.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] *Le Jour et la Nuit.*

CĂTRE EUGÈNE MANET.

Nedatată.

Dragul meu Manet,

M-am dus să văd localul [1] dumitale de pe *Chaussée d'Antin*. Mi se pare foarte greu de exploatat pentru noi. Grădina ar fi un loc minunat, dar nu poate fi defrişată. Prima sală, curtea cu geamuri, este destul de bună şi ea, dar restul

este întunecos. L-am trimis pe Rouart să vadă locul şi n-am putut încă să discutăm .

Pe de altă parte, *Le café du Grand Balcon*, pe bulevard, în insulița de la Opera Comică, mi se pare că întrunește toate avantajele: 8 săli bune şi altele. Scara dă chiar pe bulevard. Portier este entuziasmat, şi eu la fel. Du-te neapărat să-l vezi. Singurul lucru greu este să acoperim cu panouri de lemn zidurile care sînt decorate şi care trebuiesc respectate. Asta poate fi cam scump.

Toate cele bune teribilei dumitale soţii [2].

Al dumitale.

DEGAS.

Marţi dimineaţă.

---

[1] Este vorba de un local pe care încercau să-l găsească pentru o expoziţie a impresioniştilor.

[2] Dna Eugène Manet, Berthe Morisot.

CĂTRE DOAMNA DIETZ-MONIN.

Nedatată.

Dragă doamnă,

Să nu mai vorbim despre portret [1], vă rog. Am fost atît de surprins de scrisoarea dumneavoastră prin care îmi propuneaţi să-l reduc la un boa şi o pălărie, încît nu vă voi răspunde. Credeam că Auguste [2] sau dl. Groult [3], cărora le spusesem de ultima dumneavoastră idee şi că nu-mi face absolut deloc plăcere să o adopt, v-au informat.

Trebuie să vă mai spun că regret că am început ceva în stilul meu, care să se transforme apoi în ceva pe gustul dumneavoastră? N-ar fi foarte politicos, şi totuşi ...

Dar nu aş putea, dragă doamnă, să discut mai mult fără să vă fac să înţelegeţi că am rămas foarte jignit.

În afara nefericitei mele arte, primiţi toate complimentele mele [4].

Doamna Dietz-Monin,
1879.

---

[1] Este vorba de un portret în ulei al dnei Dietz Monin pe care, după cît se pare, Degas l-a distrus.

[2] Auguste-Henri-Louis de Clermont, pictor şi acuarelist, fratele lui Hermann de Clermont, ginerele dnei Dietz-Monin, amîndoi prieteni cu Manet.

[3] Fabricant de paste făinoase şi celebru colecţionar de opere de artă din secolul al XVIII-lea.

[4] Această scrisoare nu este semnată; probabil că nu a fost expediată; ea a fost găsită printre hîrtiile lui Degas.

CĂRE HENRI ROUART.

Paris, marţi 26 octombrie.

Îţi mulţumesc pentru scrisoarea dumitale în creion, dragul meu Rouart. Siroccoul usucă cerneala, pare-se ca şi culorile în ulei şi vigoarea pictorilor. Ah! cît regret că n-am putut să merg cu dumneata acolo, să-i văd pe acei buni prieteni. Şi apoi, este ceva destul de rar, trebuie să-ţi mărturisesc, sînt într-o dispoziţie în care îmi place puţin natura liberă. Ai fi avut un tovarăş metamorfozat şi capabil să vibreze ca oricare altul. Cîteva mari

desene sau pasteluri ar fi fost poate făcute de un Grévin [1] care şi-a ieşit din obiceiuri. Şi sublimul mi-ar fi făcut, cu siguranţă, tot atît de mult bine ca şi unui înţelept.

Aici, aproape că nu vedem. După-masa, mai cu seamă, sîntem ca noaptea. Aş vrea să termin tabloul lui Ephrussi [2] şi, cu toate că pînza şi desenele sînt gata, nu progresez aproape deloc. Voi primi, totuşi, la sfîrşitul lucrului, nişte bani buni aşteptaţi cu nerăbdare.

Spune-mi nişte poante bune cum le faci dumneata. Ai luat pasteluri cu dumneata? Acuarela e slabă [3] ... totuşi Delacroix!

Burty are acasă un tigru făcut de el care pare o acuarelă, sub geam. Este un pastel pus foarte uşor pe o hîrtie mai degrabă netedă. Este foarte vibrant, este un procedeu foarte frumos.

Am să-i scriu lui Cherfils [4]. L-am neglijat prea mult. Şi nu întîlneşti deseori fiinţe atît de afectuoase şi de inteligente ca el.

Familia Cassatt s-a întors de la Marly. Dra Cassatt se instalează într-un atelier la parter care nu mi se pare a fi prea sănătos. Ceea ce a făcut la ţară merge foarte bine la lumina din atelier. Este mult mai închegat şi mai nobil decît ceea ce a făcut anul trecut. Pe curînd, o să stăm de vorbă mult mai uşor în *rue de Lisbonne* în faţa articolelor [5] dumitale. Îţi scriu de teamă să nu mă blestemi.

Mă duc pe bulevardul Voltaire să cinez cu fratele dumitale. Noroiul, noroiul, noroiul, umbrelele. În orele de seară este totuşi foarte frumos!

---

[1] Alfred Grévin (1827—1892), desenator. A întemeiat la Paris, în 1882, Muzeul figurilor de ceară, care îi poartă numele.

[2] Charles Ephrussi, director-proprietar al ziarului *Gazette des Beaux-Arts*.

[3] Degas a folosit foarte rar acuarela.

[4] Alphonse Cherfils, prieten cu P. Lafond, fostul conservator al Muzeului din Pau şi al Muzeului Degas.

[5] Prin „articol", Degas desemna operele plastice în general, după cum se vede şi în scrisoarea următoare.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată. [1882]

Dragă prietene,

Abia ieri am dat să-mi tragă această mică schiță în creion de cărbune [1]. Vezi ce gri frumos a ieșit. Ar trebui să existe creioane cu șmirghel [2]. Dă-mi o idee ca să le pot face eu. Vineri n-am putut să vorbesc despre asta cu fratele dumitale. Îți mulțumesc pentru piatra pe care mi-ai trimis-o. Ea lasă urme pe aramă în mod delicios. Este un aglomerat cum își face Denis Poulot? Cu lupa, am citit pe ea Delanoue cel mare.

Pe ce aș putea s-o ascut să-i fac un vîrf?

N-am timp să fac niște schițe mai serioase. Am mereu articole de făcut. Ultimul este un evantai din camaieu pentru dl Beugniet [3]. Nu mă gîndesc decît la gravură, dar nu mă apuc de nimic.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Cărbune de lampă electrică, numit cărbune electric.
[2] Conglomerat de praf de șmirghel.
[3] Negustor de tablouri din strada Laffitte.

CĂTRE HENRI ROUART.

2 mai [1882].

[...] Lafond îmi scrie cîteva rînduri. Va sosi aci să-și vadă cărbunele de la Salon și se va întoarce apoi la liceul lui de la Pau. La noi s-a întors vremea bună, și la voi, nu-i așa? Duminică, mare zi de vernisaj. Un Whistler uimitor, rafinat la culme, dar într-un stil! Chavannes, nobil, într-un stil care se cam repetă, are defectul de a fi îmbrăcat prea cu grijă, prea mîndru, într-un portret mare făcut de Bonnat [1], cu o dedicație mare pe nisipul pe care el și o masă de formă masivă, cu un pahar cu apă așezat pe ea, *pozează* (stil Goncourt) [2]. Manet, prost și fin, carte de joc fără altă impresie, *trompe l'oeil* spaniol, pictor ..., în fine, ai să vezi. Pe bietul Bartho-

lomé[3] l-au suspendat la frize şi cere în mod naiv să i se restituie cele două obiecte.

[1] Portretul lui Pierre Puvis de Chavannes (1824—1898) a fost pictat de Bonnat (1833—1922) în schimbul frescei pictate de Puvis de Chavannes pentru frumoasa casă a lui Bonnat, *rue de Bassano*; el a fost expus la Salonul din 1882.

[2] Jules de Goncourt (1830—1870) scriitor şi acvafortist.

[3] Paul Albert Bartholomé (1848—1928), sculptor.

CĂTRE ALBERT HECHT[1].

Nedatată.

Dragă Hecht,

Ai *putea* să obţii de la Operă să asist la *examenul de dans*, care trebuie să fie joi, după cît mi s-a spus?

Am făcut atîtea astfel de examene de dans fără să le fi văzut, încît mi-e cam ruşine.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Str Fontaine St-Georges 19 bis

Marţi dimineaţă.

[1] Albert Hecht, prieten cu Manet şi Degas.

Studiu de dansatoare,
1878

CĂTRE ALBERT HECHT.

Nedatată.

Dragul meu Hecht,

Tot mai sînt convins că am scris adresa mea fără nume. Ai fost tare drăguț că m-ai căutat peste tot. Dar ce solemnitate!

Aveam intenția să mă strecor la Operă, printre mame, cu un bilețel, și dumneata vrei să mă duci personal la picioarele dlui Vaucorbeil[1]. Pe marți, cu prea multe mulțumiri.

E. DEGAS.

Duminică dimineață.

---

[1] Director al Operei între 1879—1884.

CĂTRE J. É. BLANCHE[1].

1882.

Dragă domnule Blanche,

Am să întreb la Operă dacă au un fotoliu liber pentru cele trei zile. Am să vă iau cu mine luni, așa cum am mai făcut, și o să vă aranjați cu un prieten pentru celelalte zile, așa cum mi-ați spus. Am să fiu titularul fotoliului și am să am drept de intrare în teatru. — Iată o primă combinație pe care o găsesc mult prea comodă pentru mine și nu destul pentru dumneavoastră. Intrarea în teatru vă surîde și eu v-o răpesc. Dar sînteți un om capabil sau să vă consolați, sau s-o obțineți în calitate de critic de artă sau pur și simplu s-o cereți ca un copil răsfățat.

Vaucorbeil mai este încă bolnav și Ephrussi (Charles) este în raporturi cît se poate de bune cu Darcel, secretarul Operei.

Pe de altă parte, nu știu dacă voi fi înlocuit ușor la fotoliul meu de luni, așa încît o să-l duc în cîrcă pînă ce un nou abonat mi-l va lua.

Și apoi, scrisoarea dumneavoastră mă face să înțeleg că mă credeți abonat pentru cele trei

zile și dispus să cedez două zile, mai cu seamă una. Nu, nu am decît luneа, și uneori e prea mult.

Și apoi, aș vrea să păstrez partea dreaptă. Spuneți-mi dacă aveți un prieten dispus să ia imediat cea de-a treia zi. Toate acestea sînt destul de greu de aranjat.

Cît despre trimiterea acelei sume importante, sîntem departe de a fi în stadiul acesta.

Scrieți-i lui Ephrussi; el vă va spune precis, ne va spune precis modul de a proceda.

Mii de complimente.

DEGAS.

---

[1] Jacques-Emile Blanche (1861—1942), pictor și critic de artă.

CĂTRE J. É. BLANCHE.

Iulie 1882.

Vă mulțumesc, dragă domnule Blanche, pentru ceea ce mi-ați trimis; cineva m-a ajutat să traduc această piesă grea.

Vă scriu de la Halévy [1], la Étretat, unde vremea e frumoasă, dar este și Monet pe care ochii mei nu-l mai pot suporta.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Ludovic Halévy (1834—1908), scriitor și autor de librete de operetă și comedii.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Paris, 5 august 1882.

Ceea ce ți-am scris te-a surprins, dragă prietene. Este adevărat, cad și mă ridic foarte repede. Am sosit așadar luni seară, am găsit biletul dumitale și marți de dimineață, în strada Bayard, mi s-a spus că ai și plecat cu o zi înainte. Opt zile la Étretat, a fost mult pentru mine. Halévy e bun, dar funebru [1], nu știu să joc nici pichet,

nici biliard, nici să fac curte persoanelor, nici să lucrez în mijlocul naturii, nici să fiu pur și simplu agreabil în societate. Cred că n-am fost nici eu distractiv pentru ei, și că se credea despre mine că am mai multe resurse. [...]

Cînd te întorci? Pentru că sînt singur aici. Parisul e plin de farmec și munca nu este oare singurul lucru bun pe care-l poți avea cînd ai chef să treci la treabă?

Luni de dimineață, ședință de portret cu Pagans [2] înainte de plecarea lui în Spania. Se pare că dna Camus [3] a plîns într-o zi de ciudă și de pasiune pentru chitară în fața unui bun general care predă acest instrument.

X... îmi trimisese un articol nemaipomenit publicat în *Standard* unde eram lăudat, cu cîteva rînduri curtenitoare și înțepătoare. L-aș înțepa și eu dacă nu m-aș teme să sparg abcesul înainte de a se coace. Poate că a încercat să-l cîștige pe Gervex [4], om nou, decorat și mai util. [...]

[1] În perioada aceea Halévy avusese mai multe decese și necazuri în urma cărora a renunțat să scrie pentru teatru.

[2] Pagans, cîntăreț și chitarist spaniol, foarte apreciat de tatăl lui Degas.

[3] Dna Camus, soția unui prieten al lui Degas.

[4] Henri Gervex (1852— 1929), pictor.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

[Veyrier, Geneva, 9 septembrie 1882].

Să nu sfîrșești într-un salon o viață petrcută altundeva — în bucătărie.

Sînt momente din cele mai rele cînd trebuie să-ți folosești rațiunea.

De la Croix are numele unui pictor.

Să aprinzi focul fără să vezi, în aceasta consta dragostea.

Ocazia e pe pămînt și se spune că zboară.

I s-a furat urîțenia.

Sînt călători mai fericiți decît

Dar ce, cu călătoresc? spunea un șef de gară.

CĂTRE HEYMANN.

Nedatată.

Dragă domnule Heymann,

Lăsaţi-mă să mai merg să iau masa cu dansatoarele italiene şi franţuzoaice, duminică la Boldini. Pe duminica viitoare. Dar să jurăm amîndoi pe mîna noastră dreaptă că n-o să avem nici dansatoare, nici înmormîntare, nici nimic altceva în acea zi definitivă.

Mii de scuze.

DEGAS.

Vineri.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1883, anul morţii lui Manet].
Miercuri.

Să schimbi aerul, trebuie să-ţi facă bine, chiar pe vremea asta mizerabilă. Şi trebuie să te scutească să fii încălzit toată ziua de o sobă, încălzit şi de pictură. Va trebui să mă forţez, acum că zilele se fac lungi, să nu stau în atelier decît o jumătate de zi, sau dimineaţa, sau după-masa, şi să mă plimb. *Ambulare*, iată o nouă deviză, *postea labore* [1].

Manet este pierdut [2]. Se pare că acest doctor Hureau din Villeneuve l-a otrăvit tot dîndu-i secară încolţită. Se pare că unele ziare au şi avut grijă să-i anunţe sfîrşitul apropiat. Trebuie, sper, să fi fost citite, la el acasă, înaintea lui. Nu îşi dă seama deloc de starea lui şi are cangrenă la un picior.

---

[1] Ideea plimbărilor îl preocupă pe Degas de pe acum. Spre bătrîneţe, cînd vederea îi scade aproape complet, plimbările prin Paris, devenite manie, constituie un pericol pentru viaţa pictorului.

[2] Manet a murit în primăvara anului 1883.

Manet așezat, întors spre dreapta, 1864, acvaforte

CĂTRE HENRI ROUART.

16 octombrie [1883].

Dragul meu prieten, această scrisoare te va găsi la Veneția în ultimul moment. Despărțirea pe care dna Rouart o dorea nu va fi deci atît de absolută cum ar trebui.

L-am îngropat pe Alfred Niaudet [1] sîmbătă. Îți amintești de seara cu chitare la mine acasă, acum aproape un an și jumătate? Îi număram pe prietenii prezenți, eram 27. Și iată că patru s-au dus. Drele Cassatt trebuiau și ele să vină, una din ele a murit. Ar fi fost cinci. Să încercăm să ne cramponăm de acest pămînt, așa republican cum este. [...]

Îți place natura, ca și umiditatea. Fă-mi totuși plăcerea să-ți părăsești pentru o clipă cele două prietene ca să intri, pe uscat, la palatul Labia și să vezi, pe jumătate pentru dumneata, pe jumătate pentru mine, frescele lui Tiepolo. Forain [2], da, Forain, îmi dădea despre ele, la o masă de la cafeneaua Larochefoucauld, o privire

de ansamblu pe care o încheia comparîndu-le cu un afiş de Chéret[3]. Acesta e modul lui de a admira. Poate că nu este mai rău decît altele. [...]

Te-aş fi însoţit şi aş fi pregătit portretul fetei dumitale, în plină Veneţie, unde părul şi tenul ei au fost cîndva cîntate. Dar am rămas aici, pentru că am termene.

---

[1] Alfred Niaudet, vărul duci Ludovic Halévy.

[2] Jean-Louis Forain (1852—1931), pictor, desenator, gravor şi litograf.

[3] Jules Chéret (1836—1932), desenator şi pictor; afişele sale au fost primele litografii colorate în Franţa.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [noiembrie 1883]

Dragul meu Halévy,

Trebuie să ştii ce înseamnă o dansatoare care vrea să pui o vorbă bună pentru ea[1]. Vine de două ori pe zi să te întrebe dacă v-aţi întîlnit, dacă ai scris.

Te simţi mai bine? Dacă ai curajul sau puterea scrie-i un bilet lui Vaucorbeil, la Mérante, nu despre leafa lui căci ar fi prea de tot, ci despre dansul şi trecutul lui, despre viitorul lui.

N-am mai văzut o asemenea îndrăcită. Şi vrea totul imediat. Şi te-ar lua în braţe cu un pled şi te-ar duce la Operă dacă ar putea.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Este vorba de dra Chabot, dansatoare la Operă,

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [noiembrie 1883]

Dragul meu Halévy,

Micuţa Chabot a venit foarte surprinsă şi foarte mulţumită în acelaşi timp că a fost chemată de dl. Meyer să i se reînnoiască angajamentul. Domnişoarele Salled şi Sacré au fost chemate în acelaşi

timp. — I s-a oferit o leafă despre care spune că este foarte modestă. Avea 2 200 franci, i se oferă 2 400. Ar trebui să încercăm să obţină 2 600 sau 2 800 în primul an. Dl Meyer îi oferea, de altfel, pentru anul viitor, adică 1885, 2 700 franci, pentru 1886, 3 000 franci. Ea cere deci 200 sau 300 franci mai mult anul acesta, şi spune că-i merită pentru tot felul de motive: lucrează de la 16 ani, i s-a mărit leafa la fiecare examen etc....

Deci încearcă să obţii pentru ea:

1° 2 700 sau 2 800 franci în 1884;

2° 3 000 franci pentru 1885;

3° 3 500 franci pentru 1886.

Angajamentul pe care trebuie să-l semneze este de trei ani.

Solicitatoarea este foarte grăbită şi ar vrea pur şi simplu să mergi astă-seară la Operă. Mă tem că va trebui să mergi la *Regi în exil* [1] sau chiar la *Simon Boccanegra* [2] unde mă prezint în seara asta la nr. 177 sub numele dlui Verdi.

În sfîrşit, fă cum poţi mai bine, scrie-i dlui Vaucorbeil, căci se pare că e foarte urgent. Ştii de altfel cum se petrec lucrurile la Operă.

Cu prietenie.

DEGAS

Numita domnişoară Chabot îţi prezintă omagiile ei.

---

[1] Piesă de Alphonse Daudet.

[2] Operă de Verdi.

CĂTRE HENRI LEROLLE[1].

4 decembrie 1883.

Dragul meu Lerolle, du-te repede s-o asculţi pe Thérésa la Alcazar, *rue du Faubourg-Poissonière.*

Este aproape de Conservator şi este mai bine. S-a mai spus demult — nu ştiu ce om de gust a spus-o — că ea trebuia distribuită în Gluck. Sînteţi toţi nebuni după Gluck în acest moment [2].

Trebuie deci să te duci s-o asculţi pe această artistă admirabilă.

Deschide gura mare şi iese vocea cea mai grosolan, cea mai delicat, cea mai spiritual tandră de pe lume. Şi sufletul şi gustul, unde poţi să găseşti ceva mai bun? Este admirabil.

În orice caz, pe joi la muzicantul *meu*.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Henry Lerolle (1848—1929), pictor de gen şi peisagist.

[2] Degas participa cu mare plăcere la audiţii ale operei *Orfeu*, organizate la compozitorul Ernest Chausson, cumnatul lui Henry Lerolle.

CĂTRE DL ŞI DNA BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

Domnul Degas, foarte mişcat, îşi prezintă urările pentru Anul Nou domnului şi doamnei Bartholomé. Se află de asemenea forţat să mărturisească că nu are cărţi de vizită şi că, atunci cînd nu găseşte pe cineva acasă, îşi scrie numele pe marginea jurnalelor portarului; i se dă un plic de scrisoare. Delicateţea şi rafinamentul prieteniei la ceilalţi îi plac nespus. De-ar putea ceilalţi să continue.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY[1].

8 ianuarie 1884.
Str. Pigalle 21.

[...] Sîmbătă dimineaţă a fost o primă şedinţă la atelier pentru un portret foarte mic în care dl şi dna Bartholomé sînt înfăţişaţi în ţinută de oraş. Plecarea lor la ţară nu a micşorat bunăvoinţa mea, şi peste o săptămînă voi fi al lor dacă vor voi.

Rîndul cui este? al dumneavoastră, dragă doamnă, și al minunatului dumneavoastră soț, dar întorceți-vă!

Vechiul dumneavoastră prieten.

DEGAS.

---

[1] Cumnata sculptorului Bartholomé.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY.

Nedatată.

Luni

Închipuiți-vă că sînt ocupat sîmbătă, stimată doamnă, și-mi pare nespus de rău. Într-adevăr, mă las hrănit și va veni timpul cînd voi plăti asta prin prăbușire. Pînă atunci nu mai dansez sau nu mai pun pe nimeni să danseze, nu mai vin la mine micuțe drăgălașe de destul de multă vreme. Va trebui să revin la programul meu din moment ce trebuie să fiu înțelept, cum spuneți.

Regret nespus.

DEGAS.

CĂTRE DNA BARTHOLOMÉ (NĂSCUTĂ DE FLEURY)[1].

Nedatată.

Scumpă doamnă,

Binevoiți să-mi acordați o amînare pînă miercuri. S-a întîmplat un lucru surprinzător. Un pictor, Henri Lerolle, despre care mi s-a spus că e chiar pe cale să fie decorat, în răstimpul dintre Salon și Expoziția Trienală sau Națională, și despre care știam că are o oarecare avere, m-a invitat să iau masa cu el. Acest drept este recent dar de o destul de mare importanță. De acord cu soția lui care se pare că îl dirijează, tocmai a cumpărat, într-un asemenea moment, un mic tablou al meu cu cai, de la Durand-Ruel. Și îmi scrie cu admirație (stil Saint-Simon), că vrea să mă serbeze cu prietenii lui și, deși cea mai mare parte a picioarelor cailor din frumosul lui tablou (al meu) sînt destul de prost plasate, am o poftă grozavă, în modestia mea, să-i las să-mi acorde puțină considerație la masă. Doar de data asta,

Studiu de cai, 1860 — 1872,
creion

scumpă doamnă, lăsați-mă să mă-mbăt cu parfumurile gloriei, de cealaltă parte a Senei, în spatele Invalizilor, pe *avenue Duquesne*. Dacă nimic nu reușește să mă îmbete, nici chiar vinul, de ce n-aș veni să mă înfățișez dumneavoastră, pentru o clipă, pe la ora 10 1/2, cu aerul că am parvenit?

Prietenul dumneavoastră.

DEGAS.

Luni.

[1] Prima soție a lui Bartholomé.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

16 august [1884].

Ai să vii să pui sechestru, dragul meu prieten? Ce să sechestrezi în oribilul suflet omenesc? Nu știu unde ar mai găsi prietenii mei loc să șadă, nu mai există scaune; mai e patul care nu-mi poate fi sechestrat și în care dorm prea mult, căci azi de dimineață, la ora 7, după ce l-am părăsit o clipă ca să deschid fereastra și să încep să-ți scriu înainte de-a trece poștașul, m-am băgat la loc ca să mă bucur mai serios de dimineață. Da, devin ingrat, și asta într-o stare de comă, care face ca răul să nu aibă leac. După ce am tăiat

arta în două, după cum îmi aminteşti, am să-mi tai singur frumosul cap şi Sabine [1] o să-l păstreze de formă într-un borcan.

Oare viaţa la ţară sau povara celor cincizeci de ani mă îngreunează şi mă dezgustă atît de mult? Lumea crede că sînt vesel pentru că zîmbesc prostește, în mod resemnat. Citesc Don Quijote Ah! ce om fericit şi ce moarte frumoasă.

Soţia dumitale, aşa sănătoasă cum e, să nu mă blesteme prea tare şi să se întrebe dacă într-adevăr merită să facă acest lucru. Şi să-şi păstreze mînia şi gesturile de afecţiune pentru un bărbat tînăr, încrezător, mîndru, simplu, îndrăzneţ şi blînd, suplu şi dur, pictor şi scriitor, scriitor şi tată, şi mai uimitor decît crede, spune şi scrie el, sau decît se scrie despre el: Trăiască J. F. Raffaëlli [2]. Este, să ştii, omul care ne trebuie.

Medalia dumitale ar trebui să mă indigneze. Şi o aplaud ca şi cum ar fi de aur. Să trăiască şi Sandoval, omul locaţiilor, omul care-şi plăteşte chiria, fără să te judece cîtuşi de puţin după valoare.

Fac glume de prost gust şi nu le gust. Ah! unde e vremea cînd mă credeam puternic, cînd eram plin de logică, plin de proiecte. O să vin foarte repede la vale rostogolindu-mă nu ştiu unde, înfăşurat în multe pasteluri proaste ca într-o hîrtie de ambalaj.

La revedere, cu prietenie foarte sinceră totuşi faţă de minunata dumitale nevastă şi faţă de dumneata.

DEGAS.

---

[1] Sabine Neyt, una din menajerele lui Degas, care a murit la el în strada Pigalle.

[2] Jean François Raffaëlli (1850—1924), portretist, peisagist, pictor de gen, gravor în acvaforte, litograf şi sculptor.

CĂTRE HENRI LEROLLE.

21 august 1884.

Dacă ai să-mi răspunzi, dragul meu Lerolle, pariez că ai să-mi spui că sînt un om ciudat şi caraghios. De ce nu ţi-am scris înainte de plecarea

dumitale şi n-am primit cutia cu drajeuri [1], habar nu am. Dacă ai fi burlac şi în vîrstă de 50 ani (de o lună), ai avea astfel de clipe, în care te închizi ca o uşă, şi nu numai în faţa prietenilor tăi. Suprimi totul în jurul tău şi, cînd eşti singur, te anihilezi, te omori în sfîrşit, din dezgust. Am făcut prea multe proiecte, sînt blocat, neputincios. Şi pe urmă am pierdut şirul. Mi s-a părut că am tot timpul; ceea ce nu făceam, ceea ce alţii mă împiedicau să fac, cu toate necazurile mele şi cu toată infirmitatea vederii mele, nu pierdusem speranţa să mă aştern pe treabă într-o bună zi.

Mi-am adunat toate planurile într-un dulap şi purtam mereu cheia la mine, dar am pierdut-o. În sfîrşit, simt că starea de comă în care mă aflu n-am s-o pot ameliora. Am să-mi găsesc ocupaţii, cum spun oamenii care nu fac nimic, şi-atîta tot.

Îţi scriu toate acestea fără să fie strict nevoie, era de ajuns să-ţi cer umil iertare de grosolănia mea.

Dar mi-am amintit că Alexis Rouart parcă mi-a spus că o să mergi lîngă Vimoutiers cînd pleci din Paris. Această scrisoare pe care o trimit în *avenue Duquesne* 20 te va urma de data asta (dumneata va trebui să-mi răspunzi), sînt sigur de răspuns.

Trebuie să-ţi spun că sînt şi eu lîngă Vimoutiers, la un prieten din copilărie [2], şi poate la cîteva leghe de dumneata. Scrie-mi la Château de Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Am să vin, dacă eşti unde cred, să te văd imediat.

Cele mai bune amintiri soţiei dumitale.

Al dumitale,

D.

---

[1] Drajeuri de la botezul unuia din băieţii lui Henry Lerolle.

[2] Paul Valpinçon, peisagist, fiul lui Edouard Valpinçon, prietenul lui Ingres, a fost coleg la colegiu cu Degas şi i-a păstrat o prietenie din cele mai devotate.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

. . . . . *Nedatată.*
Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Ai văzut cum a murit de Nittis, ce repede se moare! Am putut ajunge la timp pentru înmormîntare. Nimic despre nevasta lui. Se află la familia Groult, la Vitry. Am veşti de la ea prin dl Groult. De îndată ce mă întorc la Paris am să mă duc s-o văd. L-a iubit mult pe soţul ei, dar prea îşi făcuse *o afacere* din el. O să stăm de vorbă despre femeia asta nenorocită şi despre acest ciudat şi inteligent prieten.

CĂTRE HENRI ROUART.

Castelul Ménil Hubert, lîngă Gacé (Orne).
22 august.

Dragul meu prieten, zilele trecute scrisoarea dnei Rouart mi-a sosit în cupeul care mă ducea în Normandia, ţi-a spus probabil portarul dumitale. Mi-ar fi făcut plăcere să te văd, şi dacă aş fi ştiut că soseşti la ora 5, vineri 9, aş fi venit imediat spre seară în *rue de Lisbonne*. Amînam, amînam. Mătuşa mea mi-a trimis o scrisoare cam neplăcută şi poruncitoare. Am anunţat atunci că voi fi acolo la ora stabilită.

Şi iată că este o vreme minunată, o vreme *pentru dumneata* (în fond nu sînt cu adevărat răutăcios), dar nu am încredere absolută în barometrul aneroid care spune că vremea asta trebuie să dureze. În Franţa nu mai trebuie să crezi decît în ploaie. Aici sîntem într-o vale. Parc mare, copaci deşi, foarte înalţi, şi apă care-ţi iese de sub picioare. Sînt pajişti în care mergi ca pe un burete. De ce vitele care pasc şi cresc în aceste ierburi umede n-ar avea reumatism şi nu e oare posibil ca să ni-l transmită nouă care le mîncăm?

Încerc puţin să lucrez. În primele zile am fost parcă sufocat şi zăpăcit de aerul puternic. Încep să-mi revin, *încerc* să mănînc puţin. Cum faci de reuşeşti, sosind într-o anumită regiune, nepregătit, să lucrezi imediat a doua zi de la ora 6

dimineața, sau în aceeași zi dacă ai călătorit noaptea? Iubești natura mai mult decît mine, îmi vei răspunde.

Deocamdată eu sînt în fața naturii, nu dumneata. Așa că mi-am ieșit totuși puțin din minți. Mă apuc de lucrări pentru care ar trebui zece ani le părăsesc după zece minute, fără să-mi pară rău, spunea Rousseau în insula Saint-Pierre.

E mult, totuși, de cînd nu ne-am mai văzut, dragă prietene. Am lipsit enorm de mult, o să mă întorc curînd. Nu pot să spun foarte exact dacă nu mă simt foarte bine aici.

Simt că soția dumitale e supărată pe mine, că nu m-am purtat frumos cu voi, că mi-am aranjat prost plecarea față de sosirea voastră. Este adevărat. Altădată am să calculez mai bine.

Cum sînt încă *al naturii* pentru aproape o săptămînă, și cum n-am răspuns încă la buna dumitale scrisoare de la Le Mans, aștept un bilet de la dumneata, care nu știi să fii niciodată supărat pe mine. Fata dumitale, care are de mult un ten așa de frumos, trebuie să fie strălucitoare acum, probabil că iese în lume.

Cu multă prietenie.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884

Dragul meu Halévy,

Sînt aici în Normandia pentru încă vreo zece zile. O să mai fie timp la întoarcere să vin să văd casa foarte plăcută de la malul mării? Mai oprește-l pe Cavé [1] care este și el foarte plăcut. Și cu, am să fiu cît am să pot de plăcut. De altfel am devenit, după cîte spune lumea aici.

Gînduri prietenești Louisei [2] și omului de gust [3], dacă este acolo.

Al dumitale,

DEGAS.

---

[1] Este vorba de Albert Cavé, fiul dnei Elisabeth Boulanger-Cavé, prietena lui Delacroix.

[2] Dna Ludovic Halévy.

[3] Cavé.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884]

Dragul meu prieten,

Sabine a pus pur și simplu la poștă telegrama dumitale care mi-a sosit azi dimineață, sîmbătă, lucru care, în afară de faptul că este de-o prietenie exigentă, nu este cîtuși de puțin grav.

Păi! acest bust, nu-l pui chiar deloc la socoteală, nu crezi că *m-am așezat la lucru atît de strașnic, cu o familie aplecată asupra talentului meu* (stil Goncourt)? Vrei să profit de vremea bună ca să plec, și aici se contează pe ea ca să rămîn. Și pe urmă mai e bustul, îți jur că e un bust cu brațe și că vreau să mai înaintez cu lucrul. Dacă-l las, ratez totul.

Spune-mi, dacă sosesc spre sfîrșitul săptămînii viitoare, pot să fiu bine primit, dacă mai sînteți acolo, bineînțeles?

Dar n-am să-l mai văd pe Cavé, ăsta e sensul telegramei!

Cu prietenie Louisei și dumitale.

DEGAS.

Sîmbătă, Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Să merg de aici la Dieppe fără să trec prin Paris. Propun această problemă spiritului dumitale mare.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Sîmbătă.

Dragul meu prieten, și eu merg la țară. Dar ce teribilă vreme frumoasă, ce căldură, și ce greu mă obișnuiesc cu ea! Ce-aș mai dormi toată ziua, și cum îți scriu pe la ora 4 cu obloanele închise, n-am să mai stau mult sau mă întorc la oraș unde vremea bună se suportă totuși mai ușor.

Le Mans este la 20 de leghe de aici, probabil că mai ești acolo, dar aș sosi exact cînd pleci, mai bine să lăsăm pe altă dată. Și apoi astă-seară

soseşte o familie care nu ar vrea să fie pretextul evadării mele.

Plăcuta dumitale scrisoare era să ajungă după plecarea mea. Încep prin a-mi pune toate sentimentele la picioarele teribilei dumitale soţii pe care nu m-am dus s-o vizitez, şi care-i iartă aşa de greu pe oamenii care nu sînt la fel de buni ca soţul ei care este, spune ea, mereu prea bun. Nu sînt prea tare în argumente ca s-o liniştesc şi prefer să-i fac tot felul de complimente pentru tînăra acuarelistă căreia i-a dat viaţă. [...]

Ceea ce îmi spui despre tînărul Colin mă face să doresc mult să-i văd schiţele. Ce frumoase sînt înclinaţiile naturale şi uşurinţa, şi cît de mult mai trebuie şi altceva!

Mă grăbesc să-mi ofer puţină odihnă şi să-mi revină gustul de lucru. Căzusem, în ciuda dificultăţii situaţiei, într-o stare de profundă plictiseală. Va trebui în mod stringent să astup nişte găuri. Am făcut cîteva vînzări care-mi vor asigura acest sfîrşit de an. Aşadar nu totul este dezolant.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884]

Dragul meu prieten,

Tare mă tem că nu mai sosesc deloc. Pînă la sfîrşitul săptămînii sînt reţinut aici, sau mă reţin singur spre a termina un bust cu braţe. Durează mult, deşi e foarte amuzant. Şi interesul care mi se arată seamănă mult cu o curiozitate răutăcioasă. Ceea ce face să mă străduiesc să semene şi ambiţionez chiar ceva mai mult.

Odată ajuns la Paris, va trebui să termin întîi o comandă. Dar va mai fi oare timp să merg la Dieppe? Nu fi supărat pe mine şi aşteaptă-mă totuşi într-o bună zi cînd va fi frumos. Văd că eşti şi mai mulţumit de omul de gust. Şi n-am să-l mai prind acolo!

Sentimente prieteneşti Louisei.

Al dumitale.

DEGAS.

Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Ménil Hubert, Luni [15 septembrie 1884].

Mica alifie, făcută cu mîinile dumitale, dragul meu prieten, mi-a parvenit — m-am frecat cu ea și, nu pot nega, mi-a făcut bine. Poți să te refaci și din ceva mai rău.

Dacă vrei să știi de ce sînt încă aici, am să-ți spun — „Și nu te ocupi și de Hortense? mi-a spus mama. Cine vrei atunci să se ocupe de ea?“ — Și m-am apucat, ca să fac ceva, să frămînt un bust mare cu brațe, din lut amestecat cu pietricele. Familia urmărește lucrul meu cu mai multă curiozitate decît duioșie. Nu te amuzi în fond decît cu ceea ce nu știi, cînd ești atît de prost echilibrat ca mine. Și în afară de picioarele care îmi intră în trup și de brațele care-mi obosesc stomacul de mult ce le întind, nu mă simt prea prost. Spre sfîrșitul acestei săptămîni, voi fi sigur înapoi la Paris și va trebui, după un timp pe care-l voi petrece executînd comenzi pentru traiul zilnic, să mă întorc în Normandia cu un modelator ca să asigur reproducerea și rezistența operei. Familia asistă și va asista ca niște țărani normanzi, cu chipurile pline de îndoiala instalată în fundul sufletului.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [octombrie 1884]
Ménil Hubert. Vineri.

Nu pot rezista, dragul meu prieten, vanității poetului, și după madrigalul pe care ți-l trimit, pentru că a fost făcut, după obicei, cu dezinvoltură și cu inconvenientul apropo-ului, îți vei face o idee despre felul meu de a fi galant și imbecil. O comedie cu patru personaje — *Rivalul în leagăn* — a fost jucată zilele astea pentru prima oară și ieri seară pentru a doua oară de dșoarele Valpinçon și Pothuau, dnii Felotrappe și Louis Brinquant (primul fiind un Desgenais, un Landrol, al doilea un june prim comic, un Coquelin). Nu

făceam parte din piesă și ca să ascund faptul că mi-era ciudă, exploatînd în același timp această ciudă, am făcut în versuri libere mica piesă care urmează. Ea nu a prea fost înțeleasă, era prea fină, dar lumea a găsit că are un parfum de galanterie în stil vechi, care mi-a fost, știi bine, întotdeauna proprie. Iat-o:

Vroiați să vă faceți dumneavoastră
O plăcere
Jucînd într-o comedie,
Dar ne-ați fermecat pe noi.
Dacă totul după dorința dumneavoastră
Nu a mers, ne-ați lăsat
Să hotărîm dacă să vă aplaudăm.
De peste tot publicul strigă:
Toți, toți!
Ah! Tinerețe,
Te ascultăm mai mult decît te vedem
Și așa se face că rîdem
Găsindu-te, în seara asta,
Ah! trădătoareo!
Disperată
Că ești mai bună decît piesa.

Poanta de la sfîrșit mi s-a părut că a fost remarcată; am subliniat-o destul de mult, trebuie să-ți mărturisesc, și în acest gen ușor cu apropo, ea se potrivea.

Simt că gulerul hainei mele bleu cu nasturi de aur mi se suie pe ceafă și... mi-o mîngîie, pentru că în această haină o să ai bunătatea, dacă sosești la timp, într-una din zilele astea, să rogi să fiu înmormîntat. Totul, pe măsură ce îmbătrînesc, mă duce spre rococoul de acum 60 de ani. Acolo mă vede Raffaëlli d'Asnières, și poate și dumneata, om de gust.

Cît despre bust, este de ajuns să-ți spun că nu e gata, că durează oribil de mult, că mă întorc la Paris duminică să termin cîteva obiecte și să asigur termenul inviolabil de 15 curent. Sînt două brațe, ți-am spus; este destul să știi și că, firește, unul, cel a cărui mînă se vede, este la spate. Sînt de asemenea singurul poate pentru care totul este foarte bine.

Răspunde-mi la Paris. Sănătate, mai cu seamă soției dumitale care are mai mult drept la ea decît dumneata. Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE DURAND-RUEL. [1]

Nedatată.

Dragă domnule,

Menajera mea va veni să ia de la dumneata ceva bani. Ea mi-a trimis azi dimineață o amenințare de sechestru pentru contribuții. Plătisem mai mult de jumătate. Se pare că Statul vrea imediat restul — cincizeci de franci vor ajunge. Dar dacă puteți să-i dați o sută, ar păstra ceva pentru ea. N-am lăsat-o cu cine știe ce și-mi prelungesc puțin șederea aici, unde este atît de frumos.

Ah! am să vă dau o mulțime de produse de-ale mele iarna asta și dumneavoastră o să-mi dați o mulțime de bani.

Este mult prea neplăcut și umilitor să fugi după o monedă de 5 franci așa cum fac eu.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Castelul Ménil Hubert, lîngă Gacé (Orne).
Miercuri.

---

[1] Există multe scrisori asemănătoare cu aceasta. Durand-Ruel era bancherul lui Degas și îi dădea avansuri pe care acesta le plătea cu operele sale.

CĂTRE DURAND-RUEL.

Nedatată.

Dragă domnule Durand-Ruel,

Da, am primit și încasat mandatul dumneavoastră. Dacă ați putea să-mi mai trimiteți altul de 50 franci, ar fi cum nu se poate mai bine. Cred că am să mă întorc miercuri seară. Destulă hoinăreală.

Aveți mare dreptate. Ce regiune frumoasă. În fiecare zi facem prin împrejurimi plimbări care m-ar face pînă la urmă să devin peisagist. Dar ochii mei nenorociți ar refuza această transformare.

Vă plîng mult că stați în acea închisoare care este Parisul. Și totuși o să vedeți cu ce seninătate am să mă întorc.

Cu prietenie,

DEGAS

Sîmbătă, tot la Halévy, *rue de la Grève*, la Dieppe.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Luni dimineață.

Dragul meu prieten,

Știu că ai să te întorci în curînd și că aș putea să nu îți scriu. Și pe urmă am așa de puține lucruri să-ți spun. De altfel scrii deseori prietenilor fără a vrea să le spui ceva și asta vrea să însemne totuși că ai fost atît de mulțumit că ai primit ceva de la ei, că știi că se gîndesc la tine și că ești prietenul lor.

Așa încît prezintă-i mai întîi complimentele mele dnei Rouart. Apele i-au făcut bine anul trecut. Este foarte probabil că anul acesta îi merge și mai bine. Asta este deja ceva.

X... trebuie să fi venit și el acolo. Acest ghid al Pirineilor mi-a făcut acum cîteva zile impresia că este foarte abătut. Ne-am întîlnit în preajma casei Goupil și părea destul de hotărît spunînd că pentru absolut totdeauna casieria marii instituții îi va fi închisă. Părea să creadă sau vroia să mă asigure că și Cabanel [1] jucase un rol în treaba asta, dacă nu i-aș fi spus că era o iluzie și că toate acestea veneau de mai sus și de mai departe.

Glumesc, dragă prietene, în lipsă de altceva. Și cum ai putea asculta cu seriozitate nenorocirile celorlalți cînd ești tu însuți cu atît deasupra lor în acest sens? Sînt prea multe, zău, atîtea lucruri

necesare îmi lipsesc în acelaşi timp. Cu vederea mai cu seamă (sănătatea este primul dintre bunuri) nu o duc bine. Îţi aminteşti, într-o zi spuneai vorbind de nu mai ştiu cine care îmbătrînea, că *nu mai asambla*, termen consacrat în medicină creierelor neputincioase. Acest cuvînt mi-l amintesc întotdeauna, vederea mea nu mai asamblează sau o face atît de greu încît oricui i-ar veni să renunţe şi să doarmă neîncetat. Mai este adevărat că şi timpul este atît de variabil; de îndată ce vremea e uscată şi luminoasă, văd mai bine, în mod simţitor, deşi îmi trebuie cîtva timp ca să mă obişnuiesc cu o lumină puternică care îmi provoacă dureri în ciuda lentilelor mele colorate; dar imediat umiditatea revine şi mă aflu ca astăzi, cu vederea arsă de ieri, şi complet buimacă azi. Asta va lua oare sfîrşit, şi în ce fel?

---

[1] Alexandre Cabanel (1824—1889), pictor.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Sîmbătă, Paris.

Am să fiu pedepsit, dragul meu Rouart, scrisoarea mea te va ajunge din urmă la Paris, întorcîndu-se de la Argelès. Ceea ce mă linişteşte totuşi puţin este o scrisoare de la Cherfils din dimineaţa asta care-mi vorbeşte de dumneata ca fiind încă vecinul lui (sau aproape) şi trebuie să fie bine informat.

Cauterets este deci, spune jurnalul, centrul eleganţei din Pirinei şi, după cîte-mi spui, văd că Argelès nu este mai prejos. Lasă! nu mai căuta regiuni sălbatice. În fiecare an te necăjeşti de acelaşi lucru şi pe drept cuvînt. Fortificaţiile sînt aici frecventate de oameni mai simpli, cu siguranţă mai aproape de natură după gustul dumitale, şi îi ocoleşti. Dacă scopul dumitale n-ar fi să stai împreună cu familia, n-aş putea să înţeleg de ce mergi aşa departe. Trăiască periferia. Mă întorc mereu la acelaşi lucru pentru că simt că am în

mînă un mare adevăr, şi această mînă nu este cu totul închisă.

Cherfils scrie de la St.-Jean-de-Luz. Ai să te duci să-l vezi? (s-ar putea să-l fi văzut deja cînd te-ai întors la Paris şi scrisoarea asta să fie de prisos).

Aşadar, atunci cînd ai să te întorci de-a binelea, ai să vii la mine la Louveciennes şi ai să-mi spui cum a fost. Apeductele lui Ludovic al XIV-lea sînt la locul lor, domnule Rouart, şi arată frumos, ca şi adăpătoarea de la Marly. Şi îţi vine să te gîndeşti la doamna Dubarry căreia nu i s-ar fi tăiat capul dacă şi-ar fi iubit mai puţin pavilionul, dulceţurile şi diamantele închise într-o comodă din porţelan de Sèvres. Asta e!

CĂTRE AGLAÜS BOUVENNE[1].

[*Pe o carte de vizită.*]
Nedatată. [1884]

Dragă Domnule Bouvenne,

Dacă piatra micului meu program [2] nu a fost ştearsă, fiţi bun să-mi trageţi vreo 10 cópii.

Pe curînd.

DEGAS.

---

[1] Aglaüs Bouvenne (1829—1903), bibliofil, gravor şi arheolog.

[2] Este vorba de programul serii foştilor elevi ai liceului din Nantes pentru care Degas desenase o ilustraţie litografiată.

CĂTRE AGLAÜS BOUVENNE.

Nedatată. [1884]

Domnule Bouvenne,

Dumneavoastră expuneţi deci *acest mic program* de concert pe *quai Malaquais*. Am citit cu surprindere şi mînie numele dumneavoastră în catalog. Aşadar nu v-aţi gîndit că nu o să aveţi consimţămîntul meu. Mă tem foarte tare că nu eraţi la acest concert şi nu acolo trebuie să fi

primit acordul pentru tragerea cópiilor. Este mai mult decît probabil că, în afara tirajelor comandate şi plătite de dl Clémenceau care conducea serbarea, aţi tras şi pentru dumneavoastră o copie. Era un prea bun motiv ca s-o păstraţi în rezervă sau să nu o publicaţi decît cu acordul meu. Nu vi l-aş fi dat, şi ideea de a fi reprezentat cu această singură piesă la această retrospectivă a litografiei mi s-ar fi părut o glumă.

Ţin, în orice împrejurare, pe cît posibil, să apar în ţinuta şi cu bagajul care-mi plac. Nu pot cîtuşi de puţin să vă complimentez asupra lipsei dumneavoastră curioase de jenă.

Prietenul meu, dl Alexis Rouart, care face, mi se pare, parte din comitet, n-a crezut că putea expune o schiţă a domnişoarei Cassatt fără să-i scrie. Ea a răspuns că era de acord. Dumneavoastră nu aţi avut această gentileţe.

Vă rog să cereţi înapoi, din strada Victor-Massé 37, şase pietre litografice pe care casa Lemercier mi le împrumutase, acum cîţiva ani, pentru schiţe. Din fericire nu le-am folosit.

Am onoarea, domnule, să vă salut.

DEGAS.

CĂTRE DOAMNA LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1884]
Vineri.

Dragă Louise,

Îţi cer iertare pentru mîine. Vroiam să vin personal să te rog şi n-am făcut-o.

Şi Reyer? Cît sînt de grăbit să-i aud combinaţiile! Să nu mă uite pentru repetiţie [1].

Nu ştii cum să faci să te simţi bine, cu timpul ăsta oribil. Degeaba îmi spun modelele că ceilalţi sînt într-o dispoziţie la fel de proastă ca şi mine, nu sînt împăcat că lucrez aşa de puţin şi aşa de prost.

Cu toată prietenia, al dumitale și al academicianului.

DEGAS.

---

[1] Este vorba de o repetiție a lui *Sigurd*, opera lui Reyer (pe adevăratul său nume Louis-Etienne-Ernest Rey), compozitor și critic muzical (1823—1909).

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. Vineri
[19 decembrie 1884]

[...] Așteptam vești de la el în loc să-i ies înainte. Asta pentru că în fond nu am prea mult elan. Și atît cît aveam n-a crescut cu necazurile de familie și altele; nu mi-a rămas decît ceea ce nu mi se putea lua, destul de puțin, care-mi ajunge, dar nu pare să ajungă bunilor mei prieteni.

Ați fost întotdeauna, și cu atîta grabă, plini de bunătate și de mîngîiere pentru mine. Așa sînteți amîndoi, unul la boală, celălalt la necaz și îndoială, și eu am ales această clipă ca să nu vă înapoiez ceea ce mi-ați dat. Așa face un om care vrea să ajungă la capătul drumului și să moară singur, fără nici o mulțumire.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [1884 sau 1885]
Miercuri.

Ai să te întorci, dragul meu Rouart, aș putea să nu-ți răspund, dar înfricoșătoarea dnă Rouart îmi va spune în curînd: „I-ai răspuns lui Henri?"

Nu e cu putință să nu fie și acolo acum vremea frumoasă pe care o avem aici, și ca acuarela să nu meargă.

Mi-l închipui pe X... nedezlipindu-se de dumneata. Mai greu decît aerul, Bouguereau tot o să-l ridice în nacela lui ca Rousselin [1], ai să vezi. Noi sîntem prieteni fără greutate, fără lest. O să rămînem pe pămînt și o să ne consolăm.

Mă grăbesc să ajung la Expoziția de portrete. Am fost foarte absorbit, foarte plictisit în ultima vreme de necesități de fabricație. Ah! Doamne!

Foarte puțin timp acordat Portretului fiicei lale, cu toate că îmi face multă plăcere. Ah! Doamne!

Întoarce-te. Nu-mi place să scriu.

---

[1] Auguste Rousselin, portretist și pictor de gen.

CĂTRE DNA HENRI ROUART.

Nedatată. [Aproximativ 1884 sau 1885]
Marți seara.

Dragă doamnă,

Iată că nu mă pot întîlni joi cu excelentul dumneavoastră soț. Mîine, miercuri, trebuia să vin la dumneavoastră, oarecum pentru el. Pentru că vreau să-l pun în locul dumneavoastră în portret, și aș fi dorit să-i schițez întîi, în mare, proporțiile alături de fiica lui. Spuneți-mi așadar să nu vin și credeți totuși în insuportabila mea prietenie.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

1 ianuarie 85.

Dragul meu prieten,

Merele sînt mai bune decît crezi și decît par. Asta în ceea ce privește ale gurii. — Cît despre suflet, tare aș vrea să vă văd puțin pe amîndoi. Așa încît întorceți-vă. Veți fi primiți mai bine decît niciodată. — Anul care începe va vedea un om bun.

Întoarce-te așadar, dragul meu prieten. Mii de bune urări afectuoase.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.
Miercuri. [August 1885]

Dragul meu prieten,

Tocmai am aflat chiar de la ea, de plecarea frumoasei noastre prietene. Dar după durere, a urmat imediat nevoia de a rîde de pregătirile de rămas bun premeditate cu atîta timp înainte. Ea este întotdeauna persoana care se ɛcoală și se pregătește la ora 5 ca să plece la 8; Academia nu a dezgustat-o de această reglementare. Sînt curios, dacă ai să te ocupi dumneata de această problemă, lucrurile o să ni se pară oare mai limpezi? O să le desluşim mai repede?

Așadar, frumoasa noastră prietenă e foarte tristă și eu îți garantez că celor trei bărbaţi care vor fi la Le Hâvre, la ora și în clipa respectivă, le va fi greu să nu plîngă. Dar asta nu trebuie stabilit dinainte.

Poți să te spînzuri; s-a găsit fără efort o mai bună combinaţie decît a dumitale. Știi că m-am întors dintr-o călătorie delicioasă şi că, după domnișoara Alice Bliot [1], muntele St.-Michel și cîrciuma doamnei Poulard mi-au făcut cea mai vie impresie. Ei bine, nimic nu trebuie să îți pară mai ușor decît planul nostru. Ziua nu este încă fixată, și nu poate fi decît în ultima clipă, așa sîntem noi. Dar iată itinerarul. Trupa este compusă din dna Howland [2], Cavé și cu mine. Bagajele călătoarei [3] sînt expediate direct la Le Hâvre. Apoi plecăm la muntele Saint-Michel, rămînem acolo cîteva zile. Data de 29 este în fond singura cu adevărat fixă. De acolo ne ducem la Caen de unde vaporașul care nu pornește niciodată fără să te prevină, ne va duce la Le Hâvre. Mai este încă un punct îndoielnic, Cavé, omul de gust, căruia poate să-i vină ideea să nu ne însoțească.

Hai, începe să lucrezi acest nou itinerar din moment ce ești membru al Academiei.

Cu prietenie pentru Louise, îi sărut pe băieți.
Al dumitale.

DEGAS.

---

[1] Dansatoare la Operă.

[2] Dna Howland, prietenă cu Fromentin, Cavé, Ludovic Halévy, Degas, Gustave Moreau, Charles Haase, J.-E. Blanche.

[3] Dna Howland pleca în America.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată. [1885]
Luni.

Dragul meu prieten,

Mă tem foarte tare că mîine n-am să fiu printre voi. Repetiția generală a lui *Sigurd*, foarte probabil. Și trebuie să mă duc cu prietenii lui Reyer, Halévy, Cavé. Este un eveniment. Îmi pare totuși foarte rău că vă părăsesc.

Al dumitale,

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.
[Septembrie 1885]

Dragul meu prieten,

Am uitat să notez adresa dnei Howland, trimite-mi-o. Spune-i lui Cavé că-l rog să se ducă să cumpere pentru mine batista maron cu margine albastră pe care afurisita aia de negustoreasă de lîngă piața Duquesne nu vrea s-o dea la mai puțin de 5 franci. Afurisita asta de batistă trebuie să ajungă la mine.

Mi-e greu să reiau obiceiurile onorabile de atelier; dacă aș mai fi stat, ar fi fost într-adevăr foarte greu.

Salutări prietenești tuturor. Daniel să le spună dragilor noastre însoțitoare că regret mult frumoasele plimbări atît de vesele.

Al dumitale,

DEGAS.

Sîmbătă.

Supraveghiaţi-l pe Barnes [1], protejîndu-l în aşa fel încît să ajungă să fie pur şi simplu fericit.

Sir Rivers Wilson [2] merită, cred, o apoteoză.

---

[1] Fotograf la Dieppe pe care Degas şi prietenii lui l-au întîlnit într-o mare mizerie şi i-au dat de lucru toată vara.

[2] Om de finanţe englez, prieten al prinţului de Wales (mai tîrziu Eduard al VII-lea).

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

E aici, m-am uitat la el şi azi de dimineaţă, purtînd *pe mijlocul lui roşu cute cu nişte fese*. Aşa gîndeşte şi scrie Goncourt cînd prietenul său Bartholomé îi trimite un dovleac.

O să-l mîncăm duminică la cină, dragul meu prieten, eu şi cîteva persoane de la Operă care ştiu să mănînce. Am să încerc să nu mănînc mai mult decît ele, chiar mai puţin.

Cînd o să vă întoarceţi odată? Te întreb lucrul ăsta şi uit că îţi place la ţară, că eşti amator de grădini şi că acolo am să merg într-o zi să depun pentru dumneata o dală wagneriană. Aşa încît sînt ursul, uşor dominator, al plasticii moderne, mai obişnuit să sug mierea de la Hymette din opera *Sigurd*. Am revăzut acest *Sigurd* şi era cît pe-aci să-l revăd pe Reyer la braseria Müller, la dreapta monumentului său. Vorbind cu divina dnă Caron[1], am comparat-o cu figurile lui Puvis de Chavannes pe care nu le cunoştea. Ritmul, ritmul, să mi-l redea într-una din zile divina dumitale soţie în faţa infamului Reyer, dominator al partiturii lui!

Dovleacul ăla era desenat cu nerv, nu-i aşa? Ah! dacă ai putea desena tot aşa nişte şolduri nobile, nişte umeri rotunzi. În lipsa persoanelor mari care nu vor să se arate goale (Sabine), sînt copii astfel alcătuiţi.

Am scris un bilețel cumnatei dumitale. Reînnoiește-i complimentele mele. Sentimente prietenești la amîndoi. Poți să-mi scrii și despre altceva decît despre zarzavaturi, îmi face de asemenea plăcere.

Al dumitale.

DEGAS.

Miercuri: ce vești?

---

[1] Celebră artistă lirică care a creat *Sigurd* și *Salammbô* de Ernest Reyer.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [Septembrie 1885]
Marți.

Iată în trei plicuri, dragul meu prieten, fotografiile pentru tînărul și frumosul Sickert [1]. Ca să nu mă duc la un oficiu poștal, am găsit fără efort acest procedeu. Ceea ce nu te împiedică să fii în admirația lui Whistler. Ce-am auzit? că ai să faci în *Le Temps* o analiză a conferinței, tradusă de Louise [2]? Dacă o faci cu gravitate, am să rîd academic. Dacă prezinți tabloul *Ten o'clock* [3] ar fi o ironie, un dispreț față de arte al oamenilor de lume îmbrăcați solemn, o fericire. Omul cu șapca [4] te lasă să alegi în două feluri — ceea ce vrea el e simplu. — Vrea să vorbești de el după el.

Ieri seară la *Sigurd*, omul de gust [5]. Trebuie să-mi trimită din nou mai multe grupuri. Batistele normande sînt 15 franci la Rouen. Noi am ridicat prețul. Hainele îmblănite vor costa imens. Pînă acum am rezistat și n-am dat-o pe a mea. Dacă nu-i promiteam Louisei, sînt sigur că m-aș fi lăsat despuiat.

Tînărul Blanche mi-a trimis azi dimineață, împreună cu salutări fermecătoare, grupul lui cu Dinah [6]. El îmi pregătește o Dinah singură. A reluat ședințele cu micuța Carracciolo [7]. Și îl invidiez. Ce schimbare ar aduce pentru mine, ce plăcere mi-ar face să desenez o persoană atît de grațioasă! Brațele dnei Caron sînt tot la mine.

Studiu de dansatoare

Ce frumos ştie să le ţină multă vreme în aer, fără nici o afectare, multă vreme, aceste braţe slabe şi divine, apoi să le coboare încet! Dacă le-ai vedea din nou, ai striga: Rachel, Rachel, ca şi mine pe care mă dispreţuieşti că nu am gust şi nu cunosc profund sufletul şi trupul omenesc — asta-i tot.

În fond Barnes nu mai este aproape deloc nefericit. Micile şi scumpele mele prietene sînt bine? Transmite-le toate cele bune din partea mea, la fel familiei Sickert. Întoarce-te. Fiii dumitale s-au făcut nişte băieţi foarte drăguţi. Păstrez portretele lor, şi cel al mamei lor, şi cel al tatălui lor cu un fel de afecţiune. Salută pe toată lumea, precum şi pe dna Ingres [8].

GERMAIN[9]

---

[1] Sickert, gravor, desenator şi pictor englez care locuia în momentul acela în împrejurimile oraşului Dieppe.

[2] Dna Ludovic Halévy.

[3] *Ten o'clock*, tablou al lui Whistler.

[4] Este vorba de Whistler.

[5] Cavé.

[6] Jupîneasa bătrînei dne Blanche, care poza ca model.

[7] Dra Olga Carracciolo, fiica ducesei Carracciolo, mai tîrziu prinţesă Brancaccio, apoi baroană Adolphe de Meyer.

[8] Așa îi spunea Degas bătrînei doamne Blanche.

[9] Unul din cele trei pronume ale lui Degas — Edgar, Germain, Hilaire.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [Septembrie 1885]
Miercuri.

Rama de argint fin cizelată era o ocazie. Asta n-o știai; nici că obiectul nu costa decît 1 100 franci, pentru că era o ocazie. Știa oare asta doamna Mérante [1]? Chiar dacă ar ști, de altfel, și-ar spune: este o ocazie, e adevărat; a costat mai ieftin, dar în fond eu profit de ocazie. Astfel scriai pe vremea cînd, fără a fi membru al Academiei, gîndeai și scriai ca Doamna Cardinal!

Îți mulțumesc mult, dragul meu prieten, pentru copiile pe care mi le-a transmis Cavé. Cînd o să mai ai, am să le primesc cu plăcere. Ai reușit să compui pentru Barnes o apoteoză de Rivers Wilson cu ducesa [2] și mai mulți polonezi? Știu că au fost aduși să pozeze 11 slujitori ai dnei de Blerzy [3]. Gervex m-a anunțat, ne-a anunțat (căci Cavé era cu noi într-o seară cînd s-a reprezentat *Sigurd*) și de plecarea doctorului Blanche cu ducesa; scena ducesei, pe englezește, engleza pe care pictorul Jacques [4] ți-a tradus-o, dna Blanche [5] la ușa vagonului, mai preocupată de galanteriile soțului ei decît de fiul ei, plin de bun simț, indignat de această supraveghere etc. etc.

Ar fi trebuit să grupez cele trei muze și cei trei copii nevinovați pe un fond alb sau deschis. Bogatele toalete ale femeilor mai cu seamă se pierd. Ar fi trebuit de asemenea să-i grupez mai strîns pe toți.

Salută pe toată lumea. Ce vreme frumoasă astăzi pentru Arques, pentru Varengeville cu dragele mele însoțitoare la plimbare! Cavé mi-a transmis din partea lor complimente înduioșă-

toare. Şi familia Sickert? Octombrie se apropie şi o să ne mai vedem puţin.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Dna Mérante, maestră de balet la Operă.
[2] Ducesa Carracciolo.
[3] Dna de Blerzy, abonată la Operă.
[4] Jacques-Emile Blanche.
[5] Mama pictorului Jacques-Emile Blanche.

CĂTRE BERTRAND[1]

5 ianuarie 86.

Domnule,

Am auzit vorbindu-se la Paris de numirea dumneavoastră, şi la Neapole unde mă aflu de cîteva zile am plăcerea să citesc vestea cu litere frumos tipărite.

Aţi fost, domnul Gailhard [2] şi dumneavoastră, atît de amabili cu mine, m-aţi favorizat în mod atît de special, încît mă simt puţin legat de soarta dumneavoastră şi am ajuns să fiu, cum se zice, de-al casei. Am văzut astfel, în această casă, producîndu-se atîta inteligenţă şi atîta activitate, în ciuda tuturor dificultăţilor inimaginabile, încît urîndu-vă un an bun, beneficii şi sănătate cuprinzîndu-se în toate acestea, îndeplinesc pur şi simplu o îndatorire. Titlul de cavaler vi se va potrivi de asemenea foarte bine, domnule, şi, de îndată ce mă voi întoarce, am să alerg la Operă să vă strîng mîna cu tot respectul.

Îl rog pe domnul Gailhard să primească toate urările mele şi amintirea mea amicală.

E. DEGAS.

Neapole [3].

---

[1] Co-director al Operei împreună cu Colonne.
[2] Director artistic al Operei din 1884, apoi director între 1893—1907.
[3] Această scrisoare, pătată cu cerneală, nu a fost expediată, ea a fost găsită printre hîrtiile lui Degas.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Neapole, 7 ianuarie 86.

Drag şi minunat prieten, am găsit scrisoarea dumitale pe masa mea de toaletă, pusă la vedere, cînd am ajuns la Neapole. Îţi mulţumesc mult. Ai în suflet o mulţime de gînduri bune la adresa mea şi ai întotdeauna grijă să te grăbeşti ca acestea să îmi parvină. Aş vrea să mă fi întors deja. Nu mai sînt nimic altceva aici decît un francez care incomodează. Familia se risipeşte. Aproape toată lumea e în dezacord cu ceilalţi. Vreau să fiu redat cît mai repede palatului meu de flăcări, ca Walkyria, adică atelierului meu, unde arde o sobă bună. Hagen [1] este aici avocat.

La mulţi ani soţiei dumitale şi dumitale. M-am surmenat scriind în ultima vreme şi nici nu mai îmi găsesc ideile în timp ce vă scriu. Am să vă trimit altă dată o scrisoare lungă. Şi ştii ce am să fac în această dimineaţă ca să mă odihnesc şi să iau puţin aer? Nu, nu ştii că am să cobor pînă la Palatul Gravino, adică la poştă, să pornesc la drum patru scrisori de cîte opt pagini fiecare — apoi să merg, cu un tramvai belgian, prin Santa Lucia, la Posilipo ca şi cum aş merge la Trocadero.

Mii de salutări prieteneşti.

DEGAS.

Sora mea [2] şi Lucie îţi mulţumesc.
Mai scrie-mi.

Calata Trinita Maggiore Neapole.

---

[1] Personaj din *Sigurd* de Reyer.

[2] Thérèse de Gas, sora lui Edgar Degas, căsătorită cu Edmond Moribilli.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Neapole, 7 ianuarie 86.

Dragul meu Halévy,

Dacă nu ai fi fost ales membru al Academiei Franceze, nu ar fi trebuit să stai un semestru

întreg să scrii discursul pe care o să ai plăcerea să-l citeşti în lipsa mea în faţa unei societăţi alese şi (sînt sigur, nu ştiu de ce, de ideea mea) ai fi la Neapole cu mine, de preferinţă la Rebouleau; la Neapole ai fi desfăşurat în folosul meu calităţile de avocat pe care toată lumea ţi le recunoaşte. Chiar şi dumneata, care judeci aşa de bine tot ce nu este artă, recunoşti primul lucrul acesta. Gîndeşte-te la mine, aici, fără dumneata, lipsit cum sînt de acea luciditate politicoasă pe care o ai, conversînd italieneşte cu vechiul avocat (aici se numeşte „avocat însărcinat cu procedura") despre biata mea familie! Acest om, cu adevărat de încredere, mi-a explicat totul într-un mod atît de desăvîrşit simplu încît nu am înţeles decît ceea ce ştiam deja. Prezenţa unui academician la fel de priceput ca el în tot felul de chestiuni l-ar fi impresionat puternic. Şi aş fi fost în acest timp un interpret inteligent, lucru care este adevărata mea profesiune în această ţară.

Sînt în indiviziune cu verişoara mea Lucie [1], minoră foarte aproape de majorat. Avem amîndoi interesul să ieşim din indiviziune; ea, pentru că are vîrsta să se mărite şi că situaţia averii ei poate să fie dezavantajată de mica mea prezenţă; eu, pentru că ţin mai degrabă să las un nume de pictor bun în Franţa decît acela al unui mic proprietar în Italia, obţinînd în acelaşi timp ceva bani lichizi. Deci trebuie s-o fac să cumpere partea mea cît mai scump cu putinţă. Ai face minuni într-o astfel de afacere. Scrie-mi imediat, între două vizite la Doucet [2], cîteva sfaturi înţelepte. Îmi place să pun întrebări oamenilor care ştiu ceea ce eu nu ştiu, Louise şi dumneata aţi remarcat întotdeauna lucrul ăsta!

Dacă am şters-o de la Paris ca un iepure, este pentru că am avut încurcături în ultima clipă înainte de plecare. Cu două ore înainte de a o părăsi pe Sabine nu ştiam nici măcar ora expresului de Geneva şi dna Howland este aceea care a trimis-o să-l întrebe pe vecinul ei elveţian, dl Bartholoni. Salută pe toată lumea, peste vreo două săptămîni o să mă vedeţi reapărînd. Dă-mi

veşti despre Rose Lemoinne[3] şi despre prieteni. — Gounod te-a împiedicat s-o vezi pe dna Weldon[4], am aflat asta. Spune-i dnei Howland că doresc să ştiu altceva.

Am primit, din întîmplare, o scurtă scrisoare de recomandare, cam exagerată, de la dl d'Ideville pentru consulul general la Neapole, dl du Tour, pe care trebuie să-l cunoşti şi care este prieten mai cu seamă, cred, cu Meilhac[5] şi deci cu Rebouleau care era cu Meilhac (stil Lippmann). M-am dus la acest consul şi mi-a recomandat un avocat de aici. Spune-i lui Meilhac, dacă-i scrie dlui du Tour, să-i mulţumească de primirea gentilă pe care mi-a făcut-o, în ciuda prezentării batjocoritor exagerată a lui d'Ideville.

Sigurd[6] este ofiţer al Legiunii de Onoare! Va rămîne pe afiş din acest motiv? Dumneata singur poţi ghici lucrul ăsta.

Aici nu sînt atîtea batiste originale cum credeam, trebuie mers la ţară. Aş vrea să n-am altceva de făcut.

Şi acum, discursul dumitale, cu toate micile efecte pe care le va cuprinde, pentru dumneata sau pentru Cavé, sau chiar pentru Doucet, toate pregătite cu pietate. Am scris mult, sînt obosit, nu mai am nimic de spus. Doresc acum să îmi scrieţi din Franţa cu interesul pe care cred că-l merit.

Dar nu pot uita să-ţi spun că Sickert m-a recomandat la Neapole unei familii Richmond, din Australia, a cărei fiică apărea în profil în ceasul mizerabilului de Barnes, la Dieppe; că el m-a rugat, cu amabilitatea lui cunoscută, să mă duc să văd o persoană delicată pe care o învăţase arta de a-mi acorda consideraţie; şi că m-am dus acolo. Este foarte uşor să te duci la Posilipo, cu tramvaiul, să vezi într-o pensiune burgheză anglo-italiană, într-o regiune cuminte, încîntătoare, pe o tînără australiană. Am făcut aşadar acest lucru şi am să-l informez pe Sickert care va fi înduioşat. Am fost privit îndelung, în timp ce ţineau în mînă fotografia pe care a făcut-o

Barnes cu Sickert şi cu mine. Au avut cu adevărat aerul că arăt mai bine decît pe hîrtie. Crede-mă. Scrie-mi.

Galata Trinita Maggiore. Neapole. Italia.

---

[1] Lucie de Gas, fiica lui Edouard de Gas, fratele lui Auguste (tatăl lui Edgar Degas) şi prin urmare verişoară primară a artistului.

[2] Secretar permanent al Academiei franceze.

[3] Mai tîrziu dna J.-E. Blanche.

[4] Cîntăreaţă engleză, prietenă cu Gounod.

[5] Henri Meilhac (1831—1897), dramaturg, autor — fie singur, fie împreună cu Ludovic Halévy — de opere bufe şi comedii.

[6] Reyer.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Neapole, 17 ianuarie [1886].

Azi, duminică, am să mă duc la Pozzuoli, la lacul Fusaro, la Baia, etc. să fac o plimbare, dragă prietene, ca să văd ce nu văzusem în toate călătoriile mele la Neapole! Plouă şi scriu, ceea ce nu-mi este deosebit de greu, din moment ce-ţi scriu dumitale. Soţia dumitale, recunoscîndu-mi scrisul, va desface şi această scrisoare, în timp ce vei fi după cumpărăturile pe care le faci atît de bine. O să ne revedem, mă voi întoarce curînd, nu mă simt deloc în putere să tratez o astfel de afacere şi drumul meu pînă aici nu este decît un simplu pelerinaj de proprietar. Ai găsit că scrisoarea mea era foarte tristă şi aveai puţină dreptate. Interesul şi sentimentele se luptă în mine în mod foarte ciudat şi, în aceste două puncte, cu greu aş putea să mă apăr. În acelaşi timp mi-e o frică teribilă de avocaţi sau de cei însărcinaţi cu procedura. Dar cine să facă estimările? Copiez şi traduc o mulţime de acte şi contracte, o mulţime de hîrtii oficiale şi am să vin cu toate aceste hîrtii să cad la Paris în braţele unui Rouart sau ale oricărui prieten foarte priceput în chestiunile care mă interesează. La primăvară am să mă întorc la Neapole mai bine înarmat. Este, mi se pare, lucrul cel mai bun pe care-l am de făcut.

Am pierdut însă o lună care ar fi putut fi mai puțin dureroasă. . . . . .

Lumea nu mă uită la Paris, nu mi-ai scris numai dumneata, bunul meu prieten. Dar nimeni nu-mi scrie mai bine și mai afectuos decît dumneata, nici chiar femeile. Tînărul Jacques [1] s-a introdus la dna Howland și bagajul lui de bîrfe se va îmbogăți. *Nihil humanum* trebuie să fie groaznic de suportat. Vorbesc de trecut, pentru că în afară de inimă mi se pare că totul îmbătrînește în mine proporțional. Și chiar această inimă are ceva artificial. Dansatoarele au cusut-o într-un plic de satin roz, un satin roz puțin veșted, ca papucii lor de dans.

Sînt curios să-ți văd tabloul; ce frumos este desenul fotografiat pe care mi l-ai dat! dar același subiect trebuie refăcut de zece ori, de o sută de ori. Nimic în artă nu trebuie să pară accidental, nici chiar mișcarea.

---

[1] Jacques-Emile Blanche.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [1886]
Joi. Paris

Trista și buna dumitale scrisoare nu a trebuit să mă urmeze. Sînt încă la Paris, dragul meu prieten, cramponat de niște șevalete de primă necesitate. Am să mă duc poate peste o săptămînă să stau puțin la bătrînul meu burghez din Orne [1] și am nevoie de acest lucru mai mult pentru ochi decît ca să-mi recreez mintea. Nu e rău la oraș cînd lucrul ăsta îți place. Și, în fond, știi că-mi place destul de mult.

Trebuie să continui să privești totul, vapoarele mici și mari, agitația oamenilor pe apă și pe pămînt. Mișcarea lucrurilor și a oamenilor distrează și consolează chiar, dacă poți fi consolat cînd ești atît de nefericit! Dacă frunzele copacilor nu s-ar mișca, ce triști ar fi copacii, iar noi la fel! În grădina casei de-alături este un fel de pom care se mișcă la bătaia vîntului. Ei bine!

Deşi sînt la Paris, în atelierul meu aproape murdar, mă gîndesc că pomul ăsta este delicios...

[1] Paul Valpinçon.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.
Vineri.

Dragul meu prieten,

Fratele dumitale, sînt sigur, nu s-ar gîndi să îţi facă această comunicare. Mi-a spus chiar acum că e mai bine să-ţi scriu. Deci joia viitoare, 15 iunie, dau o mică petrecere seara în str. Pigalle 21 pentru inaugurarea celui mai frumos apartament la etajul trei care există în tot cartierul. Dacă soţia dumitale nu te-ar însoţi, te-ar lăsa pradă tuturor seducţiilor, s-ar lipsi ea însăşi de surprize pe care le consider categoric delicioase şi m-ar necăji degeaba. — Deci, încă o dată, *pe joi, ora 9 fix, în redingotă.*

De altfel, vin marţi seara la voi la masă.

Prietenul dumitale,

DEGAS.

CĂTRE X...[1]

Nedatată.

Domnule,

Prietenul nostru Rouart mi-a telegrafiat imediat vestea cea bună, foarte mîndru şi foarte fericit de scrisoarea dumneavoastră. Vinovatul Rousset a venit la mine tot atît de radios pe cît fusese de plouat. I-am făcut cîtă morală am putut; vă este profund recunoscător şi m-a asigurat că acest serviciu îl obligă pe veci faţă de dumneavoastră. Şi eu cred ceea ce spune, domnule.

Eraţi într-o stare de nerăbdare zilele trecute şi, în timp ce dădeaţi afecţiunii mele pentru prostul ăsta mai multe lovituri poate decît aţi fi vrut, m-am gîndit, fără să fiu un fin diplomat, că lucrul cel mai bun era să tac, să vă scuz şi să aştept.

Mărturisiţi, domnule, că-mi daţi dreptate într-o oarecare măsură. Nu sînteţi aşadar atît de

rău, după cum ați și spus, cît ați vrut să păreți. Este multă delicateţe și în modul de a vi-o dovedi.

Cînd am să am prilejul să vă revăd, domnule, lucru pentru care excelentul Rouart îmi va oferi desigur plăcerea, am să vă spun mai pe larg cît sînt de mișcat.

DEGAS.

---

[1] Această scrisoare este o ciornă, pătată cu cerneală, care a fost găsită printre hîrtiile lui Degas.

CĂTRE FAURE

Nedatată. [16 iunie 1886]

Dragă domnule Faure,

Am primit amicala dumneavoastră somaţie și mă apuc de *Cursele* dumneavoastră imediat. Vreți să veniți pe la sfîrșitul săptămînii viitoare să vedeți în ce stadiu voi fi? Nenorocirea este că va trebui să mă duc puţin să revăd *Cursele* pe viu și nu știu dacă mai sînt, după Marele Premiu.

Dacă așa stau lucrurile, am să atac *Spălătoreasa.*

O să aveți în orice caz ceva de-al dumneavoastră de văzut sîmbăta viitoare, 24 iunie, între orele 3 și 6.

Cu prietenie.

DEGAS.

Joi dimineaţă.

Jochei, 1873—1880 (?), desen

CĂTRE FAURE.

Nedatată. [2 iulie 1886]

Dragă domnule Faure,

Îmi mai trebuiesc cîteva zile ca să termin tabloul dumneavoastră mare, *Cursele*. M-am apucat din nou de el și lucrez la el.

O păcăleală destul de urîtă care mi s-a făcut mi-a furat opt zile cu altă treabă decît obiectele dumneavoastră. Trebuia să umplu o gaură fără întîrziere.

Peste cîteva zile veți fi satisfăcut.

DEGAS.

Vineri seara.

CĂTRE FAURE.

Dragă domnule Faure,

Am primit zilele trecute printr-o telegramă *deschisă*, rugămintea dumneavoastră de a răspunde la ultima dumneavoastră scrisoare.

Îmi e din ce în ce mai penibil să fiu debitorul dumneavoastră. Și dacă nu mă achit de datoria mea este că mi-e greu să o fac. În vara asta m-am apucat din nou de tablourile dumneavoastră, mai cu seamă cel cu cai, și speram să-l duc repede la bun sfîrșit. Dar un oarecare domn B. a găsit de cuviință să-mi pună în brațe un desen și un tablou pe care a avut bunătatea să mi le comande. În plină vară, această pagubă usturătoare de 3 000 de franci m-a copleșit. A trebuit să las toate obiectele dlui Faure și să lucrez altele care să-mi permită să trăiesc. Nu pot lucra pentru dumneavoastră decît în timpul meu liber și am foarte puțin.

Zilele sînt scurte, vor crește încetul cu încetul, și am să pot să mă ocup din nou de dumneavoastră, dacă am să cîștig ceva bani. Am putea intra în explicații ceva mai lungi. Cele pe care vi le dau sînt cele mai simple și de necombătut.

Vă rog așadar să mai aveți răbdare, voi avea și eu pentru ca să termin lucrurile care urmează

să înghită gratuit bietul meu timp şi pe care plăcerea şi respectul artei mele mă împiedică să le neglijez.

Primiţi, dragă domnule Faure, complimentele mele călduroase.

DEGAS.

2 ianuarie 87.

CĂTRE DOAMNA DE FLEURY.

Nedatată.

Scumpă doamnă,

Aşadar n-am răspuns nici la amabila dumneavoastră scrisoare, nici la aşteptările bietului dumneavoastră protejat. Ceea ce mi-a arătat nu prezintă nici un interes şi colecţia mea de Gavarni [1] nu ar fi avut nimic de cîştigat.

Iată că biata dumneavoastră cumnată [2] s-a îmbolnăvit din nou şi, după cîte am văzut data trecută şi după cele ce mi-a spus dra Cassatt azi dimineaţă, starea ei este proastă. Biata femeie, bietul soţ! Am să merg în grabă să-i văd. Inima mea de piatră e totuşi sfîşiată. Sînt amîndoi foarte nefericiţi.

Cînd voi avea plăcerea să vă văd?

Mă închid prea mult în atelier, nu văd persoanele pe care le iubesc şi pînă la urmă asta mă va face să sufăr.

Vă strîng mîna cu căldură.

Prietenul dumneavoastră.

DEGAS.

Marţi.

---

[1] Paul Gavarni (1804—1866), pictor şi desenator.

[2] Dna Bartholomé, născută de Fleury, decedată în 1887.

CĂTRE HENRY LEROLLE.

2 martie 1887.

Această amînare, dragul meu Lerolle, poate fi un necaz fără a fi un inconvenient. Şi îmi convine foarte mult.

Aș vrea să termin printr-o reflecție adîncă. După ce am așteptat destul de mult și continuînd să fiu puțin obscur, iată ce cred: Iubind natura, nu putem niciodată ști dacă iubirea asta este reciprocă — ce aș cîștiga exprimîndu-mă mai clar?

Cele mai bune amintiri doamnei Lerolle și pe curînd.

D.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1888]

Dragul meu prieten,

O să venim să luăm masa cu dumneata luni și e mai bine decît miercuri. O să fim acolo mai devreme, ca să vedem Christ-ul.[1] Fericit sculptor! Și eu aș vrea... dar nu am făcut încă destui cai. Femeile trebuie să aștepte în bazinele lor [2] cu apă.

Cu prietenie,

DEGAS.

Duminică dimineața.

---

[1] Acest Christ, una din primele sculpturi ale lui Bartholomé, a fost realizat pentru mormîntul primei lui soții.

[2] Încă din această perioadă Degas se gîndea la niște sculpturi de femei în bazine, proiect pe care îl va realiza mai tîrziu.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

Dragul meu prieten și poate turnător [de statui - n.n.], te anunț că mîine sîmbătă se deschide expoziția desenelor lui Ingres, expoziție particulară. Dacă vrei să mergi, vino la atelier la 12—12 1/2 sau la cafeneaua *Le Petit Véfour* pînă la 1 1/2. O să am o invitație, mergem împreună În fața acestor minuni ale spiritului omenesc, ne vom gîndi la Raffaëlli, fără de altfel să vorbim despre el.

Cu prietenie,

DEGAS.

Vineri.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [1888]
Vineri.

Dragă prietene, pleci de la Le Mans şi eu încă n-am ajuns. Spune-i colonelului, spune-i chiar generalului, din moment ce este acum aceeaşi persoană, că mă pregătesc pentru şcoala de la Cauterets. Tillot ţi-a scris probabil că biata dră Cassatt a căzut de pe cal, şi-a rupt tibia la piciorul drept, şi-a scrîntit umărul stîng. L-am întîlnit două zile după aceea, i-am povestit totul; urma să-ţi scrie chiar în seara aceea. Ea se simte bine şi iat-o, pentru multă vreme, mai întîi imobilizată timp de săptămîni lungi de vară, apoi lipsită de viaţa ei activă şi poate şi de îndrăzneaţa ei pasiune.

Calul trebuie să fi călcat într-o groapă făcută de ploaie într-un pămînt moale. El [1] ascunde amorul propriu al fiicei sale şi mai cu seamă al lui.

Pariez că nu te-ai gîndit să întrebi dacă, la Le Mans, există cele *O mie şi una de nopţi*. Ce clipe de desfătare ţi-ar fi oferit, desfătare poate la fel de mare ca a mea!

Mîine sînt de serviciu la Crépy-en-Valois, pentru ridicarea Christ-ului lui Bartholomé, dar mă întorc seara. Examenul pentru Cauterets este greu.

De-abia aştept să te revăd, refăcut de viaţa cîmpenească petrecută în cameră, îmbogăţit cu cîteva acuarele tinere şi viguroase şi sobre.

Tillot, casier al Expoziţiei Barye, [2] se plînge de sinecură. N-a încasat nimic altceva decît admiraţia noastră.

Salutări generalului, colonel fără voia lui. Pe curînd.

---

[1] Tatăl drei Cassatt.

[2] Antoine-Louis Barye (1795—1875), sculptor şi pictor.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.
Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Dragul meu Halévy,

Cred că ți-am spus miercurea trecută că urma să plec la țară, lucrul era hotărît.

Scrisoarea ta mi-a trimis-o Sabine la Valpinçon cel voinic unde bieții mei ochi încearcă să bea verdeața, dar este umed și frig și n-am să prelungesc această cură pînă la 15, cum aș fi vrut.

Știi dealtfel că sînt la dispoziția dumitale în privința atelierului lui Dupuis. Cu toate că văd prost, îmi place mult să fac treaba asta și am s-o fac.

Scrie-mi un bilet așadar și acopăr cu o spumă frumoasă de spălătorească brațele drei Baumaine [1].

Al dumitale.

DEGAS.

Vineri dimineață.

---

[1] Dra Baumaine, actriță, jucase probabil într-un rol de spălătorească.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Aprox. 1888]
Hôtel d'Angleterre, Cauterets.

Dacă ai fi aici ți-ar fi cald și nu din pricina durerii tale de umăr, dragul meu prieten. Se pot desena copaci fără primejdie peste tot, dacă nu te bagi în apă. Poți chiar să afirmi, după perspectiva tablourilor lor, că Van Eyck și ceilalți pe care i-ai văzut la Bruges (Lafond mi-a citit scrisoarea ta) și pe care-i cunosc de la Paris desenau orice fel de copaci, de flori, de munți, de la o fereastră bună. Cine are urechi de auzit să audă. [..]

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Cauterets, 30 august.
Hôtel d'Angleterre.

[...] Evit teatrul *Maître de Forges*, dar voi merge totuși la *Mascotte*, pentru prima dată, am jurat.

Ceea ce este preferabil între toate, este adevăratul teatru Polichinelle. [1] Pe Esplanadă, seara, mă captivează, dar nu îndrăznesc să-i răspund şi să vorbesc cu Polichinelle, cum fac copiii aşezaţi pe bănci, şi ale căror păreri Polichinelle le ascultă sau le ignoră, după cum poftește. Este unul din cele mai bune lucruri la Cauterets în ceea ce privește spiritul, poate singurul. [...]

---

[1] Personaj comic în teatrul de marionete.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Cauterets, 6 septembric 88.
Hôtel d'Angleterre.

Dragul meu Halévy,

Îţi scriu din plictiseală şi fără să-ţi spun ceva anume. Şi te tutuiesc din familiaritate, ca să micşorez distanţa care ne desparte, poate şi dintr-un sentiment de prietenie. Te felicit pentru succesele lui Elie [1], pe Elie însuşi, şi pe mama lui, de asemenea pe Daniel. [2]

Unde m-au deportat! Mă străduiesc să beau după ordinele lui Evariste Michel. [3] Nu mă distrez deloc, aşa singur cum sînt şi nesociabil. Toate acestea în loc să mă închid orişiunde ar fi, fără să vorbesc, doar să sug gumă calitatea 1, cum mi-o repetai cu atîta înţelepciune!

Doamna de Mailly [4] este şi ea aici. Pleacă mîine. I-am transmis omagiile mele turceşti printr-un anume rus pe care l-am cunoscut aici, bineînţeles, prin intermediul unui general de artilerie. Dar, cu discreţia mea, n-am făcut nici un efort ca s-o întîlnesc, temîndu-mă să nu fie prost dispusă şi mai cu seamă fiindu-mi frică de ceea ce lumea numeşte frumuseţea ei. Ieri am întîlnit-o în faţa lui „Le nouveau César" *(Rocher et Rieumiset réunis)*. A fost foarte amabilă, m-a rugat, dacă-ţi scriu, să-ţi transmit sentimentele ei prieteneşti, ţie şi Louisei. Dar în timpul acestui discurs, o priveam şi am găsit-o ciudat de slabă şi de schimbată.

Să-ţi vorbesc de un anume Polichinelle, care este într-adevăr singura distracţie nobilă a spiritului pe care o am aici! Îţi poţi închipui o piesă dezmembrată, fără unitate şi deseori ameliorată de întreruperile şi de pretenţiile unor copii mai cruzi, mai feroce şi mai logici decît însuşi Polichinelle? Era aici (acum a plecat) o fetiţă care-l punea rău în încurcătură pe Polichinelle în desfăşurarea acţiunii lui. Ea ducea piesa. Auvergnat-ul ceda şi el.

Scrie-mi cît de puţin, dragul meu prieten, să-mi treacă plictisul, ceva care să mă instruiască şi să-mi placă. Salut-o pe Louise şi pe tineri.

DEGAS.

---

[1] Fiul cel mai mare al lui Ludovic Halévy.
[2] Al doilea fiu al lui Ludovic Halévy.
[3] Doctor la Cauterets, prieten al familiei Halévy.
[4] Contesa de Mailly-Nesle, celebră prin frumuseţea şi vocea ei.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Cauterets, 9 septembrie.

Îl aud, îl văd, roşu de mînie şi de ...[1], spunînd celebrul „Femeile cred că orice le e îngăduit", ceea ce va trebui să aibă bunătatea să repete, somat de mine. Îţi mulţumesc iar pentru prietenestile tale scrisori, dragul meu amic, şi, cînd le recunosc pe postavul verde din biroul hotelului, înseamnă că voi petrece un moment plăcut. Dar, toate acestea nu schimbă cu nimic faptul că n-or să-mi dea drumul decît pe 15, încă o săptămînă de stat aici, este timpul să fiu eliberat, este într-adevăr cam neplăcut. Lafond a venit zilele trecute pe neaşteptate şi ceea ce l-a izbit cel mai mult la mine, ca lucru persistent datorat maltratărilor la care sînt supus, este aerul meu de magistrat.

De ce faci, mai cu seamă noaptea, drumuri de evreu rătăcitor? poate ca să-mi piară mie cheful de aşa ceva. Am regretat totuşi că nu sînt cu dumneata şi sînt la nr. 132 din acest ospiciu. Crucea

mea, este masa comună la care mănînc şi îţi jur că cei doi pungaşi, deşi au mutre de avocaţi sau de proprietari, nu vorbesc cu mine, nu-mi încredinţează afacerile lor, aşa impresie proastă le fac. În fine! se apropie sfîrşitul, n-am să mai merg la Cauterets lipsit de orice ajutor uman.

I-am scris în cele din urmă dlui de Fleury o scrisoare, complimentîndu-l pentru cartea lui. El mi-a răspuns imediat cu o scrisoare foarte afectuoasă.

În ce fel să te îngrijeşti de ceva atît de dificil cum sînt căile respiratorii, stil admis, într-o regiune în care vremea se schimbă în fiece clipă? Ieri de-abia puteam să vorbesc, răcisem în ceaţă şi ploaie şi mă vedeam internat şi bolnav prin părţile astea. Baia de picioare gen Cezar, aconitul, granulele de sănătate ale doctorului Franck mi-au fost recomandate şi s-au executat. Evariste Michel m-a asigurat că nu mi se va întîmpla nimic, am vorbit cu el tocmai acum. Cele *O mie şi una de nopţi* mă liniştesc, mă instruiesc şi mă ridică pînă la înţelepciune. Citeşte povestea lui Hogea Hassan, frînghierul. Se aseamănă cu parabola lui Iov.

Zău, ai putea să-mi mai scrii o dată, merit şi eu lucrul ăsta. Scriindu-i drei Cassatt, în *rue d'Avon* 10, la Fontainebleau, nu m-am putut abţine să nu-i povestesc cum l-a umilit doamna hotentotă pe Raffaëlli al nostru. — Ea mi-a răspuns şi printre altele mi-a povestit că, plimbîndu-se în pădure şi pierzîndu-se printre stînci, iapa ei a făcut un salt într-o parte, că ea a crezut că vede mişcîndu-se o vietate în iarbă şi că, atunci cînd s-a întors acasă, a văzut că piciorul iepei se umflase deja. Fusese o viperă. Se pare că pentru animale muşcătura de viperă e mai sănătoasă decît pentru noi şi că nu ucide.

Dar Paris-Lyon-Marseille ucide; nu vor pricepe niciodată cum să facă să nu deraieze un tren, n-am dreptate? Ei provin tot de la Şcoală... [2], dar numai căpitanul Baschet care trebuia să se afle şi el în tren a înţeles. El a spus imediat „Sînt pierdut, adio". Trebuie oare să ne mulţumim cu statisticile şi să spunem, ca anumite persoane, că sînt mai puţini morţi şi răniţi din

cauza trenurilor decît din cauza diligenţelor sau trebuie să se dea marilor companii amenzi enorme? Nu am capul destul de limpede în clipa asta ca să hotărăsc.

Am să-ţi povestesc nişte lucruri despre Polichinelle. E prea mult de spus. Şi pe urmă, cum am răcit pe frigul ăsta, am să fiu obligat să stau seara la hotel. Şi chiar el, bietul meu prieten, o să plece în lipsă de copii care nu stau să răcească pe bănci.

Dacă aş fi făcut desenul magistral al munţilor, aş fi murit, aşa că n-ai să-l regreţi, şi nici eu.

I-am văzut la Montmartre, în Suedia,
(Bis) La nord, la sud şi-apoi aiurea
Lud. Halévy şi?
Copiii le spuneau mamelor:
(Bis) Cine sînt aceşti călători?
id.

Nu mai e timp să-i scriu lui Clermont. Evariste Michel trebuie să-i scrie el.

Vrei să-ţi spun ceva de care mă tem foarte tare? Că am să găsesc Christ-ul [3] terminat. Salută-i pe soţii Fleury şi pe Veneţian [4].

Al dumitale.

DEGAS.

---

[1] Cuvînt indescifrabil.

[2] Şcoala Politehnică, una din fobiile lui Degas.

[3] Crist-ul pe care Bartholomé îl sculpta pentru mormîntul soţiei sale.

[4] Federigo Zandomeneghi (1841—1917), peisagist şi portretist de origine italiană.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [13 iunie 1889]

[...] Am lucrat mult la mica statuie de ceară. I-am făcut un soclu cu cîrpe înmuiate într-un ghips mai mult sau mai puţin stricat. [...]

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

[...] Cu prietenie ambilor. Vă cam neglijez. Am avut două articole plictisitoare de făcut, ma

am de făcut şi trebuie să le fac, din păcate, deşi sînt proaste, cu tot ce am mai bun în mine.

Pe joi.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [14 august 1889]
Miercuri.

Hotelul *France* este, după spusele lui Lafond, un hotel *bine*. A plecat acum un ceas spre Pau.[...]

Dna Alexis Rouart este cu nepoata ei la hotelul Angleterre, şi eu sînt la nr. 11, cameră foarte frumoasă cu balcon şi două ferestre. Societate foarte simplă, aristocraţie de provincie, lume cu totul morală, cîteva cruci înainte de a începe să mănînci supa. Nu m-au întrebat ce profesie am. Oare se poate ghici? Hai, Bartholomé, nu mă înşela.

A trebuit să-i evit pe Cherfils şi pe Bagnères-de-Bigorre. Va fi greu să scap de acesta, cînd mă voi întoarce, la Pau, după 3 zile de prietenie. Şi

Studiu de portret şi figuri caricaturale (dintr-un caiet de schiţe), c. 1860, peniţă, tuş

totuşi trebuie să reiau lucrul şi averea pe care Manzi [1] o aşază sub picioarele mele, ca un covor.

În chip de viţel bătrîn, o avem aici pe baroana de P..., fosta lui Haas [2], plimbîndu-se acum o clipă cu dna d'A..., tot o fostă a lui Haas. Dacă şi el ar apărea, ce senzaţie în hotelul meu *bine*!

În afară de basorelief, sculptura nu este oare arta ciudată de a sugera ideea formelor înşelînd totuşi asupra reliefului? Relieful strică tot, e cel mai înşelător şi totuşi în el cred oamenii. Aş ajunge departe [...]

---

[1] Manzi, napolitan, ofiţer de artilerie, vine la Paris unde se ocupă de heliografie. Pune la punct primele procedee de cromotipogravură şi se ocupă el însuşi de desen. Se împrieteneşte cu artişti ca Zandomeneghi, Tofano, de Nittis, precum şi cu Manet, Degas, Carrière şi Toulouse-Lautrec.

[2] Charles Haas, una din personalităţile mondene cele mai strălucitoare, inspector al *Beaux-Arts*-ului.

CĂTRE BOLDINI [1].

Nedatată. [August 1889]
Cauterets. Joi.

În clipa asta am primit foarte îmbucurătoarea dumitale telegramă, dragul meu coleg, şi mi se pare că totul va merge bine. De la Pau unde mă voi afla pe data de 2 şi voi rămîne în zilele de 3,4 şi 5, am să-ţi dau instrucţiunile, după ce voi vorbi cu prietenii mei Cherfils, foarte experţi în călătorii spaniole. Lafond, a cărui părere este atît de preţioasă, va lipsi la conciliabul. A plecat în Touraine ieri, miercuri, cu planuri de-ale lui pe care nu le vom cunoaşte niciodată. Este foarte frumos şi cald la munte, vom fierbe fără doar şi poate în cîmpiile Castiliei, dar în muzee e mereu răcoare. Îmi umplu capul cu idei despre Spania citind ghidul, călătoria lui de Amicis şi un manual de tauromahie pe care Lafond mi l-a trimis azi de dimineaţă.

O să primeşti în Bulevardul Berthier 41, miercuri sau joi, indicaţiile. Dacă pleci joi seara de la

Paris şi eu vineri dimineaţă de la Pau, am putea să ne întîlnim la Bayonne la ora 10^{48} şi s-o ştergem apoi în Spania fără nici o oprire în patria lui Bonnat. Şi asta, dacă iei trenul de 8^{20} joi seara, aşa cum se pare din telegrama dumitale că ai intenţia. Dar aşteaptă o scrisoare din Pau în privinţa biletelor pe care trebuie să le iei.

Cînd treci prin Paris, încearcă să mergi pe la Bartholomé şi întreabă-l dacă ne încredinţează vreo misiune, să respectăm anumite puncte.

Pe curînd.

DEGAS.

---

[1] Jean Boldini (1845—1931), cunoscut portretist, născut la Ferrare.

CĂTRE BOLDINI.

Nedatată. [August 1889]
Hôtel de France. Cauterets.
Duminică.

Dragul meu Boldini.

Ai ţinut să fii prevenit, este ceea ce fac. Călătoria la Madrid se va face în jurul lui 5 septembrie. Tratamentul meu ia sfîrşit luni 2 septembrie; zilele de marţi, miercuri şi joi am să le petrec la Pau şi în ziua de 5 seara sau 6 dimineaţa plec de la Pau spre a te aştepta la Bayonne sau la Hendaye, adică la frontieră.

Ştiu că ai moravuri simple şi că eşti incapabil să profiţi de o situaţie sau de un titlu oarecare, Preşedinte al Juriului italian sau oricare altul, pentru a cere o formă de respect oarecare. Ai să călătoreşti incognito, nu-i aşa? Începe aşadar să consulţi un mers al trenurilor bun şi să cîntăreşti avantajele biletelor dus-întors, ale biletelor în circuit (sau oarecum în circuit). De altfel, de la Pau am să-ţi trimit o foaie de drum bine gîndită. Mai întîi spune-mi imediat intenţiile dumitale. Îmi poţi scrie aici pînă duminică 1 septembrie.

Lafond s-a arătat foarte devotat. El pleacă în Touraine marți și va fi la Paris în jur de 20. A gravat capul portretului pe care i l-ai făcut. L-a terminat pe Verdi și nu arată rău deloc.

Va mai fi posibil să vedem la Madrid o mică luptă de tauri. Ai să-ți completezi cultura începută din cărți în strada Pergolèse, etc., etc., dacă pînă la urmă ai să vii.

Așteptînd favoarea ordinelor dumitale (cum se spune în afaceri), te rog să primești sentimentele mele de curiozitate.

DEGAS

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Cauterets, 19 august 89.
Luni.

Henri, baron d'Ernemon, vecinul meu din stînga la masă, 65 de ani, după plecarea vecinului său din stînga, m-a atacat. Toate gîndurile lui, în ciuda enormelor bucăți de orice și mai cu seamă de rocfort care se prezintă sub forma unor blocuri, el mi le comunică fără încetare. Și face reflecții ca Arnal despre orișice pe lume. Mă apucă plînsul și-i place să mă vadă plîngînd din cauza lui. El nu pierde niciodată din vedere să spună numele tuturor oamenilor pe care i-a cunoscut. Cutare lucru i s-a întîmplat la castelul lui din Neuilly lîngă și între Pacy-sur-Eure și..., vorbind cu dna de Boisgelin, cea tînără, dra de... — Cutare lucru cu o prostituată din Amiens. Cu toate acestea, este un om foarte bine și umerii săi puternici au suportat o viață zvăpăiată. El a fost prietenul intim al lui Janvier de la Motte, prefectul lui, bineînțeles. Este imposibil să nu știi, chiar prin dl de Fleury, cîte parale face tipul ăsta. „Îți mai spun una bună. Dacă o știi să mă opri *(sic)*". Ar trebui să fii jandarm ca să-l oprești. La colțul bufetelor cu răcoritoare, dau peste el și el este mereu acela care atacă primul. Are totuși tact; după dejun mi-a dat drumul, mă ține în rezervă, își cunoaște publicul.

Langlès, marele fabricant de biscuiți, vecinul meu din dreapta, are fără îndoială capul mai pe umeri decît baronul. Ți-am spus că locuia pe *avenue Kléber*, că i-a murit fetița mai mare, că a plecat din Paris de durere și și-a instalat familia într-o proprietate a sa la Pau, el trebuind să meargă în fiecare iarnă acolo, la uzina lui? Și chiar se ducea să deseneze după model la Academia de la Calarossi unde Courtois, unde Blanc, unde Dagnant Bouveret, unde Flameng îl corectau. A trebuit să-i spun că sînt pictor și nu s-a speriat.

Îți scriu, dle Bartholomé, deși este ora 15/2, ora plimbării, pentru că plouă cu găleata. Cred că și eu merit încă una sau mai multe scrisori scrise pe-ndelete, ca să mă amuz în timp ce aștept sfîrșitul. Doamna Howland și pianistul ei au venit să te vadă, știu, și au admirat și au invidiat pasiunea dumitale pentru artă și pasiunea cu care lucrezi. Trebuie spus că aveau și de ce.

Forain a făcut un desen al dnei Prudence. Trebuie să-ți amintești. Îl văd dar i-am uitat legenda. Ea știe să te facă să iubești viitorul fără să aibă habar de ceea ce ne rezervă, nu-i așa? Dar ceea ce este mai simplu este că sîntem noi înșine în situația asta.

Mă gîndesc mereu la călătoria la Madrid și la o adevărată luptă cu tauri. Va trebui oare să-l chemăm și pe aventurierul ăla de Boldini? Oare Lafond nu se va răzgîndi? Am să am eu însumi curajul să nu mă duc direct la Paris ca să nu mai îmi expun viața? Of! Mai am 13 zile de stat aici și am tot timpul să nu mă hotărăsc.

Dar era să te lipsesc de plăcerea de a afla că Haas sosește poate peste 8 sau 10 zile și că hotărîrea pe care va fi dispus să o ia față de mine, să mă caute sau să mă evite, tăind legătura dintre noi (ca pe-un corn de vînătoare din *rue de la Paix*) îl va costa sau nu-l va costa. El știe că nu văd și că atunci cînd văd nu-mi pasă. Va avea oare un plan și curajul să-l urmeze? Știi ce caraghioși sînt ei cu bărbații, acești bărbați cu multe femei.

Te-ai dus cu inginerul Manzi, bogatul amator, să vezi la Invalides calea ferată cu apă? Încearcă să te duci şi să-mi povesteşti.

Salută-i pe soţii Fleury (de la mare) şi pe italienii dumitale. Nu înainta prea mult la sculptură înainte de sosirea mea.

Afurisită vreme! i-am spus baronului. Şi imediat: „O prefer ghilotinei".

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1889]
Madrid. Duminică 8 septembrie.
Hôtel de Paris. Ora 2 după masă.

Ai să poţi, dragul meu Bartholomé, să-mi scrii un răvaş pe adresa asta ca s-o găsesc la întoarcerea din Andaluzia. Spre a te înloucui, căci îţi simt lipsa ca şi Boldini, în aşa fel încît în orice clipă repetăm „Dacă Bartholomé ar fi aici, ce mult i-ar place!". Ai să poţi să ne spui cum se simte fratele dumitale, ce posibilitate ar mai fi să te *alături* nouă.

Sosirea azi dimineaţă pe la ora 6 1/2 (dacă am fi vrut să sosim la o oră care să ne fie mai plăcută, la 4 de pildă, nu am fi putut). Vizită de la 9 pînă la 12 la Muzeu, înapoi la hotel şi masa de prînz (de cînd sîntem în Spania, mîncăm admirabil — şi s-a vorbit mereu de pericol de otrăvire), căldură care ne anunţă ceva formidabil în Andaluzia. Corida pentru care ne pregătim nu va avea loc decît la ora 4 1/2. Şi ei aşteaptă ca soarele să nu îi săgeteze. Nu, nimic nu poate să-ţi dea o idee despre ce este Velázquez. O să vorbim totuşi despre asta la întoarcere, şi despre celelalte.

Te rog iar, dragul meu prieten, încearcă să ajungi pînă la Madrid, să ne întîlnim. O să poţi face mai multă economie decît noi, eşti mai dur şi mai puţin pretenţios decît noi. Calculează după mersul trenurilor şi pariez că 300 de franci ar

ajunge să-ţi plăteşti biletul dus şi întors, mergînd cu clasa a doua. O să te imităm. Boldini ţine socotelile şi poţi să-ţi închipui ce puţin simte nevoia să facă cheltuieli. Am să-ţi telegrafiez de la Sevilia ca să poţi să ne reperezi pe hartă.

Pare posibil să ajungem în Maroc, dar numai pentru cîteva ore.

Am să mai dorm azi, ceea ce am făcut prea puţin azi noapte (18 ore de la Irun la Madrid). L-am întîlnit pe Bonnat pe imperiala omnibuzului, la Biarritz.

Al dumitale din toată inima.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

[Hîrtie cu antet] Tanger.
CONTINENTAL HOTEL Miercuri 18 septembrie. [1889]
Tangier
Morocco

Cel puţin să-ţi scriem, dragul meu Bartholomé, dintr-un asemenea loc. M-ai fi văzut vreodată făcînd parte, pe un catîr, dintr-o cavalcadă condusă de un ghid în rochie de mătase violetă pe nisipul mării, în prăfărie şi pe drumuri de ţară, în jurul Tangerului şi apoi străbătînd oraşul?

Vom mai putea oare face altă dată călătoria care îmi pricinuieşte amărăciunea de a o face singur sau aproape singur? Ghidul în rochie de mătase ştie franceza dar nu cum o vorbeşti tu.

Ne plac în natură oamenii care n-au fost nedemni să se apropie de ea. Îţi spun asta pentru că Delacroix a trecut pe aici.

Vasul ne-a adus aici pe un timp cenuşiu, dar acest cenuşiu era făcut mai mult din perle decît din ardezie.

N-am nimic să-ţi spun, îţi scriu ca să-mi datez prietenia din Tanger. Peste cel mult o săptămînă am să fiu în *rue de Chaillot*. Mîine, întoarcerea la Cadix de unde plecăm vineri, la ora 5, în Granada. După această ultimă faptă măreaţă, se vor

putea reciti cele *O mie şi una de nopţi*. Am citit aici, într-o carte, că pe aceste meleaguri sînt familii care îşi păstrează încă titlurile de proprietate în Spania şi cheile de la casa lor, peste aceste secole pe care le străbat într-o companie neplăcută.

Salutări în *rue de la Pompe*[1] şi al dumitale din tot sufletul.

DEGAS.

---

[1] Unde locuia marchizul de Fleury, fratele primei soţii a lui Bartholomé.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1890]
Cabinetul lui Manzi, strada Forest [1]. Joi.

Manzi îmbrăcat în husar cu o beretă bască căreia îi dă forme italieneşti. Lafond, lîngă foc, se prefface că nu are comenzi.

Lumea cere veşti despre dumneata.

Eu spun că soseşti sîmbătă.

Manzi a vîndut capul de femeie al lui Zandomeneghi care ne va mai ascunde cîtva timp că e mulţumit.

Dar întoarce-te odată sîmbătă.

Îi mulţumesc mult surorii dumitale [2]. Ea va aplauda alte exerciţii la primăvară.

---

[1] Acolo se aflau atelierele de cromotipogravură ale lui Manzi.

[2] Dna Ploix.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Ménil Hubert, prin Gacé (Orne).

Am să mă întorc totuşi la Paris, dragul meu prieten, umflat de sănătate şi după una din cele mai lungi şederi la ţară de care-mi amintesc.

Motivul este un bust [1] mare cu braţe al tinerei Hortense pe care l-am început şi pe care-l

termin cu multă răbdare și foarte greu. Toată familia și prietenii stau în jurul meu și mă supraveghează și trebuie să constat că niște îndoieli îngrozitoare par să înceapă să dispară de pe aceste figuri amabile. Cît am mai șovăit, Doamne, la început! și cum nu știm ce facem cînd nu lăsăm puțin meseriei grija lucrurilor care ne sînt necesare. Degeaba ne spunem că putem face totul pornind de la naivitate; reușești poate, dar atît de necinstit.

Și pe urmă, cu acest bust afurisit îmi neglijez treburile. Ar fi trebuit să fiu la Paris de cîtva timp, ca să fac cel puțin ceea ce *trebuie*. Și ceea ce *am* nu sporește deloc. Va trebui să iau o hotărîre.

Pe săptămîna viitoare. N-am să pot depăși acest termen fără să mă expun ruinei și poate infamiei. Cele mai bune amintiri vindicativei doamne Rouart și tinerei pictorițe de flori al cărei talent simplu și frumos îți jur că nu l-am ascuns aici. Sînt aici două tinere persoane, Hortense și dra Pothuau care vorbesc despre căsătorie de dimineața pînă seara. Ce trebuie să se petreacă în aceste capete e de necrezut.

Al dumitale.

---

[1] Este una din primele sculpturi ale lui Degas (1883).

Bust de dansatoare, c. 1885,
cărbune

CĂTRE MANZI.

Nedatată.

După ce ne-am despărțit ieri, m-am întîlnit cu Dna Strauss [1] *(sic)* (verișoara lui Halévy) și va trebui să renunț la întîlnirea de mîine. Este aproape singura zi pe care această persoană, mondenă aprigă, o are liberă și o petrece în mod simplu, iar eu am neglijat-o atîta vreme încît a trebuit să cedez. M-a dus cu ea la o mare croitoreasă unde am asistat, ca un Béraud [2], la proba unei toalete de mare efect.

M-am dus în strada Forest la ora 4 dar nu te-am găsit și sînt nevoit să-ți scriu.

Cu prietenie.

DEGAS.

Sîmbătă ora 6 și jumătate.

---

[1] Dna Straus (nu Strauss), femeie foarte frumoasă și spirituală. A avut un salon frecventat de personalitățile literare, artistice, politice, ale finanțelor dintre cele mai însemnate. Lui Degas, care a simpatizat-o, îi făcea plăcere să o însoțească la probele ei la croitorese.

[2] Jean Béraud (1849—1936), pictor de mici scene pariziene.

CĂTRE DOMNUL BREBION[1].

13 aprilie 1890.

Iată cîteva schimbări pe care, după părerea prietenului și sfătuitorului meu Bartholomé, vă rog să le faceți în contractul nostru.

Vă rog să aveți bunătatea să adăugați, în ceea ce privește plata, în *monezi de aur și de argint* și nu altfel sau în bancnote ale *Băncii Franței.*

Doresc să rămîn liber, în ceea ce privește asigurarea, în privința oportunității și față de Companie. Mi-ar fi cu totul neplăcut de asemenea să fiu supus inspecției chitanțelor de către dumneavoastră și să suport această dublă *poliție.*

Doresc un contract simplu făcut între noi. Dacă ați avea nevoie de un contract înregistrat

la notariat, dumneavoastră ar trebui să-l plătiți. Este un lucru cît se poate de limpede.

Ați făcut o scurtă descriere a stării în care se află încăperile, ceea ce nu este suficient. De îndată ce lucrările vor fi terminate, adică în două-trei zile, sper, vom face împreună o mică vizită și vom vedea la fața locului, mai precis sau cu aproximație, despre ce este vorba. *Complet renovat* este cam exagerat. Nu am cerut așa de mult și v-am făcut concesii. Nu aș vrea să vă fac și altele.

În sfîrșit, în caz de neînțelegere, adică de neprelungirea contractului, trei luni cred că sînt suficiente. De ce șase luni?

Ah! m-am bucurat într-adevăr de puțină odihnă în acest apartament drăguț. Să nu mai discutăm atît în contradictoriu, vă rog. Sînt un locatar liniștit și solvabil, nu-mi cereți mai mult.

Pe curînd. Să terminăm zilele astea și vă rog să primiți salutările mele.

DEGAS.

---

[1] Proprietarul imobilului din str. Victor-Massé 37, unde locuia Degas în perioada aceea.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. Primită la Angoulême la 29 aprilie 1890 (notiță a lui Bartholomé).

Luni seara.

Am o vagă idee, dragă prietene, că joi de dimineață, pe la ora 10, după cum spui, am să fiu plecat, cel puțin de la atelier. Mai întîi, începînd de ieri, am reintrat în locuință și apoi, pentru că ziarul spune că *Salammbô* nu va mai fi jucată după duminică 4 curent, simt că am să plec miercuri de dimineață la 8 și 15 la destinație. Pericolul de joi poate apare și la Bruxelles, popor grevist. De altfel nu în asta constă exact problema. Aici se află brațele dnei Caron care pot fi destul de lungi ca să mă acapareze.

Stămburile de la Angoulême te-au impresionat după cîte văd. Dar societatea din Angou-

lême? Dna de Bargeton? Doamna care, într-un castel din împrejurimi, are partitura unică a lui *Salammbô*, are şi o rochie? Această rochie este poate făcută din stofa eşantionului?

Mă gîndesc mereu la mobile. Portier a văzut covorul roşu închis şi mai cu seamă celebrul covor de amator — o scumpete.

În ciuda unei pofte de a cheltui care este un amestec de gust şi de senilă filfizonerie, el se află încă în magazin unde nu voi mai intra decît însoţit de ochiul dumitale. Nouă achiziţie la Luvru, sfătuit de privirea lui Portier, dar fără importanţă.

Cred că ai simţit, covorul mă preocupă. Trag de covor ca pisica. În timpul cruciadelor, ce cucerire sau ce ocazie ar fi prilejuit!

Cină la soţii Fleury, sîmbătă, împreună cu dra Cassatt. Expoziţie japoneză la *Beaux-Arts*. Casca unui pompier deasupra unei broaşte. Vai! Vai! Gustul, peste tot.

Mulţumeşte-i surorii dumitale şi colonelului pentru gîndurile lor bune. Pe curînd. Manzi, de care m-am despărţit adineaori, purta o redingotă cu revere de mătase. Totul, pe lumea asta, are un sens al naibii.

Cu prietenie.

DEGAS.

Scrisă pe o hîrtie de corespondenţă cu dungi cu următorul timbru sec:

GRANDE BRASSERIE DU CONGRÈS

Fosta Casă Demange

moştenitor H. Vivier — 45, Boulevard des Capucines. Paris.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1890]
Cauterets, Hôtel de France. 16 august.

[...]Aşadar n-ai să fii de faţă cînd tînărul Richaud, prim flaut acompaniat poate de bătrînul Dihau, prim bason, îmi vor cînta într-un colţ pe care îl

voi alege eu și într-un stil pe gustul meu, începutul actului *Cîmpiilor Elizee* din *Orfeu*.

Al dumitale.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată
Cauterets, 18 august [1890]

[...] Tînărul Richaud a cerut la Paris partitura micului concert în pădure. Presimt că are să mă emoționeze foarte tare. Numai de n-ar afla Tillot și de n-ar veni și el! [...]

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Hôtel d'Angleterre, Cauterets, 24 august.

Am terminat de scris o scrisoare lui Rouart, sînt cam obosit, am să-ți scriu mai pe larg altă dată, dragul meu prieten. Lafond mă aştepta aşadar la Pau, venind de la Oloron și a doua zi de dimineață, miercuri, am pornit împreună spre Cauterets. Oprire la Lourdes, pînă la ora 2. Era pelerinaj. Tot felul de lucruri emoționante și făcute pentru dumneata. N-ai fi uitat niciodată, după cum nici eu nu voi uita, o femeie bolnavă, pe moarte, pe o saltea aşezată de-a curmezişul unui brec; alături de ea, familia, întorcîndu-se de la grotă. Minuni ale trupului sau ale sufletului, reacție fizică sau mistică, ce de lucruri se citeau pe chipurile lor. Pelerinii erau mult mai bine decît administrația locului de pelerinaj, de cele mai multe ori puțin cam simpli. Soldați ai papei făcînd oficiul de brancardieri; cu ochii mei slabi, am pierdut tot ceea ce tu ai fi văzut.

Aici am început să beau.

Este foarte frumos și foarte cald. Îți promisesem desene cu munți, dar m-am grăbit. Nu sînt forme prea atrăgătoare aici. Eşti închis între ei și priveliştea nu-mi spune nimic pînă acum.

Va trebui totuşi să găsesc un remediu la plictiseală. Dacă judec după primele două zile, acest tratament va dura mult. Se spune că Marguerite de Navarre şi-a scris aici povestirile ca să scape de plictiseală. Nu aş putea face acelaşi lucru, nu le-am citit niciodată de altfel. Nu am întîlnit pe nimeni cu care să pot sta de vorbă cît de cît. De ce ai ales acest moment ca să faci sculptură? O avem pe Sarah Bernhardt, nu este decît cu Damala, soţul ei repatriat. Il aveam pe Carolus-Duran [1], într-un costum demn de el şi potrivit pentru Chile sau pentru glorie.

Scrie-mi. Sentimente prieteneşti Veneţianului [2].

Al dumitale.

DEGAS.

L-am văzut aşadar ieri pe Evariste Michel căruia austriacul Clermont [3] nu-i scrisese.

---

[1] Charles Duran, numit Carolus-Duran (1837—1917) pictor.

[2] Zandomeneghi.

[3] Hermann sau Auguste de Clermont, amîndoi prieteni ai lui Degas.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Cauterets. Joi 28 august 1890.

Mi-a fost greu să citesc cele cîteva rînduri scrise cu creionul trimise de la Diénay [1] împreună cu portretul lui Carnot. Şi te vedeam în Burgundia ca prieten mînat de nevoia de a te mişca pentru dumneata, dar nu pentru căţel. Să-ţi duci cîinele la ţară ca să beneficieze de o vacanţă în locul stăpînului său, ăsta-i un adevărat merit. Aici, aproape de „La Raillère", a fost închiriat un teren pentru o haită căreia îi era prea cald la Pau, de către un englez care cred că a rămas la Pau. Deci sînteţi doi. Tillot este în acest moment Tillot dedicat doamnelor. De l-ai putea vedea învîrtindu-se în jurul dnei Alice Kerr, artistă de comedie care a jucat în roluri secundare de slujnică la Montpellier, urmînd să joace în curînd la Lyon!

A suferit cu adevărat. Ochelarii ascund pasiunea, cu ochelarii mănînci din ochi. Nu ne mai plictiseşte el, noi îl plictisim. Îl plîngem şi este culmea plăcerii; dar n-a avut-o pe doamna, pe garanţia mea; este zgîrcit, vrea să ofere altceva decît bani. Totul se citeşte în fiinţa lui exasperată.

Duminică seara sau luni voi pleca de aici la Pau să stau cu Cherfils două sau trei zile. De acolo, e vorba să merg la Geneva unde fratele meu Achille, care nu se simte mai bine, mă aşteaptă. De la Geneva, ai ghicit, fără să prea dai de înţeles, că ne-am putea întîlni la Dijon, să mergem să petrecem o zi la Diénay prin Is-sur-Tille. Am aduce cîinele şi voia Domnului se va fi făcut!

M-am temut de o bronşită, toate o prevesteau, dar m-a ocolit. Ce climă îngrozitoare. În această clipă plouă. Se anunţă acum cu acompaniament de tobă că sărbătoarea muntenească, amînată de duminică pe azi, se amînă pentru prima zi frumoasă. [...]

Ţi-am spus că am un vecin de masă, prieten cu Lenhart, care a pozat în tabloul *Fericirea şi Desenul* [2]? El îi reproşează, lui Lenhart cu o oarecare profunzime, că porneşte mereu de la o idee cînd face un tablou. Delaunay [3] este aici, l-am întîlnit azi de dimineaţă şi mi-a spus că dna Strauss s-a răsturnat, la Luchon Meilhac, cu trăsura pe care o conducea chiar ea şi că s-a rănit la faţă. Meilhac are un acces de gută. [...]

Ieri audiţia în locul fericit ales! Ei bine, am să-ţi spun, această arie pătrunzătoare m-ar fi mişcat oare mai mult dacă flautul ar fi fost acompaniat? Nu. — Acest flaut m-ar fi mişcat, departe de natură, pe o pînză pictată, pentru că prezenţa naturii este insipidă într-o operă a unei astfel de arte şi pentru că, dacă ideea fericirii ajunge să mă facă să plîng, asta se întîmplă atunci cînd sînt nefericit şi la teatru.

Amin.

DEGAS.

---

[1] Diénay, prin Is-sur-Tille, Coasta de Aur. Pictorul Pierre Georges Jeanniot (1848–1934), prieten cu Degas şi Bartholomé, avea acolo o proprietate.

[2] De Max Leenhardt (aceasta este ortografia corectă), pictor de gen și sculptor.

[3] Pictorul Elie Delaunay, prieten al dnei Strauss, căreia i-a făcut portretul.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Çauterets, 11 septembrie.

În curînd mă întorc acasă, o să se termine, dragul meu prieten. Și dacă vreodată vin iar aici, de n-aș fi tot așa, singur, și de n-ar fi așa tîrziu! Pot să spun că nu număr zilele, ci orele.

Trebuie să iubești natura mai mult decît mine ca să suporți o cură la Cauterets. Dar, fir-ar ea afurisită, aș iubi-o dacă nu m-ar amenința clipă de clipă cu vătămările pe care mi le aduce. Tu știi s-o înfrunți, dar îi cunoști năpăstuirile.

De vineri într-o săptămînă, voi fi la postul meu, dacă ești și tu la al tău. Am văzut lucruri foarte frumoase, cu toată mînia mea, și ceea ce mă consolează puțin este că, deși furios, nu încetez să privesc. [...]

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

De la Cauterets. *Nedatată.*

[...] Mă gîndesc la cetatea mea întărită în care am să consum o condamnare la 10 luni de lucru, cu delicii.

Ce păcat că nu îți place mai mult marmura cenușie! Ai putea veni aici să cioplești la fața locului și, pur și simplu, cu ajutorul unor planuri înclinate, am coborî statui egiptene feciorelnice pînă pe malurile Gloriei.

Al dumitale.

DEGAS.

Scrisorile care urmează povestesc despre o călătorie în Burgundia pe care Degas și Bartholomé au făcut-o într-o cabrioletă trasă de un cal alb. Ele sînt precedate, la Bibliothèque de l'Institut de France, *colecția autografelor lui Ludovic Halévy, de următoarea însemnare a acestuia:*

Marți 30 septembrie, de dimineață, Degas și Bartholomé au sosit la Montgeron cu cabrioleta trasă de calul alb.

Ei au luat micul dejun la Montgeron și au plecat la ora două. Noi i-am escortat pe drumul spre Melun pînă la Piramidă.

CĂTRE DOAMNA LOUISE HALÉVY.

La Montgeron.
Vineri dimineața, 26 sept. 90.

Nu vom fi mîine, sîmbătă, în dreptul Montgeron-ului pe la ora 11, dragă Louise. Luni sper că ne vom pune în mișcare. Am să te previn, pentru mai multă siguranță. Și voi o să puteți să vă ungeți roțile. Numai de s-ar menține acest timp superb și prea răcoros. Toată lumea își ațintește de altfel privirile asupra noastră. Sentimente prietenești la toată lumea.

DEGAS.

CĂTRE DOAMNA LOUISE HALÉVY.

29 sept. 90
Luni. Ora 10 1/2.

Ne-am hotărît să plecăm mîine marți, în cele din urmă. Așadar, dragă Louise, pe la ora 11 1/2, calul alb se va afla la poarta voastră. O să ai curajul, pe o vreme ca asta, să nu mergi cel puțin pînă la Montereau a doua zi? Soții Jeanniot trebuie să fi primit azi de dimineață o scrisoare exagerată care trebuie să-i fi hotărît să stea la pîndă.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Marți, 30 sept. 90.
Marți seara

Este evident că animalele gîndesc și vorbesc mai cu seamă între ele. Bartholomé a văzut că albul nostru a avut în grajd o atitudine de golan mușchiulos față de nobilul dumitale slujitor. . . .

Cînd să iasă, el a luat, în urma celuilalt, un aer jignit şi impetuos — după obelisc, izolarea şi priveliştea unei enorme linii drepte l-au potolit. A mers la pas prea deseori. A făcut pe istovitul într-un oraş pe care nu mai voia să-l părăsească. Acum a mîncat cît şapte.

Începînd cu această carte poştală-scrisoare, adresele sînt scrise dinainte de Ludovic Halévy.

Această carte poştală nu este scrisă de Degas.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

30 septembrie 90.
Melun, ora 6 1/2.

Este obosit, nu ne gîndim decît la el, ovăzul este totul, spune Scriptura, el face mai mult decît o vorbă bună.

Urmarea mîine.

Carte poştală-scrisoare. Ştampila poştei este din 1 octombrie 90.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Melun, ora 6 1/2 dimineaţa.
Miercuri·

După cum vezi, înaintăm. Calul alb mănîncă ovăzul; într-o jumătate de ceas ne va duce spre Montereau. Totul depinde de el, nu ne gîndim deci decît la el. Dacă îi slăbesc puterile, trebuie să o slăbim şi noi. Dar el trebuie să ne mire, au spus în cor cel care închiriază cai şi vizitiii lui, ieri de dimineaţă la Ivry, de unde am plecat ieri pe la ora 9 3/4.

Salut pe toată lumea şi pe tine.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

1 octombrie 90
Montereau, miercuri, ora 12 1/2.

Totul merge ca ceasul. El a apărut azi dimineaţă la ora 6 şi jumătate cam fără vlagă. A plecat tot cam moale. Nu avea nimic. Dormise prea mult. În apropiere de Valence şi prin păduri ne întîlnim cu căruţe cu bănci (printre care o căruţă purtînd un fotoliu Ludovic al XV-lea tapisat cu roşu care conţinea un bătrîn), numai oameni în negru care participau probabil la nişte funeralii din moment ce aveau aerul foarte fericit. El a simţit că se apropie de Montereau la mai mult de o leghe, ca un ostaş cu experienţă. Adevăratul Mare Monarh [hotelul — n.n.] se află aici. Aici adevăratul mic dejun, numai că trebuie să-ţi spun că adevăratul picior de miel este cel care poate cel mai bine să te facă să renunţi la capul de viţel. Peste tot laude adresate calului, în grajduri mai cu seamă. Ne este garantat din oră în oră. „Îl aveţi de mult", i-a spus grăjdarul lui Bartholomé. „S-a născut la mine", îi răspunse el. Din păcate, nu-l avem decît de două zile! Ce n-am mai fi făcut, dacă l-am fi avut cînd eram mai tineri! Plecăm mai departe la ora 4.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

2 octombrie 90.
Sens. Joi, pe la ora 1 1/2.
Montereau, Hôtel du Grand Monarque.
(cel adevărat)

MICUL DEJUN

Picior de miel.
Pietroşel fript.
Cîrnaţi cu piure de cartofi (minunaţi)
Biftec cu creson
Brînză, fructe, biscuiţi (minunaţi)

Calul a coborît spre Montereau în mod magistral.

Plecarea la ora 3 1/2 spre Villeneuve-la-Guyard.

Acolo, să tragi mereu la Hôtel de la Poste.

DEJUN

Supă „panade" cu lapte
Creier în unt negru
Iepure cu sos de vin şi arpagic
But de berbec cu fasole albă
şi fasole verde asortate
(nemaipomenit)
Salată
Deserturi variate
Un vin uşor, natural

Plecaţi de azi dimineaţă de la ora 7.

Fără gînduri, mîncăm prea mult. Fiecare masă, 3 franci.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

2 octombrie 90.
Cerisiers, ora 7, joi.

Şi cînd te gîndeşti că oamenii pot să se întoarcă în oraşe să-şi făurească idealuri ridicole!

Distanţa între oraşe şi tîrgurile mai mari a fost calculată pe măsura puterii unui cal.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

3 octombrie 90.
Saint-Florentin, ora 1 1/2. Vineri.

Imposibil să mănînci un cotlet în provincie, tot ce are ea bun merge la Paris.

Bartholomé este omul care ne trebuia. Sub barba lui de călugăr, are un suflet de vizitiu. Plecăm spre Flogny.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

3 octombrie 90
Flogny, vineri seara

Trebuie să fi fost multă vreme trist și serios ca să te amuzi în aşa măsură. Nu trebuie să fii asasinat ca să ai astfel de emoţii. Vizitiul nostru mînă calul cu o uşurinţă nemaipomenită. Cu hăţurile atît de libere poţi să o păţeşti — 42 de leghe străbătute cu o adevărată înţelepciune a mîinii.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

4 octombrie 90.
Tanlay (Yonne). Sîmbătă dimineaţa.

Să tragi întotdeauna la Dumas cîrciumarul, în port, unde luăm micul dejun.

Dacă eu am fost nebunul care a imaginat această călătorie, Bartholomé este înţeleptul care o va duce în cele din urmă la bun sfîrşit.

18 litri de ovăz pe zi sînt suficienţi? Scrie-le, la rîndul dumitale, soţilor Jeanniot, la Diénay.

Dl Jeanniot, la Diénay, prin Is-sur-Tille (Côte-d'Or).

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

5 octombrie 90.
Aignay le Duc. Duminică la prînz.

Mîncăm mereu improvizat. Nu! am găsit la Copain unde luăm micul dejun nişte castraveciori nemaipomeniţi. O adevărată grădină în oţet. Pe aici trece Sena şi calul nostru a făcut o baie de picioare. Există o singură ţară, domnule, a noastră.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

6 octombrie 90.
Molay (Côte-d'Or). Luni dimineaţa, ora 12 1/2.

Învaţă, dragă, puţină geografie, datorită nouă. Aproape de ţintă, din moment ce nu mai avem

decît 11 kilometri pînă la Diénay, putem să-ţi spunem că adevăratul călător, omul care simte, nu ar trebui să sosească la capătul călătoriei sale niciodată.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

7 octombrie 90.
Diénay. Marţi seara.

Am sosit ieri la ora 4 1/2, un sfert de ceas înaintea manifestaţiei, prea devreme deci. La rugămintea unei persoane trimise în întîmpinarea noastră, am aşteptat cele trei bătăi de clopot. În clipa aceea, un adevărat jandarm călare (Jeanniot) a venit să ne ceară actele. Un subprefect în uniformă (Couturier) s-a îndreptat spre noi cu o tavă pe care se aflau două chei şi un discurs pe care doamnele l-au întrerupt făcînd să ţişnească parcă dintr-un tun florile de onoare. Extaz general, veselie pretutindeni, veselia unor suflete minunate. — Scrisoarea voastră a sosit azi de dimineaţă.

Nota lui Ludovic Halévy:

Aici — de la 7 la 12 octombrie, oprire la dl şi dna Jeanniot, la Diénay.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

13 octombrie 90.
Sainte-Seine-l'Abbaye. Luni.

Am continuat drumul ieri la ora 3. Urmăreşte pe hartă drumul de la Diénay la Sainte-Seine prin Villecomte, unde ne-au lăsat cele două trăsături, una trasă de un măgar, cu familiile Jeanniot şi Couturier; prin Francheville, Vornot, Prairay. Primul pericol după Prairay, era un apus de soare ca în tablouri; o siluetă de troiţă era să ne răstoarne cu totul.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY[1].

13 octombrie 90.
Darcey, la dna Bergeret.
Luni seara ora 8 1/2.

Tot deranjat (ți-am spus oare?) deşi iau bismut şi laudanum dozate. Bartholomé, cu mîna umflată de o înțepătură, înfăşurată în vată cu fenol, conduce cu mîna stîngă. Nimic nu poate împiedica trăsura să străbată Sainte-Seine (urmăreşte, te rog, pe hartă, altfel nu mai spun nimic), Bligny-le-Sec, Verrey, Gissey.

Dumneata nu ai, ca dna Bergeret, două litografii înrămate.

1° Templul Memoriei.

Cronologia femeilor celebre de pe tot pămîntul — de la facerea lumii pînă în zilele noastre.

2° Panteonul principalilor oameni mari din lume.

---

[1] Cărțile poştale au din nou adresa scrisă de mîna lui Degas.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

14 octombrie 90.
Montbard. Marți, ora 2.

De la Darcey prin Laumes, Marmagne, ne urmăm drumul.

Aici, patria lui Buffon. Trebuie expediat pentru cutia poştală a Academiei acest adevăr: istoria naturală pe care a scris-o este discursul funebru al animalelor.

În drum spre Nuits. Pentru un călător, trapul calului este mai dulce decît pasul unei femei.

CĂTRE MANZI.

14 octombrie [1890].
Montbard (Côte d'Or). Marți.

Pregăteşte-te, ne întoarcem, sîmbătă sperăm să te întîlnim într-un pantalon în pătrățele stil

husar, călare sau pe jos pe drumul de la Montereau la Melun.

Trebuie să ajungem la Melun sîmbătă 18, la *Hôtel du Grand Monarque*, pe la orele 6 seara. La acest avertisment pe care-l vei primi mîine, poţi răspunde la post-restant la Sens, unde vom ajunge vineri la prînz.

Pe curînd.

DEGAS.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.

Biliardul este pianul cafenelelor. (Bartholomé).

Mîna dreaptă a acestui om este în aşa hal că nu ştie ce face mîna stîngă care singură, singurică este stăpîna aventurii.

Calul nu a fost niciodată hrănit ca acum; în loc să-i slăbească puterile, se îngraşă. De altfel, desfid pe oricine să mă contrazică, el ştie că se întoarce la Paris — ştie direcţia fără hartă.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

15 octombrie 90.
Tonnerre. Miercuri, ora 12 1/2.

Ai să-mi reproşezi că nu te-am invitat să iei masa la Leul de Aur? Nu se mănîncă aşa din moment ce eşti membru al Academiei, îmi vei spune — cu o mînă, dreapta, îţi scriu, cu cealaltă mănînc dintr-un vas de pămînt în care se petrec lucruri care nu pot ieşi decît aici dintr-un pui şi dintr-un viţel. Mîna dreaptă a lui Bartholomé mănîncă struguri. Trăim. Uite brînza, este cum se cade.

Asupra calului efectul hranei este mult mai precis. Este un ceasornic. Te uiţi sub coada lui de pe capra cabrioletei şi, după culoarea sau densitatea a ceea ce produce, ştii ce trebuie să ştii. — Cum se face că ştie geografie? Ştie şi-atîta tot. Nu-mi spune că populaţia scade în departamentul Yonne, n-o să pot crede.

Înmoi mereu un biscuit în niște vin alb și să ne revezi după 182 de kilometri, adică luni la prînz. Acolo n-am să mai mănînc.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Saint-Florentin, 16 octombrie [90], ora 12.

Toată noaptea ploaie, dar ne culcaserăm. Azi de dimineață a început să bată vîntul, care a gonit norii și ne-a adus aici pe vreme bună. Oamenii spală mult geamurile în provincie și prin aceste geamuri ei nu văd nimic. Așa spune omul cu nemaipomenita mînă stîngă. Dacă ajungem la Paris fără ca animalul să sucombe, se va putea spune că este un birjar, nu glumă.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

17 octombrie 90.
Sens, ora 12. — Plecați de la Cérisier, la ora 7.

Frigul și vîntul stîrnesc pofta de mîncare, am luat masa la același *Écu*, la dl Tresse. Toată lumea ne-a înțeles; era imposibil să fim luați drept comiși-voiajori. Și totuși omul tare, călugăr fără de ordin, bea vin alb de te bagă în sperieți. Telegramă a lui Forain care, pe un triciclu, trebuie să ne iasă în cale între Sens și Melun. Cum poate oare un om de vîrsta mea să se afle într-o poziție atît de înaltă încît să nu se mai poată distra ca noi.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

17 octombrie 90.
Sens.

Telegramă a lui Manzi: „*Voi fi sîmbătă după-masă pe drumul de la Melun la Montereau. Al vostru*“. Așa că descurcă-te cum poți. Fii mai degrabă la Sénart decît la Montgeron, fii la Melun,

fii la *Grand Monarque*, cu un impermeabil. Îl înhămăm pe dl Plumer (pronunță Plumaire), calul nostru.

Vrei să-ți spun un adevăr, iată-l: ceea ce costă mai mult decît femeile este proprietatea.

Aproape mereu la pas.

Ne îndreptăm spre Villeneuve-la-Guyard spre a dormi la Mathé. Mîine luăm masa la Montereau, dormim la Melun. Mîine, mîine, va trebui să murim la Sénart!

Am dus la Diénay o viață mondenă, am cinat în frac la dl. Lemoine, bărbat de 45 de ani, de două ori văduv, care a dus o viață de petreceri, pare-se, la Reims, ca notar, care a cheltuit 800 000 de franci într-o proprietate gen Enghien (aparținuse familiei Grandjean; dna Jeanniot se trage din familia Grandjean).

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

18 octombrie 90.
Melun, sîmbătă, ora 7 1/2.

Nu Forain ci Manzi. La 10 kilometri de Melun, un cupeu se îndrepta spre noi. Aveam revolverul în mînă, era Manzi, nu am tras. Trebuie să-ți spun că pîndesc și că sînt mereu dornic de primejdii. Sosirea unor biciclişti la masă. Înțeleptul B. [1] spune că hotelurile își vor scoate cu bicicletele venitul diligențelor. Deja nu se mai mănîncă aici.

[1] Bartholomé.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

18 octombrie 90.
Melun, ora 9 1/2.

Nu se dă unor parizieni o brînză de Brie ca asta! spune Forain chelnerului. A sosit pe triciclul lui, într-o ținută de garibaldist, vorbește de viitorul

bicicletelor — stă în picioare şi vorbeşte cu gura plină.

Îngrijeşte-te din moment ce nu eşti cu noi.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

19 octombrie 90.
Montgeron. Hôtel de la Chasse.

Cei patru asasini ai lui Lieusaint aşteaptă deja nişte ochiuri. Fiecare la casa .lui în curînd. Ne-ar fi plăcut să te găsim sănătos aici şi să ne năpustim asupra mesei dumitale — am venit într-un ritm cam rapid de la Melun, după părerea mea. Vizitiul B. o duce rău cu mîna, este timpul să lase biciul şi să-şi pună nişte cataplasme. Mîine.

CĂTRE DE VALERNES[1].

Nedatată. [1890]
Marţi.

Dragă prietene,

Dl de Saint-Paulet a venit din partea dumitale să insiste să mă îndrept spre Carpentras. Am să vin direct acolo, am să urc spre Geneva pe urmă. Ştii că nu m-am mişcat deloc din Paris, cramponat cum sînt de nişte tablouri pe care nu reuşesc să le termin.

Iată că prietenul dumitale Morel ne-a părăsit şi trebuie să-l regreţi de mai multe ori. Am să-i revăd deci pe bunul Salla şi pe frumosul Liébastres şi să respir acel miros de trăsură hodoroagă.

Nu va fi aşa de rece ca aici, s-a făcut foarte frig dintr-o dată.

Ai să mă vezi probabil sosind duminică sau luni. Am să-ţi trimit de altfel una din acele telegrame care te miră aşa de tare.

Vechiul dumitale prieten.

DEGAS.

---

[1] Evariste Bernardi de Valernes a lucrat în atelierul lui Delacroix. A început prin a face pictură romantică, dar, sub influenţa artei realiste a lui Degas, renunţă la subiectele istorice şi pictează scene contemporane. Deşi mai în vîrstă decît Degas, îi leagă o solidă şi afectuoasă prietenie.

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată. [1890]
Duminică.

De ce n-am nici o veste de la dumneata, vechiul meu camard?

Se va face frumos în sfîrşit, ai să te refaci puţin, să ieşi la braţ cu dl de Saint-Paulet, să-ţi mai părăseşti grota.

Tot aştept o scrisoare de la dl Milon despre familia du Laurent. Mă tem ca tăcerea lui să nu ascundă ceva necazuri.

După ce ne-am despărţit, am dormit la Lyon şi m-am îndreptat dis-de-dimineaţă spre Geneva.

L-am văzut de două ori pe sculptorul Lenoir [1] în legătură cu tînărul dumitale constructor de monumente funerare şi nu am nimic de adăugat la ceea ce i-am spus la dumneata. Este imposibil să-i dai asigurări unui om cînd nu ai văzut nimic lucrat de el şi nu ştii decît că are o calitate, aceea că nu e familiarizat decît cu cioplitul fără să se priceapă la finisare şi că a făcut doar cîteva studii de nuduri. Trebuie ca băiatul să se obişnuiască cu ideea că se expune tuturor riscurilor dacă merge la Paris.

Poate ai primit sau vei primi fotografiile lui Bartholomé, care-ţi păstrează o amintire deosebită.

Salutări doamnei Henriette căreia îi strîng mîna.

Te îmbrăţişez, bătrîne prieten; prin septembrie ai să mă vezi la Carpentras, la întoarcerea mea de la Cauterets.

Roagă-l pe tînărul Saint-Paulet să-i prezinte mamei sale pe care cred că am speriat-o omagiile mele. Salutări dlor Milon, Salla.

DEGAS.

---

[1] Alfred Lenoir (1850—1920), sculptor, autor a numeroase statui şi monumente funerare, prieten cu Degas, cu Ernest May etc.

CĂTRE DE VALERNES.

Paris, 26 octombrie [1890].

M-am gîndit mereu la dumneata cu cea mai afectuoasă emoţie şi nu ţi-am scris, dragă de Valernes.

Frumoasa dumitale scrisoare m-a urmat într-un mic sat numit Diénay, pe Coasta de Aur, unde Bartholomé şi cu mine am ajuns datorită aventurii pe care ţi-o relatez:

După Geneva, plecînd de la dumneata, m-am întîlnit cu sus-numitul credincios prieten la Dijon, de unde ne-am dus să-i vedem la sus-numitul Diénay pe soţii Jeanniot care locuiesc acolo o treime din an şi după ce am plecat de la ei, odată întorşi la Paris, amintindu-mi de plăcerea pe care mi-o pricinuiseră acele locuri şi avînd poftă să văd mai cu de-amănuntul minunata Bourgogne, ajunsesem într-o asemenea stare de exaltare drumeaţă că l-am convins pe bunul meu tovarăş să se asocieze nebuniei mele.

Şi această nebunie, clasată de noi şi de ceilalţi printre faptele deosebit de înţelepte, nu s-a putut linişti decît atunci cînd am închiriat o şaretă şi un cal alb care ne-a dus timp de 20 de zile, printre care cinci de odihnă, la Diénay, pe o distanţă de mai bine de 600 de kilometri, adică 150 de leghe.

Cînd se va face iar frumos, o s-o luăm de la capăt cu alt cal (acesta are picioarele din faţă prea slabe), acelaşi gen de trăsură şi vom merge poate pînă-n strada Sadolet [1] să-ţi mai mişcăm bătrîna inimă, să-ţi revedem casa de filozof, muzeul, sala de desen, să-l cunoşti pe Bartholomé căruia îi vorbesc atît de des de dumneata, de viaţa dumitale energică şi afectuoasă. Toate astea te vor speria. Dar n-o să ai curajul să-mi spui că ţi-e frică. Vom lăsa ori nu vom lăsa animalul să se odihnească la *Hôtel de l'Univers* şi te vom lua cu noi la Avignon ca să-ţi vedem *Sfînta Tereza* (e la muzeu, nu-i aşa?), să vorbim de Delacroix şi de tot ceea ce poate vrăji (este arta

pe care avem datoria s-o practicăm) Adevărul, să-i dea aparența Nebuniei.

Te revăd pe dumneata și micul dumitale atelier pe care am avut aerul că-l privesc prea repede. Revăd totul ca și cum s-ar afla în fața mea.

Pot chiar să-ți spun că această revedere n-a adus cu sine aproape nimic mai clar, căci nu uitasem nimic și am regăsit acolo cele două faze ale vieții dumitale (nu așa de deosebite cum credeai și cum credeam și eu). Ai fost întotdeauna același om, bătrînul meu prieten. A persistat mereu în dumneata ceva din acel romantism delicios care învește și colorează Adevărul, îi dă acel aer nebunesc, așa cum ți-am spus, și te bucură.

Acum trebuie să-ți cer iertare de un lucru la care revii descori în conversație și mai des în gînd: și anume că de-a lungul vechilor noastre raporturi artistice am fost sau am părut *dur* cu dumneata.

Tot așa am fost și cu mine în mod ciudat, nu se poate să nu îți amintești, căci ai ajuns să mi-o și reproșezi și să te miri că am așa de puțină încredere în mine.

Eram sau păream dur cu toată lumea datorită unui fel de antrenament în brutalitate care provenea desigur din îndoielile mele și din proasta mea dispoziție. Mă simțeam atît de prost alcătuit, atît de prost înarmat, atît de moale, în timp ce mi se părea că *calculele* mele în artă erau atît de juste. Eram supărat pe toată lumea și pe mine. Îți cer, zău, iertare dacă, sub pretextul acestei blestemate arte, am rănit spiritul dumitale atît de nobil și de inteligent, poate chiar sufletul dumitale.

Acel tablou al *Bolnavei* [2] — și revăd nu numai impresia generală și de ansamblu, caracterul atît de nefericit, exprimat cu simplitate, dar și cea mai mică tușă și execuția (ca să spun așa, în stil Duranty [3]) — este un tablou frumos.

Compoziția celor două *Arleziene* și gruparea lor sînt delicioase.

Te-am regăsit cu același spirit ferm, cu aceeași mînă fermă și sigură și te invidiez pentru ochii dumitale care promit să vadă totul pînă-n ultima zi. Ai mei nu-mi vor da această bucurie; de abia pot citi puțin ziarul și, dimineața, cînd sosesc la atelier, dacă fac prostia să-mi petrec puțin timp descifrîndu-l, nu mai pot să mă apuc de lucru.

Amintește-ți că va trebui să contezi pe mine ca să-ți țin tovărășie cînd va sosi momentul. Scrie-mi.

Te îmbrățișez.

DEGAS.

Spune-le domnului Liébastres și de asemenea fermecătorului Salla că nu i-am uitat.

---

[1] La Carpentras, unde locuia de Valernes.

[2] Tablou de de Valernes, expus la muzeul din Carpentras sub titlul *Convalescența*.

[3] Louis-Emile-Edmond Duranty (1833—1880), critic și romancier, unul dintre principalii reprezentanți ai mișcării realiste.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [Joi 4 septembrie.]

Carcassonne.
Place aux Herbes.
Într-o cafenea.
Fireşte, ora 10 1/2.
Joi 4 septembrie.

Țin să-ți scriu din acest loc și-n fața pieței umbrite de platani frumoși.

Ministransque potantibus umbram platanus...

Și beau lichior de anason cu apă.

Cobor din Cetate (Viollet le Duc) și aștept să se facă ora 11, să iau masa la hotelul Bernard, în această cafenea, la marginea acestei cafenele. Ieri am plecat de la Pau la ora 1 și am mers, din simplă întîmplare, pînă la Lourdes sau aproape, cu cavalerul Haase *(sic)* și vicontele de Borelli. Trebuia să merg direct la Carcassonne spre a-mi pe-

trece noaptea, dar mi s-a făcut prea foame la 6 1/2, la Toulouse, m-am oprit acolo pentru că știam că la hotelul Tivolier voi putea lua masa cu 5 franci și digera bucătăria fină din Midi. Dar a trebuit să fac, în timpul nopții, de mai multe ori, înconjurul Saint-Sernin-ului, să zăbovesc într-o cafenea și în gara Matabiau ca să iau, la ora 11, expresul de Bordeaux spre Cette și să ajung la 1 dimineața, ca să nu pot să adorm în hotelul Bernard. Azi dimineață ar fi trebuit să mă scol la ora 7, aș fi putut să urc și să cobor cu trăsura din Cetate și să iau trenul de ora 9 1/2 spre Cette.

M-am sculat la ora 8, ceea ce dumneata n-ai făcut niciodată; la ora 1 voi pleca din acest loc care nu-mi displace. De la Pau la Geneva este mult, ce să-ți mai spun despre întîlnirea de la Dijon! Este evident că dacă nu ajung la Geneva mîine, vineri, seara, tot am să fiu acolo sîmbătă dimineața. Două zile la Geneva, I, pe *Terrasse Saint-Victor*, îmi vor ajunge. Așa că am putea să ne întîlnim luni seara sau marți la Dijon. Bazează-te aproximativ pe această dată. Am să-ți telegrafiez de la Geneva pentru a reduce aproximația.

Acum, hai să iau masa la Bernard, este timpul.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE DE VALERNES.

6 iulie 91.

Ai ghicit, într-adevăr, vechiul meu prieten, nu scriu fiindcă mă obosește și în afară de scrisori laconice, sora mea Marguerite [1] este cu adevărat singura care primește din timp în timp scrisori de la mine.

În iarna asta văd mai prost ca niciodată, nu mai citesc nici ziarul deloc, Zoé, menajera mea, mi-l citește în timp ce iau masa. Așa încît ai, în strada dumitale Sadolet, în singurătatea dumitale, bucuria de a avea doi ochi.

Prietenul dumitale, dl Marchiz de Saint-Paulet, a venit, acum aproape o lună, să mă vadă şi mi-a vorbit mult despre dumneata. Am să merg într-o miercuri (ziua lui de primire) să-i întorc vizita. Cred că are acolo portretul lui făcut de dumneata şi de care este foarte mulţumit.

Am lăsat să se scurgă timpul şi nu ţi-am mulţumit că mi-ai dăruit tabloul modistelor sau mai degrabă al lucrătoarelor de flori artificiale pe care mi-l amintesc perfect, cu o mînă de femeie suplă şi în stil romantic pe care parcă o văd. Acum eu îţi sînt de două ori îndatorat, mai întîi din pricina promisiunii mele şi apoi din pricina acestui frumos dar. — În vara asta vin precis să te văd şi poţi să fii sigur că n-am să vin cu mîinile goale.

Ah! ochii, ochii, ochii!

La atelier, îmi simt mintea mai greoaie decît înainte şi, pentru că văd prost, parcă sînt amorţit. Şi cum omul, din fericire, nu-şi măsoară puterile, am în minte totuşi diverse proiecte; vreau să fac o serie de litografii, prima cu nuduri de femei, făcîndu-şi toaleta, a doua cu nuduri de dansatoare. Aşa ajungi pînă-n cea din urmă zi, imaginînd. Şi e un lucru fericit că se întîmplă aşa.

Cafe de la Nouvelle-Athènes, 1878, peniţă

Ai avea curajul să vii într-o zi la Paris? Ai avea unde sta la vechiul dumitale prieten, ştii asta. Desboutin [2], tot tînăr la 70 de ani, tronează cu pipele lui la uşa unei cafenele, o să-ţi facă plăcere să-l întîlneşti. Şi pe alţii. Oferă-ţi această nebunie şi atunci cînd voi fi la Carpentras în timpul vacanţei, voi încerca să te răpesc în mod mai serios decît anul trecut.

La revedere, dragul şi vechiul meu tovarăş, scrisorile dumitale îmi fac mare plăcere, scrie-mi din moment ce ai fericirea de a putea s-o faci mai bine decît mine.

Salută-i pe dl Liébastes şi pe acel Vallot. Am vorbit despre el cu dl de Saint-Paulet care mi-a povestit aventura lui cu lozurile de loterie şi în ce bunăstare trăieşte. Ce doreşti în materie de cărţi sau orice altceva, sînt la ordinele dumitale.

Pe curînd.

DEGAS.

---

[1] Marguerite de Gas, căsătorită Fèvre (1843—1895). Degas a înfăţişat-o în portrete, o acvaforte şi două studii.

[2] Marcelin Desboutin (1823—1902), autor dramatic, pictor şi gravor. Gravurile sînt partea cea mai interesantă a operei lui.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [1 august 1891]

Azi mă duc la Chatou şi nu ţi-am scris aşa cum ne-am înţeles, dragă prietene. Să nu mergi aşadar la gară cu suita ta. Mîine, mă duc la oculistul Landolt [1] la care cred că nu voi sta atît de tîrziu încît să nu pot ajunge la trenul de ora 6 [25], la Gara de Nord.

Iar m-au trimis la Cauterets şi plec joi. Masă, joi seara la Durant, oferită de Chéramy [2] unde am făcut cunoştinţă cu Bertrand [3], omul căruia îi place să povestească cum a fost numit — fără să o fi cerut-o nici o singură clipă.

Da, ar trebui să lucrezi la căile ferate; cu tine nu sînt niciodată accidente; tu ai fi frîna cea

bună, adevăratul disc, acul însuși, precizia. Ar exista de toate la Academie în felul acesta!

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Doctorul Landolt locuia pe strada Volney și avea clinica pe strada Saint-André-des-Arts.

[2] Chéramy, avocat însărcinat cu procedura, celebru colecționar de tablouri și desene, mai cu seamă ale lui Delacroix.

[3] Bertrand, co-director al Operei împreună cu Colonne.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Vineri seara, ora 11.

Telegramă pneumatică nedatată. [1891]

Fratele meu m-a anunțat că mîine la Muzeul Guimet, de dimineață, se ține o slujbă budistă de către doi preoți budiști. Dacă nu mă duc (îl aștept pe chirurg acasă), tu trebuie să te duci. Ai relații în biserica asta. Va fi invocată mica zeiță care știe să danseze. Să nu pierzi așa ceva, și pentru dumneata și pentru mine. Detaliile pe **mîine** seară.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

Ba nu, dragă Bartholomé, nu m-am plictisit de moarte. Nu te așteptai, îmi închipui, la niște Jocuri Florale [1]. Dacă conversația nu a fost atît de plăcută cum ar fi fost de dorit, ne-am privit foarte mult și mărturisește că acest lucru nu este întotdeauna trist.

Voltaire a spus: primul care a comparat femeia cu o floare a fost un îndrăgostit, al doilea un imbecil ... Știi pe cine compar cu o floare și ce epitet mi se cuvine. Miercuri vom continua această apreciere.

Prietenește.

DEGAS.

---

[1] Concurs poetic anual inițiat la Toulouse în 1323. Printre cei premiați de Academia Jocurilor Florale, cea mai veche societate literară din Europa, se numără Chamfort, Chateaubriand și Victor Hugo, pe atunci încă la debut.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată.

Dragă prietene, vrei să vii să mănînci un pui cu mirodenii, cu poetul nostru [1], sîmbătă? Aș fi vrut să fim împreună mai devreme, joi de pildă, și iată că trebuie, din ordinul lui Stevens, s-o auzim și poate s-o ascultăm pe violonista lui. Te mai previn că poetul va pleca.

Al dumitale.

DEGA S.

Marți.

[1] Poate Stéphane Mallarmé?

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [Septembrie 91]

Îți scriu tot la Chesnaie ca să fii prevenit încă înainte de a părăsi acele locuri fermecătoare. Mîine, luni, aflînd că *Greierele* [1] se amînă, voi avea seara la masă pe dl și dna Forain și nu intenționez să-i părăsesc ca să merg la dl Edmond de Rothschild. Așa o cer convenințele și prietenia.

În afară de vineri, sînt gata să merg la *Greierele*. Și chiar vineri, deși iau seara masa la Rouart, mai pot să fiu în stare. Bartholomé e la curent.

Ieri, masă, seara, la Cavé. Dna Howland tristă, Haas tot *simplu* și delicios, Cavé subțiat totuși.

Cu prietenie.

DEGAS.

[1] Comedie de Meilhac și Halévy.

CĂTRE DOAMNA LEROLLE

4 februarie 1892.

Mulțumesc, scumpă doamnă. Chiar dacă ați fi spus-o în mod răutăcios, v-aș fi îngăduit-o. Merit într-adevăr, la vîrsta mea, să fiu invitat să prefer floarea de portocal.

Prietenește.

D.

CĂTRE DANIEL HALÉVY.

Nedatată. [August 1892]
Ménil Hubert, prin Gacé.

Păi, Daniel, am plecat în ziua de 8. Scrisoarea ta adusă de colegă mi-a sosit aici. De aici, urmăreşte-mă, dacă-ţi place harta, cum voi ajunge la Carpentras şi mă voi întoarce prin Grenoble, Chambéry la Geneva şi în sfîrşit la Saint-James. Treaba asta va dura sigur vreo zece zile, cel puţin. Deci, puţine şanse să ne contemplăm înainte de 1 septembrie. Salutări familiei tale, ai devenit pana ei, atît de citeaţă încît îmi face plăcere [1].

Al dumitale.

DEGAS.

N-aş şti să-ţi spun dacă Domnişoara Yoyo [2] a dus sau nu scrisoarea sus, dacă a îndrăznit să vorbească cu Zoé [3]. Se va afla. Cînd oare o s-o drapăm în costum de Ifigenia? Ai un Thoas [4] la îndemînă?

Dacă vrei să-ţi faci o idee despre felul gîndurilor mele, ia corul din Euryanthe şi ascultă-mă cîntînd în falset, toată ziua: *Cînd îl căutăm pe însuşi regele ... Vînător rătăcit în pădure, vînător rătăcit în pădure,* cu cadenţa frîntă ... *în pădure.* Este frumos, neliniştit, aerian, hotărît.

---

[1] Scrisul lui Ludovic Halévy era foarte ascuţit şi greu de citit.

[2] Porecla drei Marie John Lemoinne, cumnata lui J. E. Blanche.

[3] Ultima menajeră a lui Degas.

[4] Sculptor antic grec originar din Sido, care a lucrat pe Acropolele din Lindos.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Marţi. Ménil Hubert.
16 august 92.

[...] Am s-o şterg spre sfîrşitul săptămînii de aici şi am să merg nu ştiu încă unde. Am chef să merg la Nantes să văd portretul dnei de Sennones

(sic), sau să aterizez direct la Carpentras cu mii de dificultăți. Nu mai știu să mă dirijez. Alții au fericirea să fie conduși de pasiunile lor.

Pasiuni eu nu am [...]

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată.
Castelul Ménil Hubert, prin Gacé (Orne)
Joi.

Am să mă îndrept spre dumneata, vechiul meu prieten, să variez puțin itinerarul, în ciuda acestei călduri înăbușitoare. Nu m-am dus la Cauterets. Mu mi-ai dat alte vești despre dumneata, am rămas la lunga scrisoare pe care i-ai dictat-o tînărului dumitale elev. Scriindu-i dlui Milon pentru moartea soției lui, credeam că-mi va răspunde și-mi va spune cum te simți. Și biata doamnă Saint-Paulet a dispărut atît de repede. Dl de Saint-Paulet mi-a răspuns imediat printr-o scrisoare la telegrama pe care i-am trimis-o de îndată ce am aflat.

Am să bat peste vreo săptămînă cu ciocănelul din strada Sadolet în odihna și resemnarea dumitale, vechiul meu coleg. Va trebui iar să-mi ierți neastîmpărul; simt de fiecare dată că te mișc prea tare.

Te îmbrățișez cu multă afecțiune.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Sîmbătă 27 august 92.

Încihpuie-ți că sînt încă aici. Trebuie totuși să plec. Am vrut să pictez și am zăbovit asupra unor interioare de biliard. Credeam că știu puțină perspectivă, dar nu știam nici un pic și am crezut că se putea înlocui cu niște procedee de perpendiculare și orizontale, măsurînd unghiurile în spațiu cu ajutorul bunăvoinței. M-am încăpățînat [...]

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată. [1893]
Miercuri seara.

Vechiul meu coleg, şalele mă fac să mîrîi foarte tare, numai împotriva dumitale nu, care ai bunătatea să te gîndeşti mai bine la mine decît mă gîndesc eu la dumneata. În rest sînt bine, dar tare mă tem că n-am să mai pot ieşi, să lucrez, să citesc, măcinîndu-mă în gol. Şi vederea mea s-a schimbat în rău. Mă plîng, ca să ştii că nu eşti numai dumneata nefericit.

În ce priveşte scrisul, vai! prietenii mei nu trebuie să se bizuie pe mine. Gîndeşte-te că mi-ar fi atît de greu să recitesc ceea ce ţi-am scris, chiar şi cu lupa, încît aş renunţa de la primele rînduri. Şi totuşi sînt vesel, cum ai putut să te convingi.

Spre sfîrşitul anului, ai să mă vezi apărînd, vechiul meu prieten, ca să te molipsesc puţin de neastîmpărul meu.

Te îmbrăţişez cu multă afecţiune.

DEGAS.

Mulţumeşte-i dlui Milon.

CĂTRE DE VALERNES.

Nedatată.
Sîmbătă.

Nu înţelegeam, vechiul meu tovarăş, vechiul meu prieten, de ce fie dl. Milon, fie dl. de Saint-Paulet m-au lăsat fără nici o veste despre dumneata. Mîna dlui Lopis îmi spune că eşti bine şi că doreşti să mă vezi. Şi eu vreau să te văd şi să te îmbrăţişez.

Miercuri 10 curent voi pleca, în afară de cazul că ar surveni o piedică gravă, şi socotesc că voi sosi, în strada Sadolet, joi de dimineaţă. O telegramă îţi va confirma plecarea. Ai să constaţi că port pe ochi un aparat lugubru. Se încearcă să mi se amelioreze vederea mascînd ochiul drept şi lăsînd stîngul să nu privească decît printr-o mică deschizătură. Totul merge destul de bine

cînd merg, dar nu pot să mă obișnuiesc să lucrez așa.

Pe curînd.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [1893]
Marți.

Îți mulțumesc, dragă prietene, îi scriu tînărului Blache că voi fi în mod sigur în ziua de 6 la Grenoble, să aștepte pînă atunci. Nu părea de altfel să dorească să se știe, acolo unde-și dă adresa, că ar primi bani.

Am să particip deci singur la cursă. Trei tablouri m-au ținut trei săptămîni aici. Nu-mi vorbești de Salle [1]? Ai continuat bustul? Și bietul meu pămînt?

De îndată ce mă întorc, am intenția să mă năpustesc asupra dnei Caron. Trebuie de pe acum să-i faci un loc printre neprihănitele dumitale molozuri.

Plecarea hotărîtă pentru joi. Vineri, sîmbătă, pe drum. Voi sosi încet, încet duminică în acel Carpentras [2] pe care regreți că l-ai schițat.

Cu prietenie,

DEGAS.

---

[1] Dra Salle, dansatoare la Operă.

[2] Degas a făcut mai multe călătorii la Carpentras, unde se ducea să-l vadă pe prietenul lui, pictorul de Valernes.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Hotel Jungfrau.

Interlaken. Luni 31 august 1893.

Dacă nu m-aș opri trei zile la Diénay, lîngă Dijon, la Jeanniot, aș fi la tine miercuri, dragul meu Halévy. Plec de aici la ora 4 ca să înnoptez la Dijon unde același Bartholomé trebuie să ajungă.

Grădina ta de zarzavat trebuie să fie scrum. Imposibil să faci un pas și să nu fii inundat din

cauza căldurii. Nu m-am mișcat de lîngă biata infirmă și eroica mea soră [1]. Femeile au partea lor bună cînd nu mai sîntem buni de nimic.

Mă voi duce să-l văd pe Rouart înainte de a-și termina concediul la La Queue.

Ce de nemți aici, precum și francezi ridicoli. Dacă nu m-aș simți un om cu desăvîrșire simplu, cum mi-a spus hangiul de la Cauterets, m-aș teme de impresia pe care o produc.

Îmi este cu neputință să trăiesc departe de atelierul meu și să nu lucrez. Peste cîteva zile voi fi mulțumit.

Salută-i pe Louise și pe băieții ei.

Al dumitale.

DEGAS.

---

[1] Thérèse, căsătorită cu Edmond Morbilli.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [*Ștampila poștală:* martie 1894.]
Vineri.

Mai ai încă, scumpul meu prieten, destulă putere ca să fii ciudat de încăpățînat în a te martiriza[1]. M-am plîns mult la familia Jeanniot, unde am poposit după ce te-am lăsat într-o stare deplorabilă, această stare care îi irită și îi năcăjește ca și pe mine. Ei contează neapărat să te vadă mîine la masă cu noi. — Să știi că un om nu-și ajunge niciodată sieși.

DEGAS.

---

[1] Bartholomé era neconsolat de moartea primei sale soții, născută de Fleury.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

3 octombrie 94.
Miercuri.

Iată-mă recomandînd actrițe, dragul meu. O persoană creolă care ascunde, sub numele de Schampsonn, pe cel al unei familii nobile din

Guadelupa și care mi-a pozat, pur și simplu vrea să fie admisă la Conservator, la examenul din 17 curent. Zoé a introdus-o cu groază în timp ce luam masa. Bertrand, ea-l cunoaște pe Bertrand, te-a lăudat că ești influent. Are o înclinație grozavă pentru tragedie, se pare. Lecții cu Guillemot și Paul Mounet; ar vrea să pătrundă în clasa lui Worms. Dacă ai fi fost la Paris, ți-aș fi adus-o, dar cunosc distanțele și ceea ce se cuvine și n-aș aduce-o niciodată la Sucy [1]. Vrei s-o vezi? Ai putea, cînd ieși de la Academie, joia, s-o lași să-ți iasă în drum, în fața Bastiliei sau în gara Vincennes? Ea va veni la ora 1 1/2 să afle răspunsul tău în strada Ballu. Of! Doamne!

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Sucy-en-Brie, unde Ludovic Halévy avea o casă la țară.

CĂTRE DURAND-RUEL.

Nedatată.

Dragă domnule Durand-Ruel,

Iarăși banii. Puteți să-mi trimiteți 300 de franci mîine, luni, (200 de franci pentru un bilet la ordin de 400 de franci către Portier, din care am jumătate) și 100 de franci pentru propria mea viață?

Nu am părăsit articolele dumneavoastră.

Cu prietenie.

DEGAS.

Duminică.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.

Dragă prietene,

Te-am trădat aseară. N-a fost doar vina mea. Eram, ca de obicei, puțin în întîrziere, sora mea a venit să-mi citească o scrisoare de la Neapole și să stea de vorbă cu mine, și am văzut că nu mai aveam timp să sosesc la dumneata.

Aşa că peste două săptămîni. Lucrez mult. Durand-Ruel îmi vinde articolele şi îmi cere mereu altele. Mă simt bine.

Cu deosebită prietenie.

DEGAS.

Miercuri dimineaţă.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.
Luni.

Dragă Rouart,

Ai făcut bine că mi-ai scris, voiam să iau mîine masa cu dumneata. Cele mai bune urări călătorilor din Allevard. Tare aş vrea să te văd pentru o chestiune de litografii care mă preocupă mult. Gosselin [1] l-a trimis pe băiatul lui să-mi spună că are 93 de litografii de Gavarni dinainte de perioada celebrităţii (cele din Lessore). Le-am văzut, cele mai multe sînt foarte frumoase, şi i-am spus lui Gosselin că nu pot să mă hotărăsc înainte de a le vedea dumneata. Şi apoi, nu vreau să le iau decît treptat. El îmi cere pe toate 550 de franci şi nu pot să plătesc deodată o asemenea sumă. Încearcă să le vezi, cercetează bine dacă sînt toate din perioada în care nu era încă celebru, dacă nu sînt şi cu semnătură ascunsă etc.

Este o ocazie frumoasă care ar ridica mult valoarea colecţiei mele. Dar dumneata, ai găsit ceva?

Îngrozitor, îngrozitor!

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Negustor de stampe, pe *quai des Grands-Augustins*.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.

Dragă prietene,

Nu voi veni la masă mîine. Halévy îşi reia ziua de primire marţi şi i-a cerut întregii bande să asiste la redeschidere.

Îmi clasez stocul de la Delorière. Ai să poţi să vii duminica viitoare să iei masa cu mine şi să mă conduci pe urmă în faţa tabloului lui Danvin [1]?

Am văzut în calendar că marţea ta viitoare de primire ar fi pe 8 martie, mai e destul de mult pînă atunci.

Miercuri dimineaţă, am lăsat totul ca să privesc la lumină bună, cu lupa, şi îndelung, minunatele Gavarni pe care mi le-ai dat. Am o casetă aparte pentru piesele de categoria asta şi pun deoparte din fiecare un exemplar obişnuit care-mi măreşte plăcerea faţă de cele extraordinare.

S-a înţeles, da?

Prietenește.

DEGAS.

---

[1] Danvin (1802—1842), pictor.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată.
Marţi.

Dragă Rouart,

Este ora şase. Sînt prea epuizat de guturai şi am o curbatură care mă împiedică să iau masa cu dumneata, cum vroiam. Aşa că stau la căldură şi urc în camera mea să mănînc o supă, să privesc litografiile *mele* şi să mă culc gîndindu-mă la ele şi la dumneata.

Prietenește.

DEGAS.

CĂTRE DURAND-RUEL.

Nedatată.

Dragă Durand-Ruel,

Îţi trimit unul mic. Am să ţi-l trimit pe cel mare (femeie în faţa oglinzii) în cursul după-amiezii. Am primit doar în clipa asta oglinda.

Dacă nu vin în *rue de la Paix* pînă-n seară, aş vrea să fii bun să-mi pui deoparte 1 500 de

franci, pentru chiria pe care o plătesc pe 15, și am să vin să-i iau de la dumneata în *rue de Constantinople* mîine dimineață.

A trebuit să fac un pastel pentru Delorière, negustorul care mi-a cedat litografiile lui Gavarni. I l-am trimis ieri. Te-am prevenit de această infracțiune [1], nu-i așa?

Prietenește.

DEGAS.

---

[1] Durand-Ruel avea exclusivitatea întregii producții a lui Degas.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [29 septembrie 95]
Luni.

Sper că ieri nu m-ai așteptat, dragă prietene, din moment ce nu ai scris. Vezi că în ciuda acestei călduri infecte și a lunii pline, nu pot să mă dezlipesc de acest atelier păcătos unde mă reține pasiunea gloriei.

Am să pic într-o bună zi la dumneata cu aparatul.

Gînduri prietenești Louisei, revelatoarea [1].

DEGAS.

---

[1] Doamna Ludovic Halévy revela clișcele lui Degas, care a fost întotdeauna un foarte bun fotograf.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ștampila poștei:* 25 mai 1896]
Luni.

Iată că posteritatea ta începe din nou să-și ia zborul. Vei fi binecuvîntat, om drept ce ești, în copiii și copiii copiilor tăi. Fac, cu guturaiul meu, reflecții asupra celibatului și pe trei sferturi sînt triste, cele ce mi le spun. Te îmbrățișez.

CĂTRE JULIE MANET[1].

Nedatată. [*Ştampila poştei:* 20 februarie 96].

Dragă Julie,

Durand-Ruel consimte să împrumute sala mică, atîta tot. Răspunde-mi imediat. Dacă faci expoziţia [2], am să comand eu paravanul. Vom reuşi să plasăm aproximativ 300 de lucruri.

Prietenește.

DEGAS.

---

[1] Căsătorită mai tîrziu cu Ernest Rouart.

[2] Este vorba de expoziţia postumă a operelor lui Berthe Morisot, mama lui Julie Manet, pe care Degas a organizat-o în colaborare cu Manet şi Rouart.

CĂTRE LOUIS GANDERAX[1].

Nedatată.
Joi.

Da, este adevărat, dragă Ganderax, am fost surprins de acest act de jurnalism.

Ai văzut foarte bine că m-am impacientat la masă la dna Straus, cînd m-ai citat vecinului dumitale. Nu trebuie să-mi mai dai astfel de neliniști. Credeam că nu aveam a mă teme din partea dumitale de primejdia şi de neplăcerea de a fi citat *onorabil*... Ai să aşterni o oarecare jenă în relaţiile dintre noi.

Cu prietenie pentru amîndoi.

DEGAS.[2]

---

[1] Critic literar, autor dramatic, colaborator şi prieten al lui Meilhac, apoi director la *Revue de Paris*.

[2] Această scrisoare a fost găsită printre hîrtiile lui Degas; probabil că nu a fost expediată.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Paris, 28 iulie [1896].
[*Anul este scris de Alexis Rouart.*]

Nu înţeleg, şi bucătăreasa ta trebuie să-ţi fi spus lucrul ăsta din partea mea, dragă prietene, duminica în care ai reuşit să suni la 3 etaje, fără ca

niște oameni care te așteptau să-ți deschidă. Te așteptam Zoé și cu mine și te-am fi auzit cu siguranță, dacă ai fi făcut puțin zgomot, ai fi sunat sau ai fi ciocănit. În sfîrșit! Să-ți mulțumesc pentru scrisoarea ta afectuoasă? De ce să mîngîi un tigru?

De altfel, în lipsă de Bengal, va face ravagii în Mont-Dore.

Ajung să-ți propun, asta peste 25 de zile, o mică combinație. Aș vrea, după ce termin tratamentul, să cobor spre Montauban și, recurgînd la protecție, să reușesc să-l fac pe conservatorul muzeului să-mi arate tot fondul cu desenele lui Ingres. Va fi o treabă care va dura mai multe zile, liste, clasamente etc. Te vezi în stare să te asociezi la acest sport?

Am să-ți dau adresa mea odată ce mă voi fi instalat la Mont-Dore și ai să-mi răspunzi acolo.

Fratele tău mi-a scris din Touraine că sosește vineri la Paris și că m-așteaptă să luăm seara masa împreună.

Am lucrat destul de mult, fără să am prea mult spor.

Totul durează mult la un orb care vrea ca lumea să creadă că vede.

Amintește-i de mine dnei Rouart, al dumitale cu drag.

DEGAS.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Carte poștală nedatată. Ștampila poștei din Băile Mont-Dore și data
August 1897
Marți.

Am să-i transmit sentimentele dumitale prietenești lui Talmeyr [1] la ora 7, la inhalații, mîine, și complimentele dumitale. O să aibă în timpul zilei puțin timp pentru mine, lectură și conversație. — În ce privește Montauban, vreau să mă duc acolo pe 20 sau 22. Mont-Dore să se declare mulțumit cu aceste 18 zile.

I-am răspuns tot felul de prostii lui Jeanniot, obișnuitul saloanelor. Vreme proastă, zile grele, respir prost, am dureri de cap. Mi s-a spus că e din cauza altitudinii. Totuși...

DEGAS.

---

[1] Maurice Talmeyr, (1850--1931), scriitor și jurnalist.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Carte poștală nedatată. Ștampila poștei din Băile Mont-Dore și data de 12 august 1897.

Miercuri.

Talmeyr îți mulțumește și apreciază că ceea ce spui despre el, asta, asta vrea într-adevăr. Mi-a spus că tocmai a trimis la *Figaro* un articol despre *Sfîrșitul Presei*, în legătură cu loteriile lansate de ziare.

Mă gîndesc mult la Adam [1] pe care-l uitasem. Ar trebui să te distanțezi mult ca să găsești ceva ingenuu. Știu bine că nu vrei să-l iei pe Felix Faure drept Adam și pe dna Adam drept Eva, nici pe Zandomeneghi drept Cain, nici pe Raffaëlli drept Dumnezeu Tatăl.

---

[1] Bartholomé sculpta un grup cu Adam și Eva.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Carte poștală nedatată. Ștampila poștei din Băile Mont-Dore și data august 1897.

Te-ai gîndit imediat la primejdia ce o constituie pentru noi Zandomeneghi — după Canovas, pe cine va mai lovi? Dl Sainserre [1] *(sic)*, secretarul Ministrului Afacerilor Interne, mi-a promis o notă către prefectul de la Tarn conform căreia Ingres va fi al meu și al dumitale dacă vii. Ochii dumitale, viziunea dumitale, vreau să spun, aș vrea să contez pe toate acestea.

Vederea mea scade, este clar, şi-mi aduce în minte gînduri destul de negre.

DEGAS.

---

[1] Olivier Sainsère, consilier de Stat, secretar general al Preşedenţiei Republicii în timpul preşedenţiei lui Poincaré, amator de artă şi colecţionar cu mult gust.

CĂTRE LUDOVIC HALÉVY.

Mont-Dore, 11 august 1897.
Hôtel de la Poste.

Soţii Reszké mă fac mereu să mă gîndesc la dumneata. Dna de Mailly Reszké este fie aici — şi n-a vrut să vină ieri seară la un dineu între bărbaţi la doctorul meu — fie la moşia lor din Polonia, fie a redevenit dra de Goulaine.

Ce avere frumoasă! Şi hergheliile şi împerecherile în valoare de 5 000 de franci.

După cura mea, am să mă duc la Montauban unde se află desene de Ingres, ceea ce îmi convine. Am luat aseară masa la dna Howland, biată snoabă în exil, cu cîine.

Scrie-mi puţin — sau Louise. Sînt trist, deşi vesel, sau contrariul.

CĂTRE BARTHOLOMÉ.

Nedatată. [13 august 1897]
Vineri.

[...] Mă gîndesc mereu la acel Adam şi sînt curios să văd ce mai spui. Îl aşezi departe sau aproape în timp? Este un sălbatic sau un italian? Pentru ingenuitatea lui nu găsesc o formă. Simt că ai totuşi poftă să revezi desenele lui Ingres privitoare la Epoca de Aur. Dar Epoca de Aur era o societate. Şi tocmai izolarea lui Adam şi a Evei constituie frumuseţea lor. Voi fi eliberat sîmbătă sau duminică săptămîna viitoare, şi imediat la drum.

Aşa încît lasă celuloidul şi ia din nou peniţa rondă. [...]

CĂTRE DOAMNA LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată. [19 august 1897]

Îți mulțumesc, dragă Louise, pentru cuvintele dumitale prietenești. Îi mulțumesc și lui Daniel pentru Albrecht Dürer-ul pe care mi l-a trimis și că m-a orbit puțin cu el.

Rouart mi-a scris că, în vizita lui la Sucy, Academicianul dumitale i-a insinuat să-l abată pe Guillaume [1] de la proiectul lui. Doamne, dar să-l lase să izbutească pe omul ăsta. Este prima oară că un artist (dacă este un artist?) se prezintă ca scriitor (dacă este un scriitor?).

Și apoi mișcarea circulară!

După Academie, marea Conservație, înalta Intendență la Chantilly. Să se ducă să se spînzure acolo.

Am să vin totuși să te văd într-o zi în castelul dumitale.

DEGAS.

---

[1] Guillaume, rudă a dnei Rouart, director al instituției *Ecole de France à Rome*, apoi al Școlii de Bele-Arte la Paris, membru al Academiei Franceze.

CĂTRE DL. PRIMAR DIN MONTAUBAN.

Grand Hôtel du Midi.
Montauban, 25 august 1897.

Domnule Primar [1],

Doriți să vă prezint un rezumat despre convorbirea pe care am avut-o. Cu starea proastă a ochilor mei, sînt obligat să fiu mult mai succint decît prin viu grai. Așadar vă rog să prezentați Comisiei și să sprijiniți, dacă va fi nevoie, cererea mea de a face un mic schimb de fotografii cu Muzeul Ingres. Muzeul posedă desene referitoare la tablourile lui Ingres pe care am fericirea să le posed. Voi face la Paris fotografii după ceea ce posed și Muzeul mă va lăsa să fotografiez ceea ce are

în acest domeniu. Adaug că reproducerile pe care le ofer sînt lucruri inedite ...

---

[1] Această scrisoare pe alocuri arsă și pătată de cerneală nu este nici terminată nici semnată; a fost găsită printre hîrtiile lui Degas.

CĂTRE DOAMNA LUDOVIC HALÉVY.

Nedatată.
[15 noiembrie 1897]

Duminică seara.

Nu din pricina Academiei, dragă Louise, ci din pricina unui regim la care sînt condamnat, nu mă mai vede nimeni. Aderențe ale pleurei la plămîn, iată fragilitatea mea și nu pot ieși pe stradă, nici să mă opresc, și seara, aproape în fiecare seară, o ascult pe Zoé care adoarme în timp ce-mi citește; și vata iodată mă zgîrie.

Joi, mă gîndesc să vin să iau cina cu voi, dacă medicul la care merg mîine sau poimîine nu îmi restrînge regimul de cazarmă. Asta e.

Am mari necazuri cu giranții.

Cum se schimbă raporturile, cum devii răutăcios, cum nu mai ești ca înainte.

Cu prietenie.

DEGAS.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [Decembrie 1897]

Am fost dezolat, bunul meu prieten, cînd am văzut că ai venit și ai plecat. Scrisoarea ta îmi spunea că ai să vii să mă vezi, dar niciodată nu mi-aș fi închipuit că o vei face după-masa. Nu există nici un consemn în ceea ce te privește, nici lucru, nici altceva ce nu aș lăsa deoparte pentru plăcerea de a te vedea, înțelegi, vechiul meu amic.

CĂTRE HENRI LEROLLE.

18 decembrie 1897.
Sîmbătă.

Dar joi sînt ocupat cu Halévy, dragul meu Lerolle, şi va trebui să mă scuzi.

În zadar îmi repet în fiecare dimineaţă, îmi spun că trebuie să desenez de jos în sus, să încep cu picioarele, că urci mult mai bine pe forme decît dacă vrei să cobori, automat, pornesc de la cap, din păcate!

Al dumitale.

D.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ştampila poştei:* 7 ianuarie 1898]
Luni seara.

Dragă prietene, mîine dimineaţa aş dori mult ca Adrien să-mi aducă înapoi desenul lui Ingres pe care nu m-am putut duce să-l iau. Dacă-mi trimiţi şi raportul tău de expert, referitor la calitate şi la preţ, ai să mă ajuţi mult. Tu te pricepi!

Cu prietenie.

CĂTRE DURAND-RUEL.

Nedatată. [*Telegramă: ştampila poştei* 1898.]

Nu mă lipsi de copia aceea mică a lui Ingres, nu-mi face acest afront şi acest necaz. Am cu adevărat *nevoie* de ea.

Am să mă duc în primele ore ale zilei să o văd din nou. Este într-un stil cam moale dar îmi place. M-am gîndit la ea toată noaptea.

Cu prietenie.

DEGAS.

ora 9.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.

Dragă prietene, spune-mi părerea dumitale. Există un tablou asemănător, puțin mai mare mi se pare, la Montpellier, la Muzeu [1], donația Bruyas. Înapoiază-mi obiectul prin persoana care ți-l aduce, cu bunul tău diagnostic.

[1] Nu se știe dacă e vorba de o schiță a lui Delacroix sau de o variantă a operei *Stratonice* de Ingres.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ștampila poștei:* 30 iunie 1898]
Joi dimineața.

Încearcă să găsești un moment, dragă prietene, să mergi la Bernheim *să sondezi* 3 schițe de flori ale lui Delacroix, astfel ca să putem vorbi despre ele mîine la tine. Cu prietenie.

Sînt și 2 Corot de început de verificat.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ștampila poștei:* 12 august 1896 sau 98 *(neciteț)*]
Luni. — *Hôtel de la Poste.* Mont-Dore.

Răspund scrisorii tale prietenești la La Queue, trebuie să te fi întors din Touraine. Uiți aici, cu tratamentul, sudația, durerile de cap (semn că-și face efectul), cîte ceva din viața ta. Vegetezi destul de agreabil în cele din urmă, pentru că știi că totul va lua sfîrșit.

Seara îmi fac digestia și fotografiez în amurg. Multă sănătate, fii atent cu sportul tău de peisaj. Cu prietenie.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ștampila poștei:* 22 august 1898]
Saint-Valéry-sur-Somme [1].
Luni.

Nu am nimic să-ți spun decît că, de îndată ce vîntul suflă de la pămînt, este la fel de cald ca la

La Queue, dragă prietene. Am venit ca o vijelie încoace, în loc să mă duc la Mont-Dore. Salută pe toată lumea. N-am alte gînduri de exprimat.

[1] Degas a fost de mai multe ori, în această perioadă, la Saint-Valéry-sur-Somme, unde a desenat şi a pictat peisaje.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată. [*Ştampila poştei:* septembrie 98]
Saint-Valéry-sur-Somme.

Aici, scrisoarea ta m-a găsit, dragă prietene. Dacă nu aş fi avut cutezanţa să încerc nişte peisaje, aş fi plecat de aici. Fratele meu a trebuit să se întoarcă la ziar pe întîi, dar peisajul (!) m-a mai reţinut cîteva zile. O să-i vină să creadă fratelui tău?

Ai încercat să lucrezi flori cu plăci obişnuite sau Tailfer extra?

Dificultatea, doar dificultatea. Nu vorbim de *afaceri* [1] ca să nu plîngem de mînie.

Cu prietenie dnei Rouart şi ţie.

DEGAS.

[1] Este vorba de Afacerea Dreyfus.

CĂTRE HORTENSE VALPINÇON.

Nedatată.
8 ian.

Cum te simţi, dragă Hortense? Nu-mi spui nimic. Nu eşti totuşi una din acele persoane ferite de orice rău, în Deux-Sèvres sau aiurea.

Nu-mi mergea prost şi mă simţeam tînăr, dar lucrurile au luat o întorsătură proastă. De zece zile nu văd şi mi-e tare greu să nu mă plimb puţin pe-afară după o zi petrecută în atelier.

Şi cînd nu lucrez timp de cîteva ore mă simt vinovat, fără rost, nedemn.

Întoarce-te, să te pot săruta ceva mai bine decît prin poştă.

Bătrînul tău.

DEGAS.

CĂTRE PAUL POUJAUD [1].

25 iunie 1900.

Dragul meu Poujaud,

Hai, vino să iei cina cu mine miercurea viitoare. Ai să vezi lucruri noi, mai cu seamă un mic Cuyp!

Contez pe dumneata.

Cu prietenie.

DEGAS.

[1] Paul Poujaud, avocat cunoscut pentru cultura sa artistică; a fost prieten cu toţi marii muzicieni şi pictori ai epocii.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

[*Alexis Rouart a notat data:* 17 septembrie 1900.]

Da, am să iau miercuri cina cu acest excelent expert. Delphine [1] a spus că artiştii au invadat departamentul Creuse. Erau deja vipere acolo.

Al dumitale.

DEGAS.

Luni.

[1] Dna Tasset. Tasset şi Lhote erau fabricanţi de furnituri pentru pictură şi fotografie. Degas îşi petrecea serile la ei pentru mărirea fotografiilor lui.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată.
Duminică.

Totuşi, cît mă necăjeşte sau cît de greu îmi vine să scriu, nu vreau să te las fără un răspuns, dragul şi vechiul meu prieten. Iată-l deci plecat pe bietul evreu rătăcitor [1]. Nu va mai umbla şi dacă am fi ştiut am fi păşit puţin în urma lui. Ce gînduri avea după ticăloasa *afacere*, ce gînduri avea cînd ne vedea jenaţi fără voia noastră în faţa lui? Ţi-a spus vreodată ceva despre asta? Ce se petrecea în bătrînul lui cap de evreu? Îi trecea oare prin minte să se gîndească la timpul cînd aproape că nu ştiam că aparţine acestei teribile rase? O să mai vorbim despre asta cînd o să ne revedem.

Miercuri m-am dus la La Queue și le-am vorbit de un vis ciudat pe care l-am avut două zile după ce am aflat de moartea lui, la Tasset, Închipuie-ți că parcă l-am întîlnit, avea *puțin mai mult păr* și, ca și cum aș fi fost treaz. am avut prezența de spirit să mă opresc în momentul în care era să-i spun: „Ia te uită, X..., credeam că ai murit". Avem deci memorie în vis. [...]

---

[1] Este vorba de un prieten al lui Degas și al fraților Rouart.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Nedatată:
[*Alexis Rouart a scris în capul scrisorii*:
septembrie 1903.]
Luni.

Mi-ai scris zilele trecute o scrisoare atît de plăcută și nu ți-am răspuns. Nu-mi place să scriu, dragă prietene, nu știu decît să vorbesc, chiar cînd nu știu ce să spun.

Sînt tot aici, în acest atelier, cu niște statuete de ceară. Fără muncă, ce bătrînețe tristă!

Și pescuitul tău? Sînt, anunțate în ziar, concursuri de pescuit cu undița. Sînt oameni care pescuiesc 4 sau 5 pești care nu cîntăresc cu totul un sfert de kilogram și ei sînt menționați și primesc 50 de franci.

Salutări dnei Rouart.

L-am văzut pe fratele dumitale zilele trecute. Iar mi-a vorbit de dna Brando *(sic)* [1].

Pe curînd.

DEGAS.

---

[1] Dna Brandon, cumnata lui Edouard Brandon (1831—1897), prieten cu Degas, desenator și acuarelist. Începînd cu această perioadă, se observă multe lapsusuri în scrisorile lui Degas, căci nu mai vedea ce scria.

CĂTRE BRACQUEMOND.

Nedatată. [30 decembrie 1903]
Miercuri.

Persoana care putea să-ţi dea veşti despre mine eram eu, dragă Bracquemond, şi această persoană ar fi vrut să aibă veşti despre dumneata. Trebuie neapărat să încercăm să ne vedem într-o zi, înainte de sfîrşit. Ai uitat de revista lunară [1] pe care voiam s-o lansăm odinioară.

DEGAS.

---

[1] *Le Jour et la Nuit* de care a fost vorba în scrisorile de la început.

CĂTRE PAUL POUJAUD.

Luni [august 1904.]
Str. Victor-Massé 37.

Dragă Poujaud,

Mă adresez savantului călător. Iată despre ce este vorba. Doctorul meu, după şapte gripe gastro-intestinale care s-au repetat, îmi prescrie o cură de altitudine ca să scap de otrava care m-a pătruns. Dă-mi o idee. Unde să merg, ca să nu mă duc pînă în Elveţia care mă plictiseşte? Pirineii sînt departe şi e cald, doar dacă nu cunoşti un colţ răcoros, nu prea scump şi nu gen oraş de băi. Vorbeam despre asta ieri cu Alexis [1], la La Queue şi el mi-a spus imediat: Vorbeşte cu Poujaud. Dar a plecat deja. Ce spui despre Jura? Îmi trebuie aer curat. Am tot timpul limba încărcată, fruntea fierbinte şi grea, un moral deprimat. Gastralgia e o maladie mentală.

Scrisoarea mea o să te ajungă poate din urmă în plimbările tale. Cred că voi mai fi aici peste opt zile. Nu intenţionez să plec înainte de ziua de 10.

Cu prietenie.

DEGAS.

---

[1] Alexis Rouart.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Carte poştală.
27—12
04
Timbrul Poştei din Paris,
strada Fontaine.

Este adevărat, dragă prietene, ai spus cu temei, voi sînteţi familia mea.

Aşadar pe duminică, cu bucurie.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Pontarlier [7 septembrie 1904]
[*Anul adăugat de mîna lui A. Rouart.*]

Plouă, sînt într-o cafenea. Mă gîndesc la prieteni. Cînd te plictiseşti, te gîndeşti la prieteni, nu te simţi bine cu tine însuţi. Aşteptam, ca să răspund la plăcuta şi lunga ta scrisoare, să fiu oarecum forţat de o zi păcătoasă ca asta. Iată cum sînt şi nu sînt mai rău decît alţii.

Am plecat aşadar în sfîrşit de la Paris, din ordinul Doctorului, ca să respir la altitudine. De la Paris la Épinal, Gérardmer, La Schluchte *(sic)*, am trecut în Alsacia, Munster, Turkeim *(sic)*, Colmar, m-am întors în Franţa, Belfort plin de evrei, Besançon, Ornans şi în sfîrşit am fost reţinut două săptămîni la Pontarlier de unde am făcut diverse plimbări. Am să mă întorc prin Nancy şi iată că mi-am petrecut mai mult de cele trei săptămîni recomandate. Dacă nu era Grosjean, deputatul, care mi-a recomandat hotelul Poştei şi mi-a ţinut puţin tovărăşie nu aş fi ales această fabrică de absint.

Pe curînd, asta este cu putinţă — am într-adevăr nevoie să vă revăd pe toţi, pe toţi din familia Rouart.

Gînduri prieteneşti soţiei dumitale.

Bătrînul tău prieten.

DEGAS.

CĂTRE HENRI ROUART.

Nedatată. [*Ştampila poştei:* 7 octombrie 1905]
Sîmbătă.

Fratele tău îmi scrie că te supără din nou guta. Bietul de tine. Dar nu eşti *singur*. Întoarce-te curînd, ai stat destul la ţară. Al dumitale.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

6 august [1907].

În ceea ce priveşte corespondenţa, nu fac prea multe parale, bunul meu prieten. — Scuza mea ar putea fi că te aşteptai la asta.

Eu sînt tot aici şi lucrez. M-am apucat din nou de desen, de pastel. Aş vrea să reuşesc să termin cîteva articole. În orice caz, ar trebui. Călătoriile nu mă mai tentează. — Pe la ora cinci, o zbughesc prin împrejurimi. Avem destule tramvaie care te duc la Charenton sau în altă parte [1].

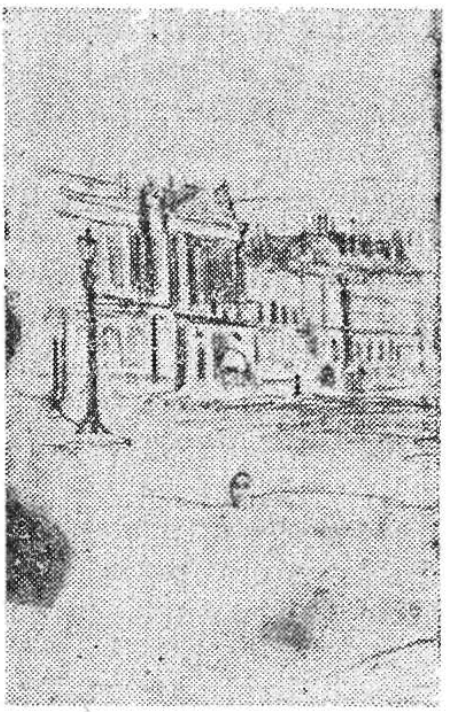

Place de Concorde, studiu pentru compoziţia cu acelaşi titlu, c. 1875, desen

Duminica merg cu Saint-Maurice să-l văd pe fratele tău care se restabilește încetul cu încetul. Ne întoarcem seara în marele oraș.

Am dureri de rinichi care nu-mi trec. Și tu, cum o mai duci cu durerile tale? Scrie-mi. Ai un scris foarte frumos.

Toate cele bune dnei Rouart.

Bătrînul tău prieten.

DEGAS.

Fiul lui Chialiva [2] a venit sîmbătă să mă ia pe sus, din partea tatălui lui, să mă ducă în Puy-de-Dôme[3].

---

[1] Ambulomania lui Degas se manifesta și prin lungi plimbări cu tramvaiul.

[2] Este vorba de Jules Chialiva, arhitect, fiul lui Luigi Eugenio Chialiva (1842—1914), arhitect de origine italiană, chimist și pictor, prieten cu Degas. De la el Degas a învățat să facă pasteluri de o extremă soliditate.

[3] Călătoria în Auvergne nu a avut loc; a fost înlocuită de o excursie a lui Degas la Laon, unde Jules Chialiva făcea desene de arhitectură în catedrală.

CĂTRE DURAND-RUEL.

Nedatată. [*Ștampila poștei:* 1908]

Dragă domnule Durand-Ruel,

Ca întotdeauna, contez pe dumneata pentru ziua de 15. Fii bun să-mi rezervi 2 000 de franci și să mi-i trimiți marți.

N-am putut să-ți vorbesc ieri de bani în fața modelului.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

21 august. [*Ștampila poștei:* 1908]

Nu fi supărat pe mine, dragă prietene, că îți răspund atît de tîrziu la plăcuta ta [scrisoare—n.n.]. Voi fi în curînd orb.

Acolo unde nu este peşte, nu trebuie să faci pe pescarul. Şi eu care vreau să fac pe sculptorul.

Multă sănătate la amîndoi.

DEGAS.

CĂTRE ALEXIS ROUART.

Domnului A. Rouart
Grand Hôtel Bellevue
San Remo
[*Ştampila poştei din Paris, strada Fontaine:* 11-3-10]
Vineri.

Nu, dragul meu prieten. Nu mai fac parte din artiştii care se grăbesc spre graniţa italiană. Locuinţa e umedă în faţa Balului Tabarin. Ai să intri în curînd în apele noastre.

Tot nu mă las de blestemata mea sculptură.

Cu prietenie.

DEGAS.

ANEXE

Ambroise Vollard

AMINTIRI DESPRE DEGAS

[...] Degas „se hotărîse" să „nu vadă" ca să se sustragă obligației de a-i recunoaște pe oameni. Numai că i se întîmpla — după ce-l întrebase cum se numește pe un tînăr de treizeci de ani din cercul lui — , spunînd: „Ah! ochii mei!" — să uite că „nu vedea" și să-și scoată ceasul.

Într-o zi îi adusesem un tablou în atelierul lui. O bucățică foarte mică de hîrtie s-a desprins din pachetul pe care-l desfăceam și Degas s-a repezit să o ridice. A găsit-o într-un gol al parchetului și a aruncat-o în sobă: „Nu-mi place dezordinea".

Să mai spun, ca să mă scuz, că erau de toate în atelierul lui Degas; dar nu-ți dădea voie să te atingi de nimic. S-au găsit la el caiete cu modele de scris, pînă și prospecte.

Dar dacă Degas nu voia să „vadă", în schimb voia să audă, în ciuda unui auz puțin vătuit; spunea mereu că lumea nu vorbește cum trebuie și că pierdeai plăcerea unei seri întregi trebuind să te străduiești să urmărești cum oamenii articulau fiecare cuvînt, chiar dacă, la plecare, ei spuneau cam grăbit „la revedere".

Cînd Degas răspundea celor care-l plictiseau cu un: „Degas, ai să vii la serata Dnei X care cîntă așa de bine?..." , el nu putea, firește, să folosească „trucul" că „nu vede" și spunea: „Lucrurile astea mă ametesc".

[...] Aceste manii, aceste replici ale lui Degas ce nu păcăleau pe nimeni întăreau în jurul lui o reputaţie de original, chiar de tiran, în ochii celor care considerau ca ceva cu totul firesc să impună unui bătrîn să se „tîrîie" prin expoziţii de pictură, să ia masa la nouă seara, să înghită mîncăruri cu rîntaş şi, în sfîrşit, să mănînce pe o masă care pare o tejghea de florăreasă, doar pentru că aşa se petrec lucrurile în „lumea mare".

* * *

Viaţa lui Degas era ordonată ca o pagină cu portative muzicale; atelier de dimineaţă pînă seara. Cînd avea mînă bună, fredona ceva, în general o melodie veche; se auzeau pe palier fragmente de cîntec:

Fără cîine şi bîtă
Aş prefera să păzesc o sută de oi pe o pajişte
Decît pe o fetiţă
Al cărei suflet s-a deschis.

I se întîmpla lui Degas să glumească cu modelele: „Eşti un caz foarte rar, ai fesele în formă de

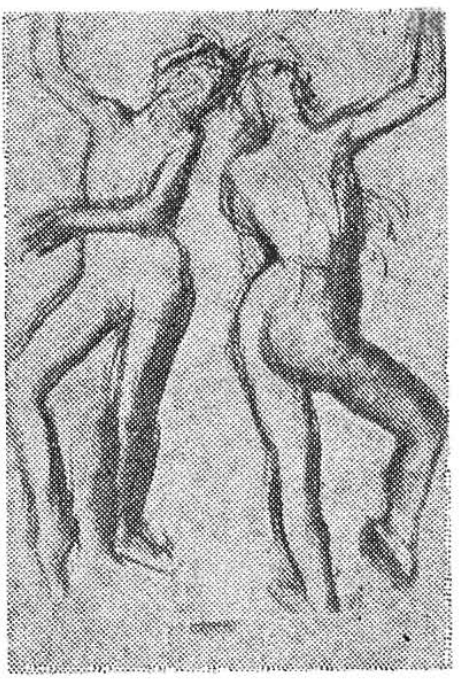

Studiu de dansatoare

pară, ca Gioconda", îi spunea unei fetişcane care, plină de ea, îşi arăta formele mai peste tot.

Dar dacă-şi lua libertatea să folosească în atelier un limbaj familiar, Degas nu permitea modelelor sale nici cea mai mică abatere.

Într-o zi, una din fete (un model la care Degas ţinea mult), a protestat în timp ce poza: „Păi, nasul meu, domnule Degas! Eu nu am nasul aşa!" Pe loc fata a fost dată afară pe uşă şi hainele aruncate în urma ei.

* * *

Din cînd în cînd, Degas invita seara cîte un prieten.

— Am să-ţi dau dulceaţă de portocale făcută de Zoé.

Şi Zoé, care ştia bine cît de apreciate erau dulceţurile ei, abuza de situaţie. Prima oară cînd m-am dus la Degas — la ora prînzului puteai să fii primit cel mai uşor — pictorul spuse, cu o voce cam dură:

— Zoé, diseară o să vină cineva la cină.

— Nu, domnule, o să mergeţi la restaurant cu prietenul dumneavoastră; în seara asta nu vreau să vă văd acasă.

Degas luase o expresie severă; cu reputaţia lui că era oarecum rău, îmi spuneam: „Acum o bate pe Zoé!"

Dar ea continuă fără să-şi piardă cumpătul:

— Astăzi eu fac dulceaţă, nu vreau să fiu deranjată!...

— Bine, bine, a făcut doar Degas.

Şi cînd Zoé s-a dus în bucătărie:

EU. — Ştiţi, domnule Degas, că lumea vă crede rău!

DEGAS. — Eu vreau să mă creadă rău!

EU. — Dar sînteţi bun?

DEGAS. — Nu vreau să fiu bun!

Zoé adusese vasul de salată. Degas prepara el însuşi salata; dozarea uleiului era un rit. De data asta, sticluţa era goală.

— Şi uleiul? făcu Degas.

— Acum mă duc, domnule, negustorul e alături.

Zoé s-a întors după un sfert de ceas.

DEGAS. — Ei, hai, dă-mi uleiul.

Atunci Zoé:

— Mă duc înapoi, domnule. Am luat oțet.

Degas n-a schițat nici un gest; și după ce menajera a ieșit:

— Biata Zoé!

— Și înainte de Zoé? l-am întrebat.

DEGAS. — Înainte de Zoé, am avut-o pe Sabine. Și ea făcea dulceață de portocale foarte bună.

Degas îi spusese într-o zi Sabinei: „O să am cîțiva prieteni diseară, trebuie să avem ceva de băut".

Așadar Sabine, în seara aceea, în afară de tradiționalul ceai de mușețel al stăpînului ei, mai pregătise o băutură.

— Ce ne-ai dat, Sabine? întrebă în cele din urmă unul din musafiri.

Atunci Sabine:

— Nu-i așa că a fost bună? Domnul îmi spusese că trebuie să pregătesc ceva special, am cumpărat băutură de la negustorul de cocos și am încălzit-o cu zahăr.

Evident, serile la Degas nu semănau cu cea pe care a organizat-o odată, în cinstea lui, Contesa de Cl. T. ... Pentru că la plecare un valet striga: „Lacheii prințului de G. ...! Lacheii ambasadei Angliei! ... Lacheii ..."

— Dar, spuse o doamnă care știa bine ce personaj important era Degas, au uitat lacheii dlui Degas!

— Lacheii dlui Degas, spuse pictorul, sînt Zoé. Și ea doarme de la ora 8.

* * *

În afară de cazurile cînd erau atacate în fața lui Degas fie starea de lucruri, fie pictura, replicile sale cele mai răutăcioase nu depășeau acest răspuns dat lui Bonnat care-i arăta un tablou

al unui elev al lui, înfățișînd un războinic care trăgea cu arcul:

— Ce bine ţinteşte, nu-i aşa, Degas?

— Da, ţinteşte o medalie.

Sau încă o replică dată unui critic de artă, dl. S. ..., într-o zi cînd amîndoi îl însoţeam pe Degas la Salon: „Să spunem lucrurilor pe nume, dragul meu, culoarea albastră iese din tub, nu din călimară".

Am ajuns la Salon. Dl. S. ... în faţa unui portret de *Femeie cu flori la decolteu.*

Şi Degas: — Are mult talent Fantin-Latour, dar fac pariu că nu a văzut niciodată flori în decolteul unei femei.

Degas nu pierdea nici o ocazie să-l proclame pe Carrière [1] un mare pictor. Acum, trecînd în revistă pînzele expuse de el pe care criticul de artă i le supunea admiraţiei:

— Nu am vederea prea limpede azi.

Degas se oprea în faţa fiecărui tablou. Şi după cîteva clipe:

— Şi cînd te gîndeşti că nici unul din aceşti pictori nu şi-a pus întrebarea ce trebuie să faci în pictură!

CRITICUL DE ARTĂ. — Şi ce trebuie să faci?

DEGAS. — Dacă aş şti, de mult aş fi făcut-o. Toată viaţa mi-am petrecut-o „încercînd".

Deodată:

— Domnule Degas!

Era Vibert, binecunoscutul pictor al *Cardinalilor.*

— Trebuie să veniţi să vedeţi expoziţia noastră de acuarele!

Şi Vibert privi pieziş macferlanul vechi al lui Degas.

— Ramele, covoarele noastre o să vi se pară poate cam bogate, dar, la urma urmei, pictura nu este oare un obiect de lux?

---

[1] Eugène Carrière (1849—1906), pictor şi gravor.

— A dumneavoastră, domnule, a ripostat Degas. A noastră este un obiect de primă necesitate.

* * *

Fiind într-o zi cu Degas, ne-am întîlnit cu dl. Michel L... , un pictor pe care Degas îl cunoștea de multă vreme. Degas a întors capul.

— Îți poți închipui, am făcut un schimb de pînze și pe-a mea am văzut-o la un negustor. A doua zi i-am înapoiat-o pe a lui.

EU. — Ce a putut oare să spună ca să explice această vînzare? Nu a făcut-o de nevoie, un om care cumpără pînze de Watteau!

DEGAS. — Nu am vrut să-l întîlnesc, i-am pus pînza la ușă, lîngă cutia cu lapte.

Un alt pricten al lui Degas, pictorul D. primise de la el, cadou, un pastel. Într-o zi, l-a vîndut. Întîlnindu-se mai tîrziu nas în nas cu Degas care, pentru acest motiv, nu mai voia să-l vadă, pictorul se lansează în explicații:

— Știi, Degas, am avut multe cheltuieli, am măritat-o pe fiica mea...

Atunci, Degas:

— Nu știu de ce, domnule, îmi povestești chestiunile dumitale de familie! Eu nu te cunosc!

* * *

[...] Ce să mai vorbim de „tupeul" publicului în raporturile lui cu artiștii? Niște oameni care, primiți acasă la un pictor, încep să deschisă casetele, să ia pînzele în mînă ... Evident că Zoé nu lăsa pe nimeni să pătrundă în camerele unde erau tablouri unele peste altele și casete înțesate cu desene.

Și vizitatorii, neputînd forța consemnul apartamentului, îndrăzneau să urce în atelier!

Într-o zi cînd mă dusesem să iau un tablou, iată că se aude soneria; era cineva care venea să-și prezinte urările pentru Anul Nou și întreba dacă nu ar putea să urce și un prieten care rămăsese jos în mașină...

— Nu la ora asta, răspunse Degas, ci la unu și jumătate după-masă, înainte de a mă apuca de lucru, sau cînd se întunecă!

Iar cînd acesta plecă:

— Și eu, domnule Degas, aș putea să vă aduc niște persoane la aceste ore?

— Dacă vrei dumneata, Vollard.

Un amator îmi spusese de mult cît ar fi de fericit să vadă atelierul lui Degas. Înarmat cu autorizația pictorului:

— Am să vă duc la Degas.

Acesta nu mai putea de bucurie:

— Îmi permiteți, am să aduc un prieten cu mine.

N-am îndrăznit să spun nu, cînd mai sosește cineva. Pus la curent cu vizita proiectată:

— Aș dori să merg cu dumneavoastră.

Văzînd aerul meu jenat:

— Îl cunosc foarte bine pe Degas.

Eram deja patru; unul din vizitatori a venit cu soția lui, altul cu doi prieteni, așa încît eram șapte cînd am ajuns la pictor.

Degas tocmai se ridicase de la masă; am intrat primul, ceilalți au rămas pe palier. Cînd i-am anunțat vizitele el a și deschis gura să mă certe, dar omul atît de curtenitor ce era Degas nu a vrut să-i lase să aștepte în fața ușii lui; mi-a spus numai ducîndu-se să deschidă:

— Am să trec pe la magazinul dumitale după ședința de pozat, am ceva de vorbit cu dumneata.

Adevărul mă obligă să spun că primul contact al lui Degas cu „musafirii" săi a fost mai degrabă rece, dar am îndreptat în altă direcție proasta lui dispoziție spunînd că văzusem, în trecere, o expoziție de *plein air* la Durand-Ruel.

— Nu-mi vorbiți de impresioniști, exclamă Degas, ar trebui să fie...

Și, luînd un baston din mîna uneia dintre persoanele prezente, el se prefăcu că ochește. Dar ridicînd imediat către tavan pușca lui de lemn care, din întîmplare, ochea portretul dlui Leblanc:

— Încă puțin și-l împușcam pe Ingres!...

UNUL DIN OASPEȚI. — Domnule Degas, la expoziția asta de la Durand-Ruel, sînt și tablouri de Monet?

DEGAS. — L-am întîlnit chiar pe Monet și i-am spus: „Plec, toate aceste reflexe ale apei îmi fac rău la ochi...“ Și mi se părea că peste tot e curent; nu lipsea mult să-mi ridic gulerul de la haină.

EU. — Se spune că nu sînteți în relații bune cu Monet?

— Da, spuse Degas, de cînd cu „Afacerea“ [1]... M-am împăcat cu el de formă.

UN ALT OASPETE. — Totuși, domnule Degas, cînd pictați o compoziție în aer liber, această *Plajă*, de la dl Rouart?

DEGAS. — E foarte simplu, mi-am întins vesta de flanelă pe jos în atelier, mi-am așezat modelul pe ea... Ce mai, un tablou este făcut să fie atîrnat într-un apartament: atmosfera dinăuntru este oare aceeași ca cea de afară?

Cînd ne-am despărțit de Degas eram cam descumpănit; vizita pe care mi-o anunțase nu-mi prevestea nimic bun. Și am încercat să-l recîștig. Am pus la vedere în magazin *Fetița cu canapeaua albastră* de Mary Cassatt al cărei talent îl prețuia atît Degas. La prima expoziție a impresioniștilor, el ceruse drei Cassatt să schimbe pînza pe care o expusese cu cel mai frumos din nudurile lui.

Lui Degas îi plăcea în mod deosebit *Fetița cu canapeaua albastră*, căci acest tablou fusese pictat sub ochii lui și nu-și drămuise sfaturile pentru „punerea în pagină“.

Degas era cel mai prețios sfătuitor.

Gervex îmi povestea că în timp ce-și picta *Lecția de anatomie*, Degas i-a spus:

— Dar acest student în medicină care ia notițe cînd profesorul vorbește, unde ai văzut așa ceva? Își învîrte o țigară.

Și acesta a fost succesul tabloului.

---

[1] Afacerea Dreyfus.

La fel, cînd Gervex picta *Rolla*, Degas, venind să vadă tabloul, spuse pictorului:

— Trebuie să se înţeleagă că soţia ta nu este un model. Unde este rochia pe care a scos-o de pe ea? Pune un corset pe jos!

Pînza a fost refuzată la Salon ca necuviincioasă.

— Vezi, îi spuse Degas lui Gervex, au înţeles că este o femeie care se dezbracă.

* * *

Degas mi-a făcut într-adevăr vizita cu care mă „ameninţase" cîteva clipe mai devreme. Aşa cum mă aşteptam, sosind la magazin, el se opri în faţa tabloului lui Cassatt:

— Are atîta talent!... Îmi amintesc cînd am fondat împreună *Le Jour et la Nuit*... Ce mult mă preocupa gravura! Toate experienţele pe care le-am făcut... Cu arama obţii lucruri extraordinare! Dar nimeni nu vrea să te ajute!

EU. — Domnule Degas, cea mai neînsemnată acvaforte făcută de dumneavoastră....

DEGAS. — Asta mă interesa demult, pe cînd oamenii nu gustau aşa ceva.

Privirile lui Degas s-au oprit asupra unei pînze de Gauguin.

— Bietul Gauguin! Pe insula lui, acolo, trebuie să se gîndească tot timpul la strada Laffitte. Îl sfătuisem să meargă la New Orleans, dar găsea că este prea civilizat. Îi trebuiesc oameni cu flori pe cap şi un inel în nas... Eu dacă-mi părăsesc atelierul numai două zile...

EU. — Cunoaşteţi New Orleans-ul?

DEGAS. — Am făcut o călătorie acolo. Am rude. (Degas a început să rîdă). Mă gîndesc la un negru de pe proprietatea familiei mele, un negru care se numea Fontenelle. Închipuie-ţi că îi dăduseră aşa un nume frumos nepricopsitului ăla! Şi tot nu era mulţumit! Cînd se auzi prima bubuitură de tun care anunţa suprimarea sclaviei, „Fon-

tenelle", a fugit la oraş unde şi-a făcut cărţi de vizită cu noul nume pe care şi l-a luat:

CHARLES BRUTUS
om de culoare liber

Şi apoi, bineînţeles, noul om liber s-a grăbit să se întoarcă la stăpînul lui, să nu întîrzie la ora cinei.

Degas a pus mîna pe clanţa uşii. Cînd să iasă, s-a întors: „Curios, aveam ceva să-ţi spun..." M-am ferit desigur să-i amintesc că acest „ceva" era că adusesem atîta lume în atelierul lui.

* * *

Am avut marea plăcere să cinez uneori la Paris cu Degas la familia Braquaval, în locuinţa lor atît de plăcută de pe *quai de la Tourelle*.

Dra Louise Braquaval adora animalele, toate animalele, şi Degas nu putea să sufere nici unul; cîinii mai ales îl scoteau din fire.

Înainte de sosirea lui Degas, se închideau animalele. Dacă uitau s-o facă, se auzeau deodată în anticameră lovituri de umbrelă urmate de ţipetele cîinilor; toată lumea exclama atunci: „A venit Degas!" Dar în timpul mesei, „Loulou" era aşa de preocupată de animalele ei că-i făcea semn slujnicei să le dea drumul, apoi se făcea că le ceartă. Dar dojana nu avea niciodată nici o urmare şi Degas se vedea nevoit să admire pisica persană şi să accepte mîngîierile cîinilor.

Un lucru îi displăcea lui Degas, cel puţin tot atît cît şi pisicile şi cîinii: florile pe masă în sufragerie.

Într-o seară cînd trebuia să ia cina la familia Forain, o tînără verişoară a stăpînei casei a crezut că „avantajează" masa cu un buchet de trandafiri.

Degas se duce în sufragerie înainte de masă, vede buchetul, îl ia de pe masă şi străbate toate camerele pînă la ultima. Aşază pe jos buchetul...

— Vai de mine, unde e buchetul meu?

Verişoara se întorsese. Caută peste tot, îl găseşte în sfîrşit şi-l aşază la loc.

1. Autoportret, 1854

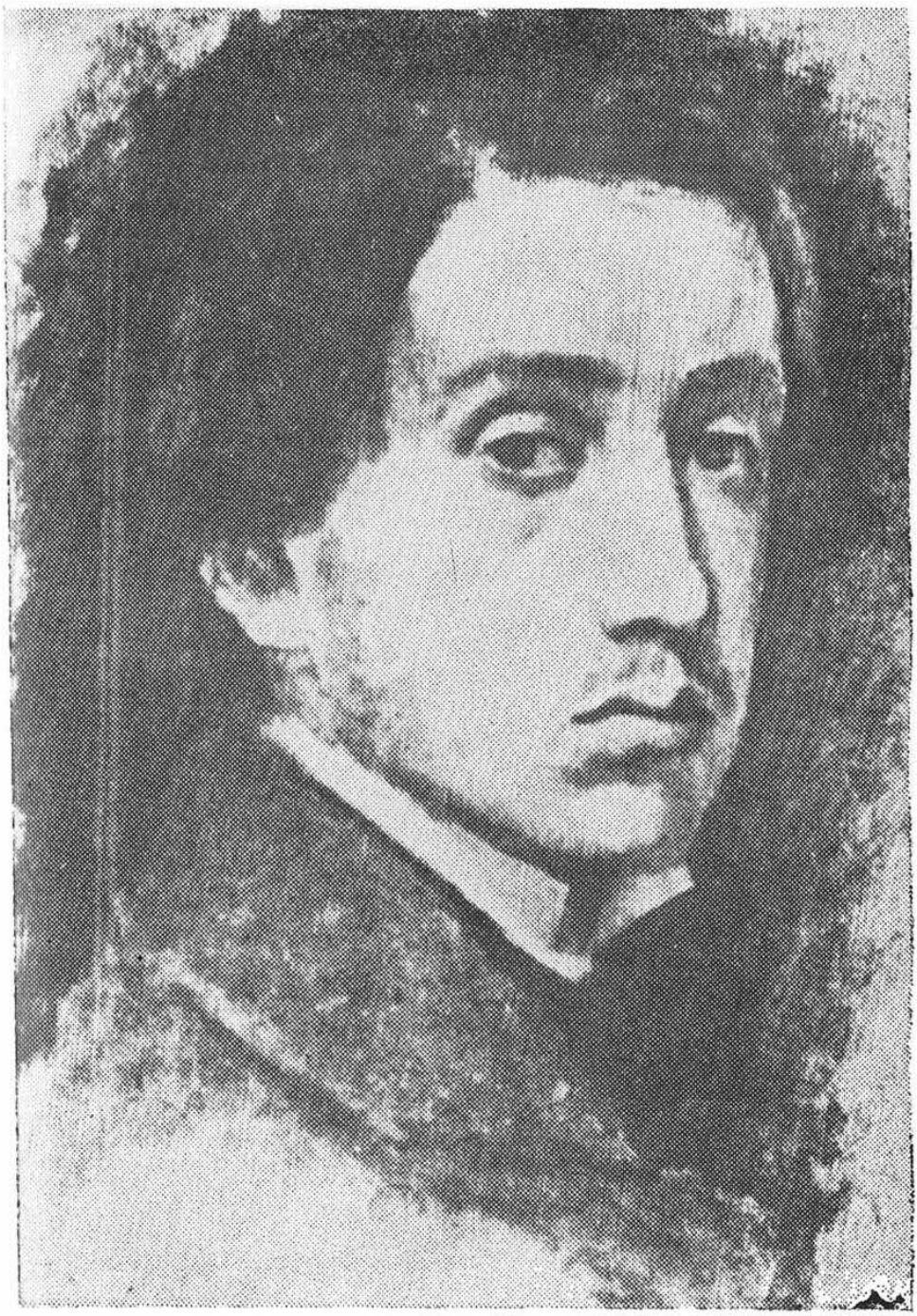

2. Bonnat, 1862–1863

3. Germain Musson, 1853

4 Corsetcare din Roma, 1857

5. Rose-Adelaide de Gas, ducesă de Morbilli (?), 1867

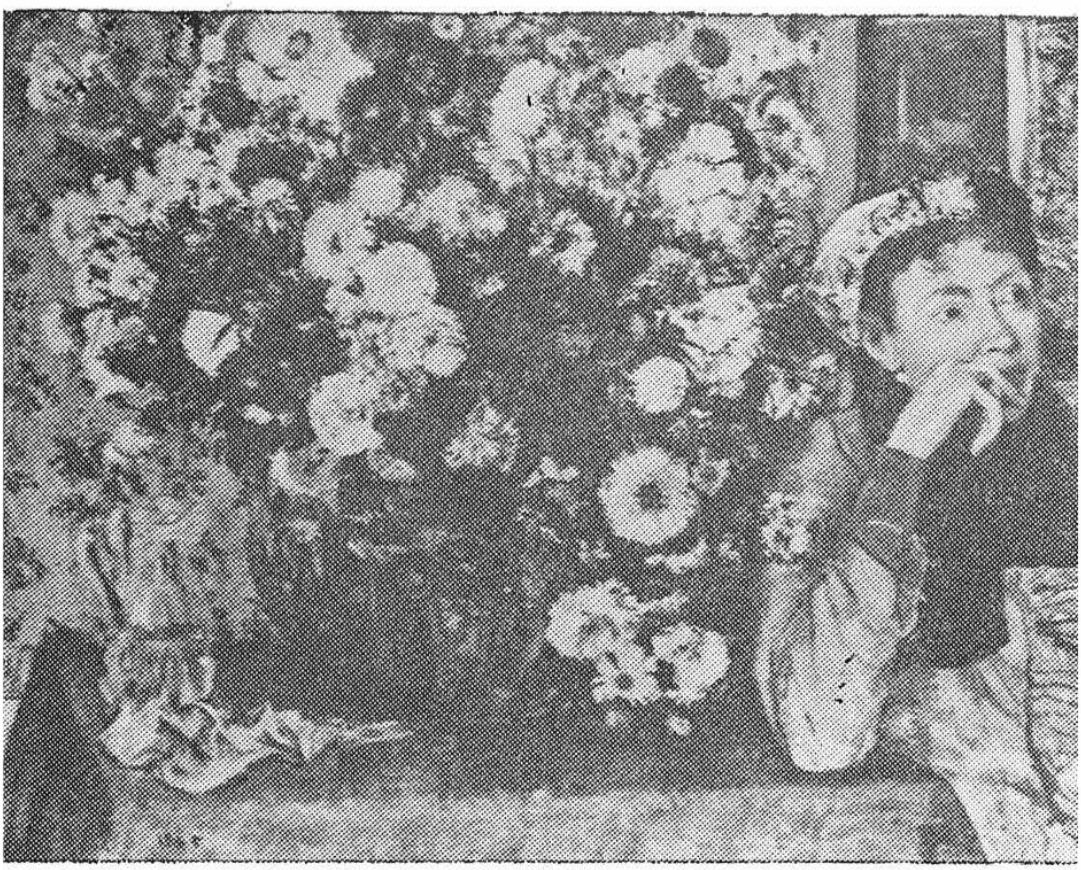

6. Femeia cu crizanteme (Madame Hertel), 1865

7. Hortense Valpinçon, 1869

8. Edmondo şi Teresa Morbilli, 1867

9. Tatăl lui Degas ascultîndu-l pe Pagans, 1869—1872

10. Orchestra Operei, 1868—1869

11. Foaierul balerinilor la Opera veche din strada Le Peletier (Examenul de dans), 1872

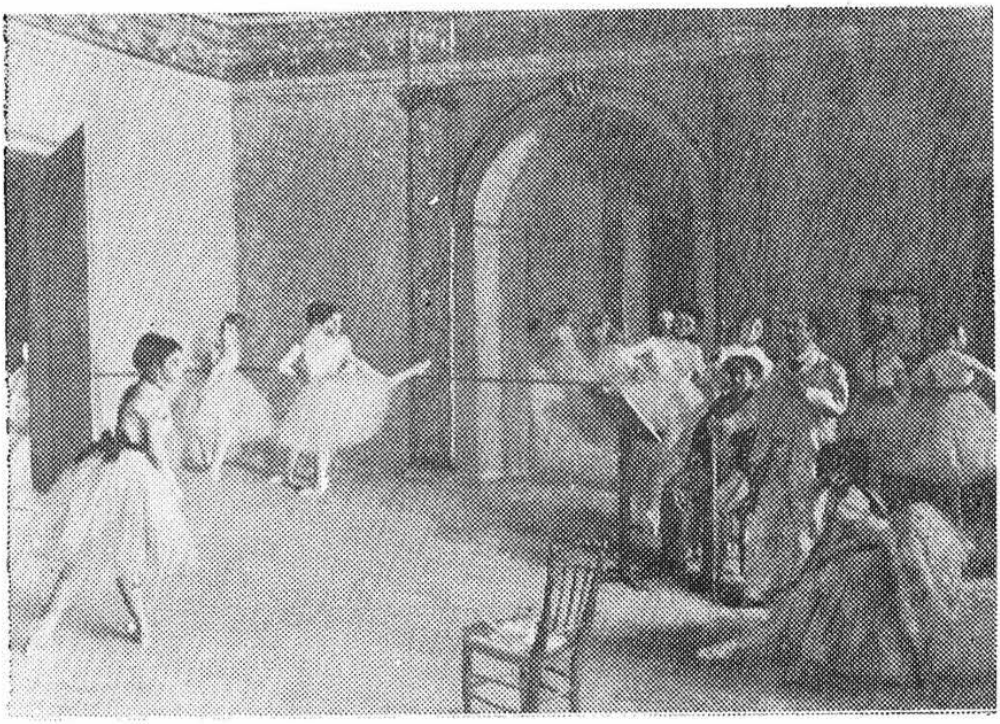

12. Scenă de balet din *Robert Diavolul*, 872

13. Bursa de bumbac, New Orleans, 1873

14. Dansatoare odihnindu-se, 1874

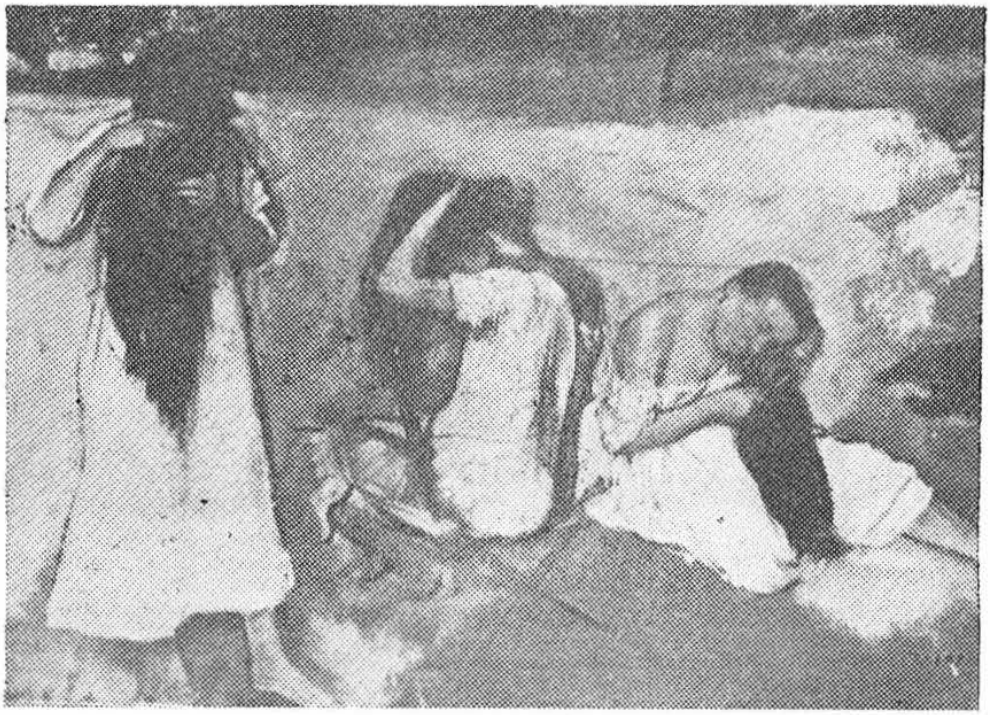

15. Femei pieptănîndu-se, 1875

16. Absintul. (Într-o cafenea), 1876

17. Mary Cassatt la Luvru, 1876

18. Spălătorese ducînd rufe, 1876–1878

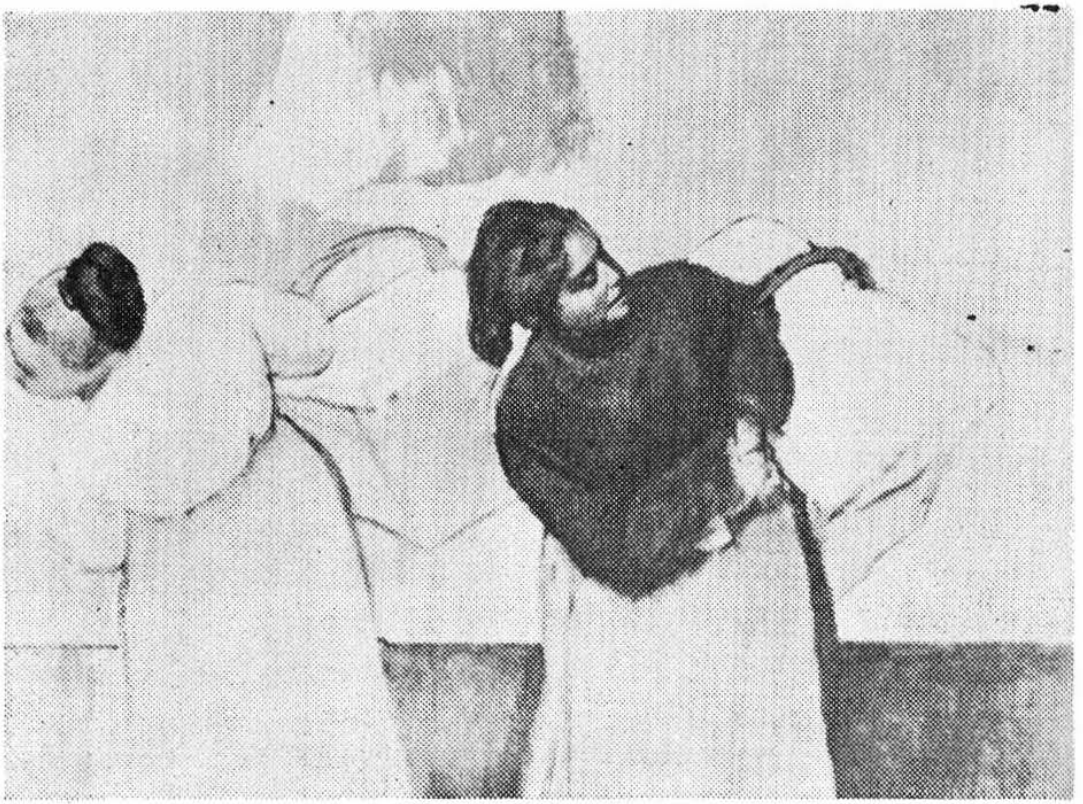

19. Femei pe terasa unei cafenele, 1877

20. Dansatoare cu buchet (Sfîrşitul unui arabesc), c. 1877

21. Cîntăreață de café-concert, 1878

22. Dansatoare pe scenă (Steaua baletului), 1878

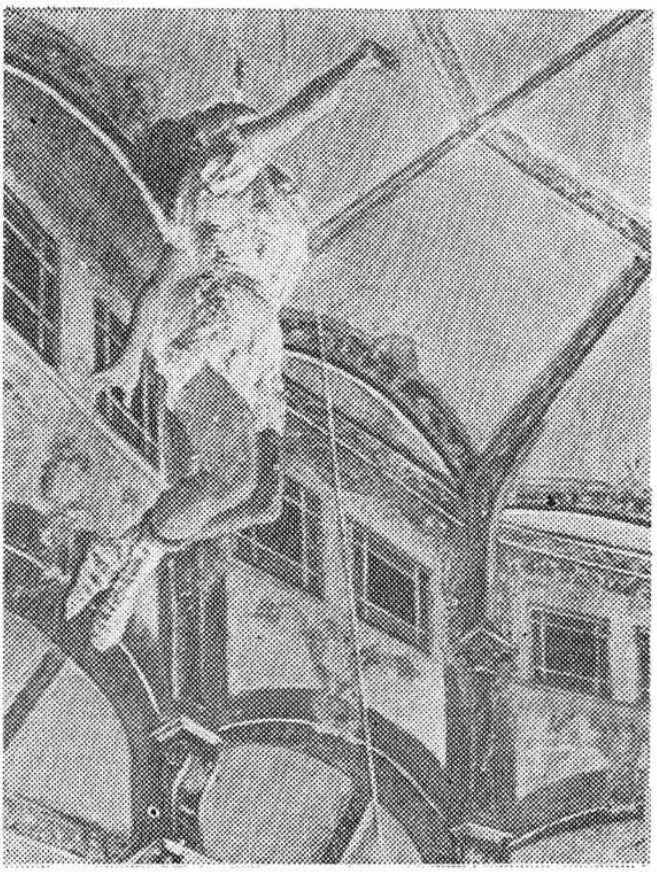

23. Miss Lala evoluînd la Circul Fernando, 1879

24. În așteptare, 1882

25. Examen de dans, 1880

26. Călcătoresele, 1884

27. Jochei, 1881 — 1885

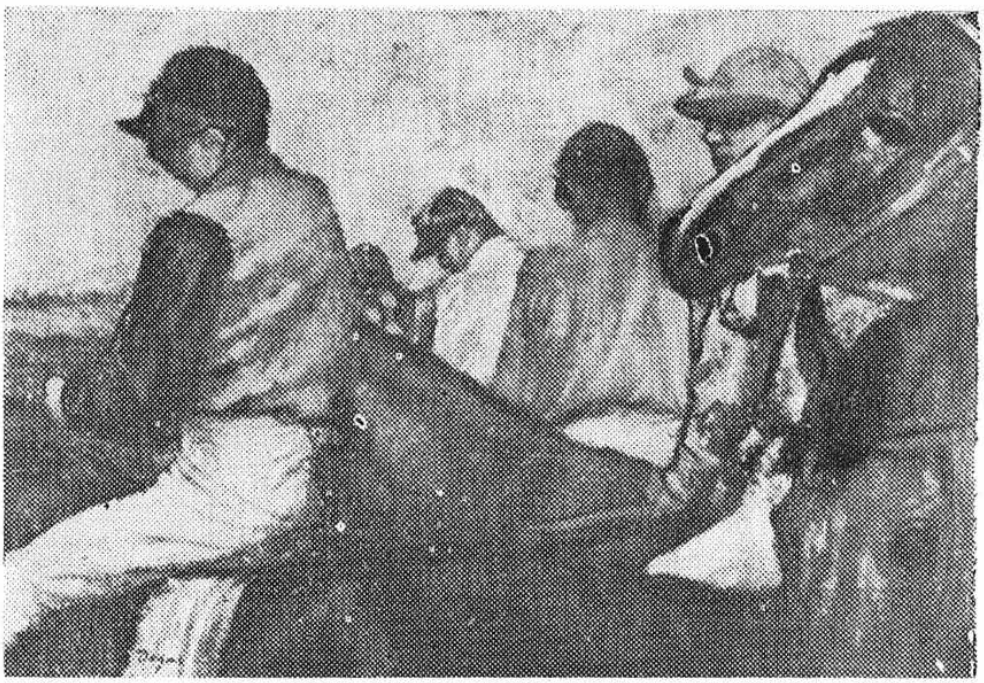

28. La modistă, 1885

29. Călăreții (Plecarea în curse), 1885

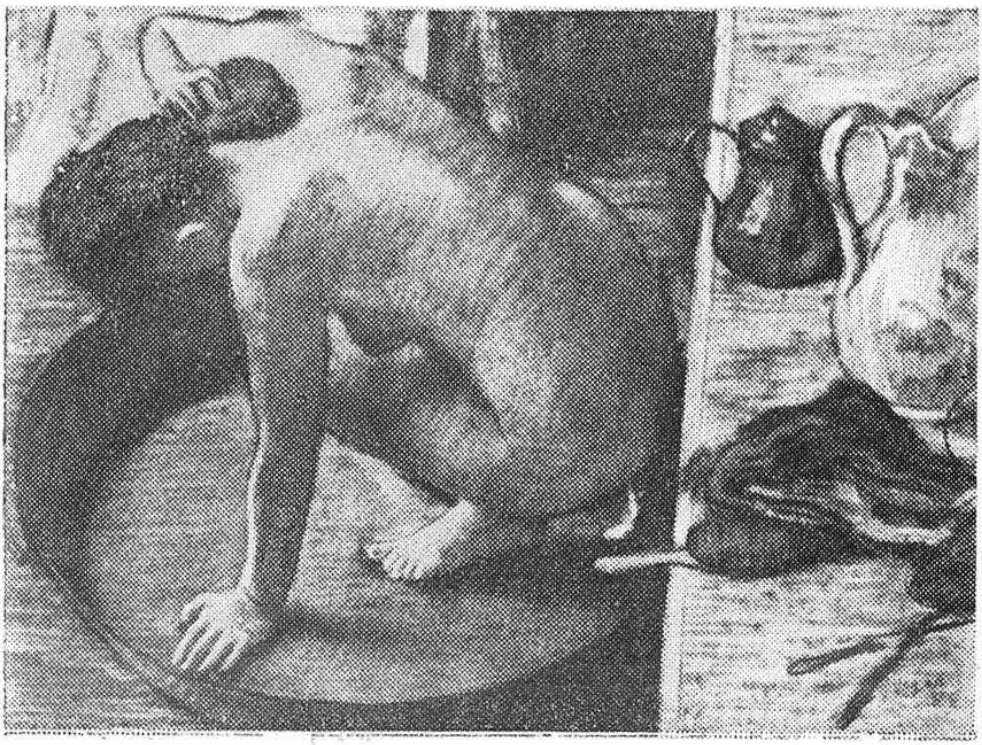

30. Cada, c. 1886

31. Toaleta, c. 1889

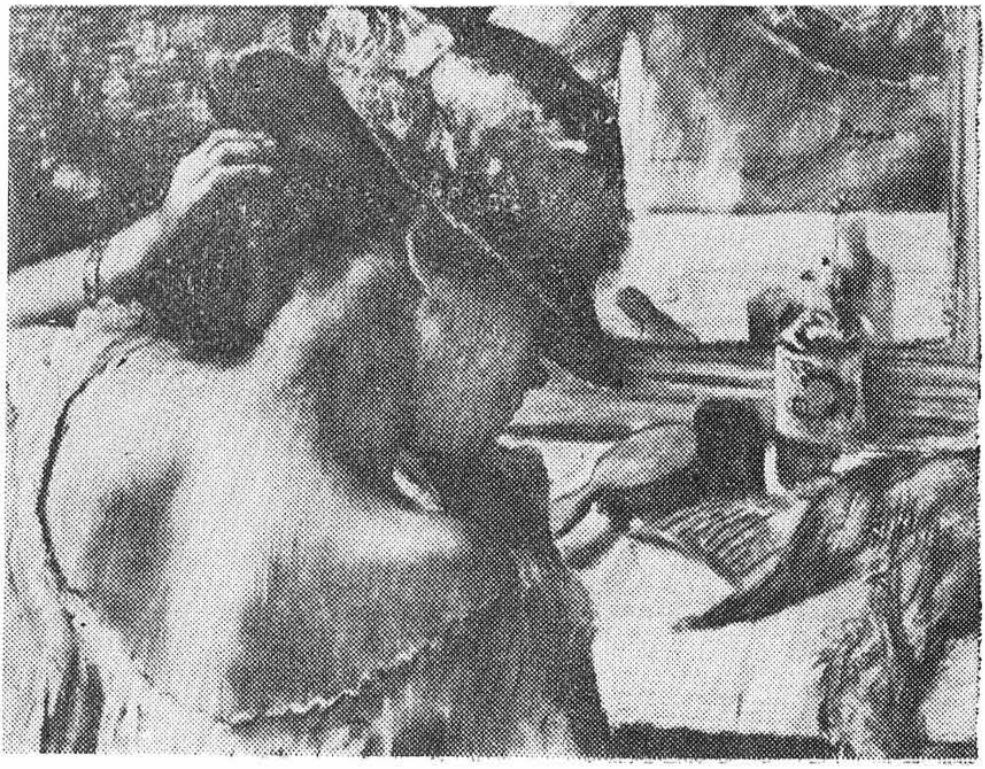

32. Dansatoare, c. 1899

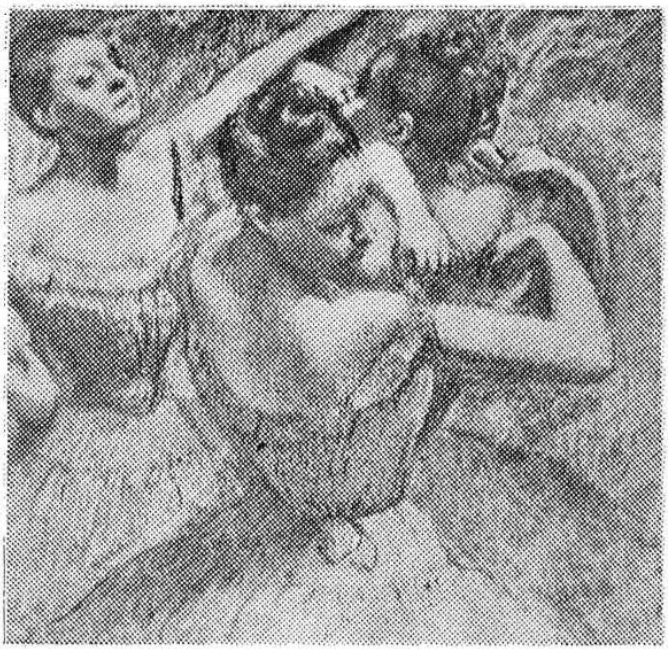

33. Două dansatoare, 1898

34. Henri Rouart, 1895

35. Diego Martelli, 1879

36. Conversaţia, 1895

37. După baie, 1898

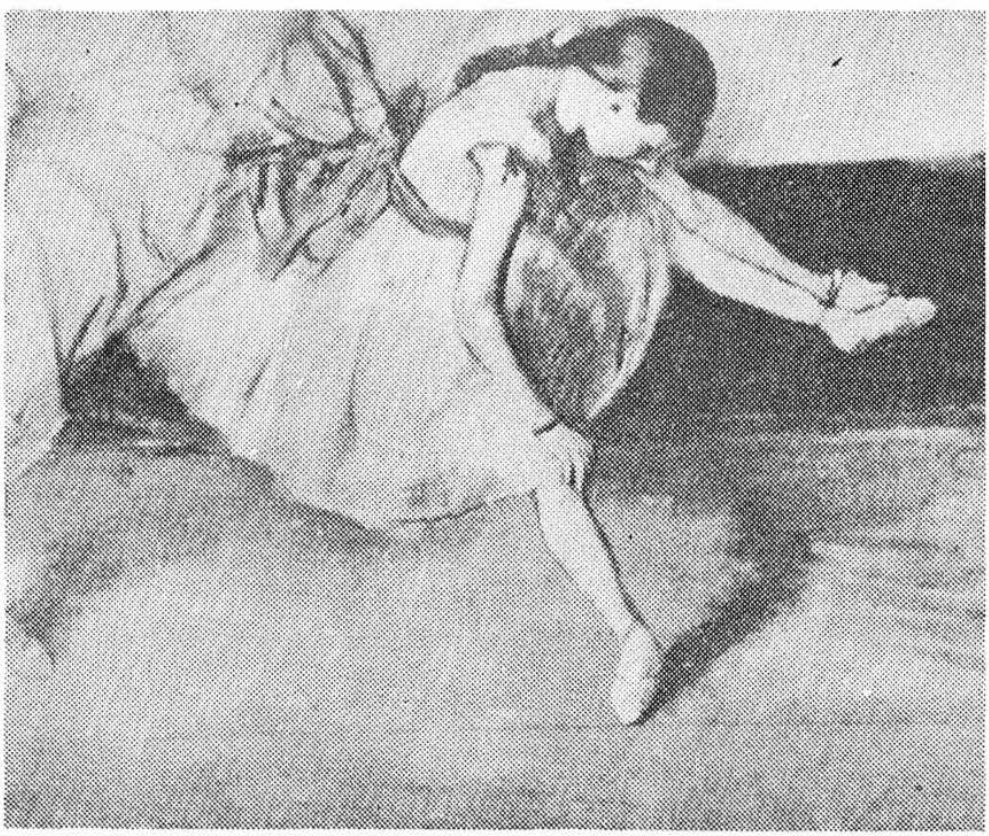

38. Dansatoare odihnindu-se, 1879

39. Micuţa dansatoare de 14 ani

40. Poziția a patra pe piciorul stîng

41. Arabesc pe piciorul drept

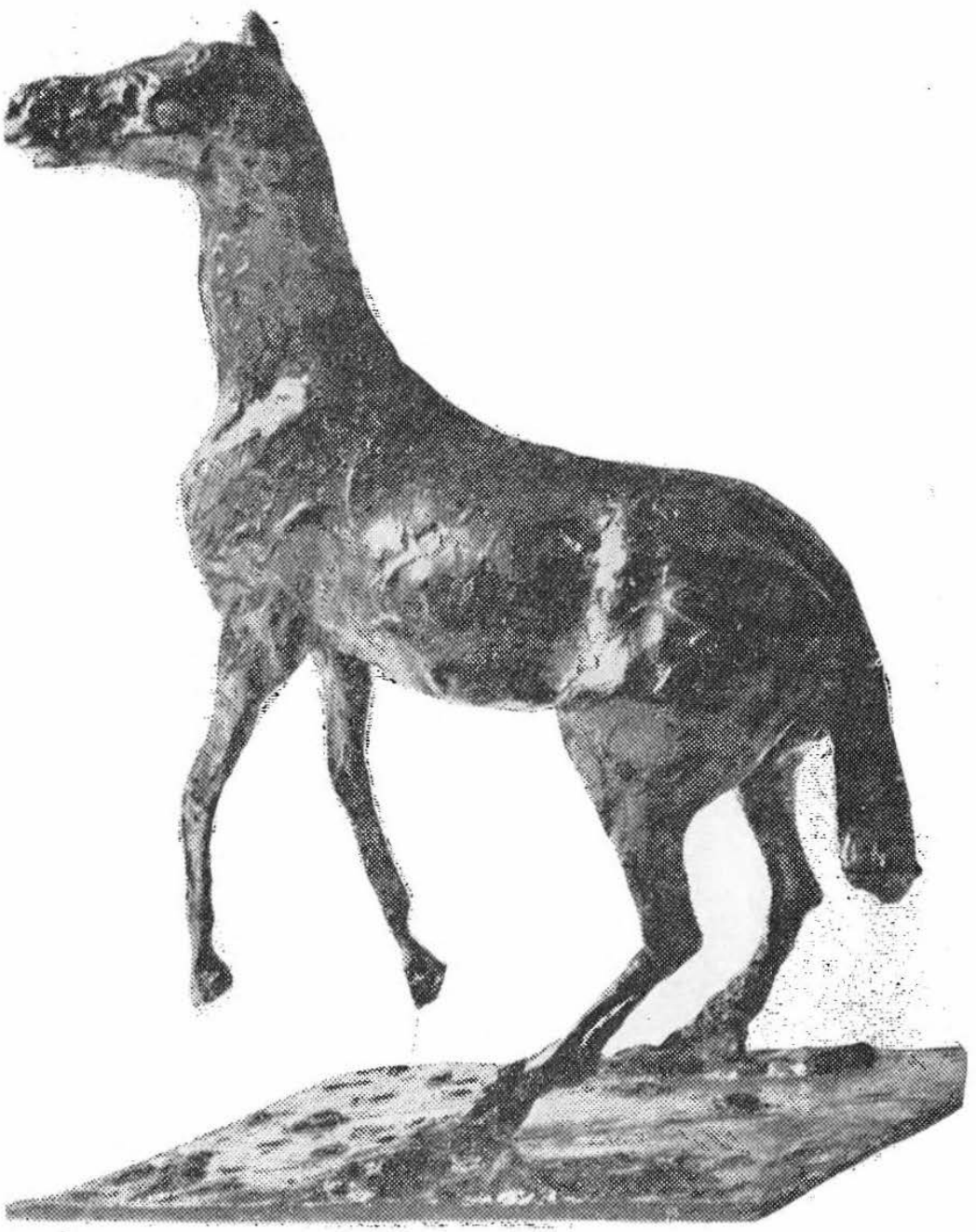

42. Cal cabrîndu-se

Degas, intrînd în sufragerie cu stăpîna casei la braț, vede iar florile „lui", îi lasă pe toți baltă și pleacă ... Mesenii fug după el, îl prind din urmă și a trebuit să-și amintească de prietenia dintotdeauna cu familia Forain ca „bătrînul șarpe" (Degas accepta ca dna Forain să-i spună așa) să consimtă să se întoarcă.

* * *

Cînd Degas a depășit șaptezeci de ani, medicul a fost de părere că aerul din atelier nu-i făcea bine.

— Trebuie să vă forțați să ieșiți, și pe urmă asta o să vă distreze.

— Dar, dragul meu, dacă pe mine mă plictisește să mă distrez?

Oricum, Facultatea de Medicină își spusese cuvîntul. Degas se hotărî să iasă la aer din cînd în cînd și ceea ce înțelegea el prin a lua aer era să se urce în omnibuzul cel mai apropiat și, odată la capătul liniei, să se urce în alt omnibuz, apoi într-un al treilea...

Se poate închipui, dată fiind antipatia lui Degas pentru flori, ce neplăcute îi erau aceste ieșiri cu omnibuzul, în duminicile de vară, cu mania parizienilor de a aduce buchete de la țară. În acele zile, Degas își făcea „plimbarea igienică" printre tufe de liliac și de trandafiri.

Îmi spunea odată ce bine se simțise într-o plimbare cu o trăsură descoperită, la țară, ce aer bun respirase.

— Domnule Degas, nu m-am putut abține să-l întreb, de ce nu vă luați o trăsură?

M-a privit cu o uimire în care se putea citi și puțină mînie.

— Eu să-mi cumpăr o trăsură! Vrei ca un artist să se plimbe într-un echipaj?

* * *

Știind cît de greu îi venea lui Degas să-și părăsească atelierul, am fost foarte suprins cînd m-a anunțat că vroia să petreacă două săptămîni la La Queue-en-Brie, la prietenul lui, dl Henri Rouart.

— De acolo am să aduc cîteva peisaje. Ai să vii să mă vezi?

Am răspuns, bineînțeles, la această invitație.

Cînd am ajuns la La Queue, după îndrumările grădinarului dlui Rouart, am ajuns la un chioșc și în ușă am văzut un bătrîn în pantaloni de pînză, cu pălărie de paie și cu ochelari cu lentile groase. Nimeni nu și-ar fi putut închipui că acesta era „înfricoșătorul" Degas.

— Am stat destul afară, mi-a spus el; mai e puțin pînă la prînz, am să mai lucrez.

Și cum mă pregătisem să mă retrag:

— A! poți să vii, nu fac decît peisaj.

L-am urmat într-un mic atelier pe care și-l aranjase și, cu spatele la fereastră, a început unul din acele extraordinare „efecte de natură" despre care Pissarro spunea: „Afurisitul ăsta de Degas; te dă gata chiar cu peisajele".

Am rămas totuși puțin mirat de acest fel de a face peisaj în interior.

Atunci Degas:

— Din cînd în cînd, în călătorie, mă uit pe fereastră. Și, fără să ieși din casă, cu o supă de verdețuri și trei pensule vechi înfipte în ea, nu poți face oare toate peisajele din lume? Ca și prietenul meu Zakarian: o nucă, un bob de strugure și un cuțit îi ajung să lucreze timp de douăzeci de ani, schimbînd numai locul cuțitului. Și Rouart care picta, zilele trecute, o acuarelă pe marginea unei prăpăstii! Totuși, pictura nu este un sport!

EU. — Domnule Degas, trecînd pe *boulevard de Clichy*, am văzut în aer capătul unui cîrlig care trăgea, cu o frînghie, un cal într-un atelier de pictură.

Degas a luat, de pe o măsuță, un cal de lemn:

— Cînd mă întorc de la curse, iată modelele mele; cum ai putea să învîrți cum vrei în lumină cai adevărați?

EU. — Dacă impresioniștii v-ar auzi, domnule Degas?

Călăreț, desen

Degas, cu un gest brusc:

— Știi ce părere am despre pictorii care lucrează pe drumuri, iar dacă eu aș fi guvernul, aș rezerva o brigadă de jandarmerie să supravegheze oamenii care fac peisaj după natură... O! nu doresc moartea nimănui, aș accepta totuși să le înfigă un mic plumb ca primă măsură.

EU. — Dar Renoir nu pictează în aer liber?

DEGAS. — Cu Renoir nu e același lucru; el poate face orice vrea. Ai văzut cum se joacă o pisică cu gheme de lînă multicoloră... Am să-ți arăt un Renoir pe care-l am la atelier, la Paris; are o aciditate de tonuri...

Degas a devenit subit visător:

— Nu mă mai văd cu Renoir!

În aceeași clipă, Zoé anunță o vizită.

Era o doamnă care venea de la Paris încredințată că îi va fi mai ușor să-l „prindă" pe Degas la țară. Era înarmată cu o recomandare a unui vechi prieten al pictorului, dl de V...

— Maestre!...

— De ce maestre? spuse Degas, cu bruscheța simulată a oamenilor timizi.

Doamna, fără să se tulbure nicidecum, și ca și cum i-ar fi dat o veste de care Degas trebuia să fie foarte interesat:

— Fiul meu face pictură, și atît de „sinceră" față de natură...

— Și ce vîrstă are fiul dumneavoastră, doamnă?

— În curînd cincisprezece ani.

— Atît de tînăr și deja sincer față de natură? izbucni Degas. Ei bine, doamnă, este pierdut...

Și după ce doamna plecă uimită, cum este lesne de înțeles:

EU. — Dar, domnule Degas, pentru a se forma ca pictor?...

DEGAS. — Trebuie să copiezi neîncetat operele maeștrilor și doar după ce te-ai dovedit cu prisosință a fi un bun copist poți să îndrăznești să faci o ridiche după natură. Oare Ingres...

EU. — Ingres nu lucra niciodată în aer liber, dar Manet nu s-a apucat să facă *plein air*?

DEGAS *(enervat)*. — Nu mai pronunța cuvîntul „*plein air*" în fața mea. Bietul Manet! Să fi pictat *Maximilian*, *Christos cu îngeri* și tot ce a făcut pînă-n 1875 și pe urmă să dea drumul la așa o „zeamă de prune" ca *Rufele*!...

EU. — Cum se face că nici *Christos cu îngeri* nu a avut succes pe lîngă Courbet?

DEGAS. — Da, știu, Courbet spunea că n-a văzut niciodată îngeri și deci nu putea ști dacă au fund, mai mult, dată fiind mărimea lor, aripile pe care le-a pus Manet nu îi puteau susține. Dar puțin îmi pasă de toate astea; în acest *Christos cu îngeri* există un desen! Și o transparență a pastei! Ah! afurisitul!

* * *

Degas n-a prețuit niciodată banul. Se știe ce spusese:

„Pe vremea mea, nu se parvenea".

Și în vocea lui se simțea un oarecare regret că acele vremuri trecuseră.

După o vînzare la care se făcuse o licitație senzațională pentru una din pînzele lui:

— Nu mai e ca pe vremea dumneavoastră, domnule Degas, cînd vindeați o capodoperă cu o sută de franci, a spus cineva.

DEGAS *(brusc)*. — De ce capodoperă?... Dacă ai ști cît regret vremurile acelea! Eram poate deja calul de curse pe care se miza, dar cel puțin eu nu știam... Și dacă „articolele" mele încep să se vîndă la asemenea prețuri, ce se va da pe un Delacroix sau pe un Ingres? N-am să mai pot să mi le ofer!

EU. — Domnule Degas, v-ar fi atît de ușor să cîștigați mulți bani! N-ar trebui decît să mai deschideți casetele dumneavoastră.

DEGAS. — Știi că nu-mi place deloc să vînd tablourile și că sper mereu să ajung să le aduc îmbunătățiri.

Această permanentă căutare explică toate calchierile pe care Degas le făcea după desenele lui, încît publicul spunea: „Degas se repetă". În realitate, hîrtia de calc nu-i servea pictorului decît ca un mijloc de a se corecta; aceste corecturi, Degas le făcea reîncepînd noul lui desen în afara liniilor celui dintîi. Astfel, din corectură în corectură, se întîmpla ca un nud care nu depășea mărimea palmei să ajungă la mărime naturală și era, în cele din urmă, lăsat deoparte.

Este cunoscută replica pe care Degas i-a dat-o lui Manet:

— Am să ajung la Institut înaintea dumitale, Manet.

Și pentru că Manet rîdea:

— Da, domnule! Cu desenele.

Ce să mai spunem de tonul extraordinar al pastelurilor lui Degas? Pictorul La Touche [1] mi-a spus într-o zi:

— Dumneata, care-l cunoști pe Degas, ai putea să-l întrebi de unde își cumpără pastelurile?

---

[1] Gaston de La Touche (1854—1913), pictor, sculptor și gravor.

Are sigur un secret cu care obține acest ton în același timp mat și strălucitor.

Mergînd la cîtăva vreme după aceea la Degas, l-am găsit cu niște creioane de pastel în mînă.

— Ce muncă a naibii ca să cureți culoarea pastelurilor; stau aici și le spăl și iar le spăl și le așez la soare...

EU *(arătînd un pastel așezat pe un șevalet)*. — Dar aceste dansatoare care sînt strălucitoare ca niște flori?...

DEGAS. — Cum obțin efectul ăsta? Cu tonul „mort", bineînțeles!...

* * *

Degas îmi spusese în repetate rînduri: „Vollard, trebuie să te căsătorești. Nu știi ce înseamnă singurătatea cînd îmbătrînești."

I-am povestit într-o zi lui Degas despre o mică petrecere la care am fost invitat în cinstea onomasticii unui bunic. Ei bine! ne-am așezat la masă după ora nouă. Uitaseră să-i facă bunicului supa cu lapte, așa încît bătrînul murea de foame în fața unui homar gătit după o rețetă americană și a pateului de gîscă...

DEGAS. — După ora nouă!... Și erau flori pe masă, pun mîna-n foc.

EU. — Pe toată fața de masă, garoafe înfipte în picioare. Se reconstituise împodobirea cu flori a unei cine descrise de Paul Bourget. Și una din fetițe:

— Pentru că este ziua ta, bunicule, am să-ți dau să-mi ții cei doi cățeluși ai mei...

— Da, spuse Degas, dar cred că ai putea încă mai ușor să te obișnuiești cu cîinii și, uite, chiar cu florile pe masă, decît cu singurătatea... Să te gîndești mereu la moarte!...

— Dar atunci dumneavoastră, domnule Degas, am îndrăznit, de ce nu v-ați însurat?

— O! eu! nu e același lucru. Mi-era prea frică, cînd aș fi făcut un tablou, s-o aud pe nevastă-mea spunîndu-mi: „E foarte frumos ce-ai făcut tu aici."

* * *

Am mai spus ce nesuferit îi era lui Degas să scoată o lucrare cît de mică din atelier, pentru că mereu spera să o îmbunătăţească. O altă preocupare a lui era să nu se schimbe rama operelor sale.

Atunci cînd în sfîrşit se hotăra să se despartă de unul din „articolele" sale, după cum spunea el, îl dădea cu ramă cu tot sau, dacă avea atîta încredere în cumpărător încît să-i lase obiectul fără ramă, nu uita să-i recomande: „Duceţi-vă la Lézin (meşterul în care Degas avea încredere), am să trec să aleg rama."

Îi plăcea, drept *passe-partout* pentru desenele sale, vechea hîrtie de ambalaj a căpăţînilor de zahăr de un albastru atît de frumos şi izola desenul de *passe-partout* cu o dungă albă de o jumătate de centimetru. El spunea mereu: „Nu vreau un bizou gol care taie subiectul". Cît despre rame, unul din modelele sale preferate era rama „creastă de cocoş", cu tăieturi imitînd, după cum arată numele, creasta unui cocoş al cărui profil îl desenase el.

Tot el alegea tonul ramelor, servindu-se de aceleaşi culori folosite la vopsitul scaunelor de grădină. Whistler glumea pe socoteala lui Degas: „Ramele dumitale de grădină"...

E lesne de închipuit ce mînios era Degas dacă „amatorul", crezînd că măreşte valoarea operei, înlocuia o ramă aleasă cu atîta dragoste, cu o ramă aurită. Urma ruperea relaţiilor. Degas înapoia banii şi lua tabloul.

O dată, de pildă, invitat să cineze la unul din vechii lui prieteni, el s-a oprit în anticameră pentru că văzuse, de cînd a intrat, unul dintre tablourile lui încadrat de o ramă aurită. Degas a dat jos tabloul. Cu o monedă a ridicat clamele cu care era fixată pînza şi a plecat cu ea sub braţ.

— Dar unde este Degas? a întrebat stăpîna casei. Nu el a intrat adineaori?

Aceasta nu l-a mai văzut niciodată.

Şi „prietenul" care credea că rama nu i se păruse pictorului destul de scumpă:

— O ramă de cinci sute de franci! Dar ce

pretenții are Degas?

— Despre dl Rouart cel puțin, i-am spus lui Degas, sînteți sigur că nu va schimba rama tablourilor dumneavoastră.

DEGAS. — Dar nu e vorba numai de ramă! Înainte de a scoate ceva din atelier...

Și dl Rouart, care știa ce conștiincios era pictorul vrînd mereu să „reia" un detaliu din operele sale, chiar dintre cele mai elaborate, a crezut că e prudent să agațe celebrele lui *Dansatoare* de perete cu un lanț.

— Uită-te, Rouart, piciorul ăsta... Cu un mic retuș...

Dar dl Rouart nu avea nici o teamă, convins că lanțul era solid.

* * *

Degas avea oroare de știință.

— Nu se va putea aprecia niciodată, îi plăcea să repete, cît rău a făcut chimia picturii. Uitați-vă la pînza asta cum s-a crăpat vopseaua; ce au mai putut să bage în ea?

Dar, de data asta, a trebuit să-și dea seama că lui însuși trebuia să-și facă reproșul, căci pictase pe un preparat cu ceruză prea proaspăt.

Altă grijă a sa era compoziția hîrtiei pe care desena pasteluri; afară de faptul că, prin însăși metoda lui de lucru (calc pe calc), pastelurile lui erau de cele mai multe ori făcute pe hîrtie de calc. „Odată lipite de Lézin pe un bristol solid..."

Și fixativele! Nu-i convenea nici unul din cele pe care le găsea în comerț; le reproșa că lasă un luciu și că „mănîncă" culoarea. Fixativul de care se servea era compus special pentru el de prietenul său Chialiva, pictor de oi, de origine italiană, căruia posteritatea îi va datora o dreaptă recunoștință pentru faptul că a ajutat la conservarea operelor lui Degas. Să adăugăm că Chialiva a murit fără să-și destăinuiască secretele. Era cu atît mai necesar pentru Degas să aibă un fixativ bun cu cît pastelurile sale erau „reluate" mereu și, trebuind să fie fixate de fiecare dată, era important

să obţină o perfectă aderenţă între toate straturile de culoare.

* * *

Într-o zi se vorbea, în faţa lui Degas, despre pictura frescă.

— A fost visul întregii mele vieţi să pictez pereţi; dar oamenii sînt prea dependenţi de un contract...

Şi chiar dacă amatorul ar fi avut casa lui proprie, Degas ar fi avut bănuiala că după executarea picturii ea ar fi fost transpusă pe pînză şi ar putea lua drumul vînzării.

— Ah! dacă aş putea fi sigur că preţul picturii mele nu va urca! În sfîrşit!...

Degas mai spunea că, dacă şi-ar fi urmat propria dorinţă, el nu ar fi ieşit din alb-negru: „Dar cînd toată lumea se aşază pe capul tău să-ţi ceară culoare!..."

Şi, la drept vorbind, cînd am văzut cît de deplin putea să se realizeze doar cu o bucăţică de cărbune!

Pe Renoir, care se întorcea de la München, unde pictase un portret, l-am întrebat ce l-a izbit mai tare la acel amator.

— Mi-a rămas în ochi un *Nud* de Degas, un cărbune, nu-l vedeai decît pe el în toată camera, era ca o bucată din Partenon.

* * *

Am sosit într-o zi în momentul cînd Degas punea deoparte o pînză începută:

— Nu ştii ce să mai faci cu această blestemată pictură în ulei! Care este pînza ideală? Şi pregătirea ei? Cu ceruză sau cu ulei? Un strat, două straturi, trei straturi?...

Îl preocupa şi pregătirea cu miniu a celor vechi. Şi după ce se războise în toată legea cu uleiurile, întorcîndu-se la pasteluri:

— N-am să mai pun mîna niciodată pe pensulă!

Apoi, atras tocmai de dificultăţi, revenea la pictura în ulei. I-am spus:

— Pictorul X... a exclamat în faţa mea: „În sfîrşit, mi-am găsit maniera!"

DEGAS. — Din fericire, eu nu mi-am găsit maniera; ce m-aş mai plictisi!

* * *

O persoană de care Degas se temea cel puţin tot atît cît se temea de negustorul de culori era meşterul care rantoala pînza. Unul singur îi inspira încredere: Chapuis, vestitul Chapuis din strada Crétet.

Degas era cu totul împotriva intervenţiei cu fierul care se face asupra pînzei în această operaţie ca să se întindă pînza. Singurul procedeu care îi convenea era cel italian, pentru că nu se intervenea cu fierul.

Îl întîlneam uneori la Chapuis cu ultima sa achiziţie de Ingres sau Delacroix şi pot spune că nu era în largul lui în timp ce „medicul de tablouri" studia pînza.

Degas începea pe un ton fără replică:

— Bineînţeles, o să-l faceţi în stil italian.

I se întîmpla lui Chapuis să fie de acord, dar alteori:

— Nu se poate în stil italian la pînza asta.

— Şi de ce? întreba Degas, prefăcîndu-se că este furios.

— Pentru că pînza este prea fină, domnule Degas.

— Haide, haide, făcea Degas. Şi vocea lui încerca să fie convingătoare, dar Chapuis dădea din cap.

— Pînza este mult prea fină şi dacă n-o „aduc" cu fierul o să „tricoteze" şi o să facă pungi.

I-am povestit lui Degas cum operase în faţa mea un meşter pe care l-am cunoscut înainte de Chapuis. O pînză fină „tricotase", avea pungi peste tot şi meşterul le tăia cu un brici... Degas m-a oprit, se vedea că suferă.

— În sfîrşit, domnule Chapuis, dacă aşa trebuie!

Şi a început o serie întreagă de recomandări.

— Aveţi încredere, domnule Degas? a întrebat Chapuis.

Şi Degas a fost nevoit să recunoască că are încredere... Totuşi, să dai aşa cu fierul!...

— Chapuis lucrează foarte frumos, spunea Degas; dar ar trebui aşezat un jandarm în faţa uşii lui. Închipuie-ţi că prostul ăsta de Henri H... i-a adus într-o zi cînd eram şi eu acolo o pînză de dublat, un bust de femeie goală: „La mine vin femei de lume, a spus el, şi am suprimat burta pentru că aşa ceva nu se cuvenea.“ Ce mizerabil! Şi cînd te gîndeşti că nu a fost arestat!

— Tabloul merita să fie respectat? am întrebat într-o doară.

DEGAS. — Nu, o pînză a pictorului italian B..., ştii dumneata, dar nu ai dreptul, înţelegi, să te atingi de opera altora!

Şi nu erau vorbe în vînt. Un prieten al lui Degas, pictorul Bartholomé, care se apucase de sculptură, i-a făcut cadou un ghips, o *Femeie goală*, mărime naturală. Degas a comandat imediat o vitrină. Mai mult, a vrut ca opera să fie apreciată de cunoscători. Dar arătîndu-i-o lui Forain:

— Nu, Degas, aşa ceva nu, nu-mi place pornografia serioasă.

Şi Degas s-a întors către dra Mary Cassatt, ca şi cum ar fi vrut să-i ceară ajutor.

— Degeaba, Degas, dacă crezi că Bartholomé te iartă că nu-ţi plac lucrările lui!

Şi Degas ingenuu:

— Dar nu i-am spus-o!

Avînd o asemenea deferenţă pentru munca altora, e uşor de închipuit în ce stare era Degas dacă te atingeai de una din operele lui. Într-o zi, la el, am observat pe perete una din pînzele sale cu un bărbat aşezat pe canapea şi alături o femeie ce fusese tăiată de-a lungul.

EU. — Cine a tăiat tabloul ăsta?

DEGAS. — Cînd te gîndeşti că Manet a făcut-o! Găsea că dna Manet nu se integra în tablou. În fine... am să încerc s-o „restabilesc“ pe dna Manet. Ce lovitură a fost pentru mine cînd am văzut studiul meu la Manet... Am plecat fără să-i dau bună ziua şi-am luat cu mine tabloul.

Acasă am scos din cui o mică natură moartă pe care mi-o dăduse. „Domnule, i-am scris, îţi înapoiez *Prunele.*“

EU. — Dar v-aţi împăcat mai tîrziu cu Manet...

DEGAS. — Cum vrei să poţi rămîne supărat pe Manet? Numai că vînduse deja *Prunele.* Ce frumoasă era pînza aia mică! Vroiam, cum ţi-am spus, s-o „restabilesc“ pe dna Manet, ca să-i dau portretul, dar tot amînînd a rămas aşa...

EU. —Manet ar fi tăiat la fel de senin un Delacroix sau un Ingres?

DEGAS. — Da, un Delacroix sau un Ingres. Sigur, ar fi fost capabil s-o facă, nătărăul. Dar dacă ar fi făcut asta, cred că n-aş mai fi vrut să-l văd niciodată.

La cîtva timp după aceea, l-am întîlnit pe Degas urmat de un comisionar care purta o pînză de Manet reprezentînd unul din personajele *Execuţiei lui Maximilian*, un sergent care-şi prepara puşca pentru lovitura de graţie. Şi Degas:

— Ce nenorocire, închipuieşte-ţi, au îndrăznit să taie tabloul. Familia a făcut asta! Să nu te căsătoreşti niciodată... Am găsit acest fragment, dar unde sînt celelalte bucăţi?

Degas a mai putut să pună mîna pe unele şi le-a lipit, alături de sergent, pe o pînză, lăsînd spaţiile necesare ca să se poată lipi şi părţile care nu fuseseră regăsite din *Maximilian.*

Pentru că, pe lîngă Degas pictorul, exista Degas colecţionarul, un colecţionar pătimaş.

Într-o seară, la cină, la Alexis Rouart, acesta vorbea de nişte desene ale lui Ingres pe care le achiziţionase la moş Noisy, un vînzător de tablouri de prim ordin. Degas era atît de nerăbdător să vadă desenele încît Rouart s-a ridicat de la masă în căutarea casetei. Şi Degas s-a ambalat aşa de tare încît au uitat de masă şi s-au dus pînă în strada La Fayette unde acel Noisy îşi avea dugheana ce rămînea deschisă seara, pentru clientela veche. Perdeaua era trasă, dar intrai pe uşa din spate, prin curte.

* * *

După ședința de după-masă, pe cînd doctorul nu-i prescrisese încă să ia aer — și am văzut cum interpreta Degas recomandarea Facultății — el cobora pe strada Laffitte, își începea plimbarea pe la Durand-Ruel, trecea pe la Bernheim Fiul și ajungea la mine.

Îl văd și acum stînd în fața vitrinei lui Bernheim. Într-o parte *Catedrala din Chartres* și *Case din orașul Volterre* de Corot; în cealaltă un *Christos coborînd în mormînt* de Delacroix.

— Cît pot să coste aceste pînze, spune, Vollard?

Am mărturisit că nu știu.

— Dar ați intrat adineauri la Bernheim, domnule Degas.

— E adevărat, am intrat cu intenția să încerc terenul; dar cînd să vorbesc de preț, n-am îndrăznit. Păi gîndește-te, asemenea Corot și Delacroix nu sînt de nasul meu! Aș fi vrut să propun un schimb de obiecte între mine și Prințul Indian [1], dar n-ar fi vrut, nu-i așa?

— Cum, nu ar fi vrut?

Și Degas:

— Ei bine! Vreau să nu am regrete; mă întorc chiar acum și am să fac o încercare.

Degas s-a întors după o clipă:

— Ce zici, cele două Corot s-au vîndut azi-dimineață pe degeaba. Merg la Moreau-Nélaton. Cu atît mai bine; atunci eu am să cuceresc tabloul de Delacroix. Am și început tratativele.

Și Degas l-a cumpărat pînă la urmă. Eram la el, la prînz, cînd Zoé sosi într-un suflet:

— Domnule, a sosit Delacroix-ul.

Și Degas, cu șervetul la gît, s-a repezit să primească tabloul.

Dar întotdeauna o nouă achiziție, după ce o privea bine din toate unghiurile, era întoarsă cu fața la perete.

Plăcerea pe care Degas o avea să-și „întoarcă" comorile nu vroia s-o împartă cu nimeni. Îl văd

---

[1] Poreclă pe care Degas i-o dăduse dlui Josse-Bernheim.

şi acum, cu spatele încovoiat, aplecat asupra unei casete întredeschise ca să-i mascheze conținutul.

Într-o zi se anunţă vizita dlui L. D....

— Ăsta, spuse Degas, se pricepe la lucrurile frumoase; am să-l las cu gura căscată cu una din litografiile lui Delacroix...

Întîmplarea făcea că dl L.D.... venea tocmai să-i ceară lui Degas să-l lase să fotografieze chiar această litografie despre care știa că este în posesia lui.

— Pentru ce?

Iar aceasta:

— Păi ca s-o reproduc...

Şi crezînd că l-a păcălit pe Degas:

— Nu se cunosc decît două exemplare şi al doilea nu poate fi găsit.

Atunci Degas:

— A! celălalt exemplar nu poate fi găsit! Mie mi-au trebuit douăzeci de ani, domnule, ca să găsesc acest Delacroix... Şi alţii să facă la fel!

Şi dl L.D..., încercîndu-şi ultima şansă:

— Dar, domnule Degas, toată lumea are dreptul la artă.

— Cît de puţin îmi pasă, a ripostat Degas, de dreptul ăsta pe care-l acordaţi tuturor! Delacroix-ul meu nu va ieşi din această casetă.

Şi cînd dl L.D... a plecat fără nici măcar să fi văzut Delacroix-ul:

— Pe cuvîntul meu, Vollard, ai să vezi c-or să ajungă să plimbe pe stradă Rafael-uri şi Rembrandt-uri pentru că toată lumea are dreptul la ce e frumos.

* * *

Într-o zi l-am întîlnit pe Degas coborînd dintr-un tramvai:

— De fiecare dată cînd intru în drăcia asta... Iar am călătorit între două pramatii care, în afară de enorme buchete de flori, purtau pălării împodobite de ace lungi ca o spadă. Şi felul în care una din ele s-a „răţoit“ la mine, după ce era să-mi scoată un ochi...

— Dacă aţi fi fost decorat, domnule Degas, cu siguranţă că ar fi fost mai politicoase...

Degas m-a privit cu o uimire de nedescris.

— Uitaţi-vă, i-am spus, arătîndu-i un domn care făcea pipi lîngă fîntîna din *Place Pigalle*: credeţi că acest individ ar face ceea ce face cu un poliţist în spatele lui dacă nu ar purta panglica roşie?

Degas dădu din cap:

— Ce-a „încasat" Mallarmé, cînd a venit la mine, trimis de Roujon să mă întrebe dacă nu aş vrea să fiu decorat!... Dacă nu ar fi fost masa între noi...

— Dar, am continuat, cînd nu o să mai fiţi...

DEGAS. — Ah! moartea! mă gîndesc tot timpul la moarte, ce mai ascunde în spatele ei?

EU. — Sînt sigur că lucrurile se vor petrece uşor. În asta credem că vedem cel mai mare mister... Într-o zi am să duc la poştă o telegramă. După o clipă, întorcîndu-mă la magazin, văd telegrama pe masă. Foarte mirat, mă întorc la poştă. Revin puţin după aceea, găsesc iar telegrama. Un prieten soseşte între timp, îi povestesc; mergem să punem împreună telegrama şi să ne întoarcem imediat la magazin. De-abia sosiţi, uşa se deschide; se aude un „Nu vă deranjaţi"; era telegrama mea adusă de un puşti de la poştă: „Este a treia oară că aduc aici această telegramă care nu poate fi trimisă pentru că are destinaţia Meudon [1]." Vedeţi domnule Degas, în faţa aparenţelor celor mai tulburătoare...

DEGAS. — Dumneata eşti dumneata; eu sînt eu...

EU. — În felul în care se povestesc lucrurile, ar fi de mirare dacă mai tîrziu nu s-ar povesti că cel mai mare necaz al dumneavoastră era că nu aţi fost decorat.

La ideea că lumea şi-ar putea închipui că el ar fi putut solicita o decoraţie, Degas a izbucnit în rîs.

---

[1] Cimitir în afara Parisului.

Să mai spun că la retrospectiva care a avut loc după moartea pictorului, am auzit un domn spunîndu-i vecinului său:

— Bietul Degas, Tirard [1] mi-a spus de mai multe ori că cel mai mare necaz al lui era că nu a fost decorat!

* * *

Cu repulsia pe care o avea Degas să „pozeze" în faţa publicului, e uşor de închipuit ce primire i-a făcut lui Sacha Guitry care venea să-i ceară să se lase filmat.

Sacha Guitry nu a reuşit să-şi explice cum Degas refuza o propunere pe care Renoir o acceptase foarte uşor. Numai că Renoir nu ştia să spună nu.

Dar autorul *Iluzionistului* era foarte şmecher. Îl găsise pe pictor cînd se pregătea să iasă; l-a aşteptat pe trotuar — care aparţine tuturor. Cîteva clipe după aceea, puteai să vezi o înghesuială în spatele unui aparat de filmat. Sacha Guitry îl „turna" pe Degas.

* * *

Spre sfîrşitul vieţii, Degas părăsise omnibuzul; făcea plimbări lungi pe jos, neobosit. Era semnul caracteristic al unei boli de vezică; şi asta îl preocupa din ce în ce mai mult.

[...] Într-o seară, întîlnindu-l pe *Boulevard des Italiens* pe Degas care se ducea să se culce, i-am propus să-l însoţesc. Degas locuia lîngă piaţa Clichy. Cu nevoia pe care o simţea să stea mereu în picioare, m-a dus în jurul Bastiliei. De-a lungul trotuarelor, Degas se oprea în faţa firmelor magazinelor, în faţa afişelor lipite pe vitrine, apoi te privea cu un aer întrebător. Atunci i se citea: „*Pantofi de Limoges*", „*Ribby te îmbracă mai bine*", „*Găină cu vînat*"...

I se întîmpla lui Degas să facă o haltă într-o cafenea care se afla la parterul locuinţei lui şi

[1] Fost preşedinte al Consiliului de Miniştri.

unde, în fața unui lapte cald, rămînea îndelung să privească cu atenție jucătorii de biliard. Cînd aceștia întîrziau, se apropia de casierită:

— Ce-i cu jucătorii dumneavoastră de biliard?

Într-o zi, cînd îl însoțisem la cafenea și cînd jucătorii de biliard erau la postul lor:

— Sînt considerat pictorul dansatoarelor, dar lumea nu înțelege că dansatoarea a fost pentru mine un pretext să pictez stofe frumoase și să redau mișcările...

Dar erau și gesturi care nu-l mulțumeau ca pictor... Într-un salon, o doamnă așezată în fața lui, cu picioarele încrucișate, își agita piciorul în continuu. Se vedea că Degas nu se simțea bine. Deodată, cu suplețea unui tînăr, s-a năpustit ca și cum ar fi vrut să se arunce la picioarele doamnei care zîmbea deja, dar care tresări subit, scoțînd un țipăt. „Adoratorul" ei strînsese cu mîinile piciorul care se mișca:

— Stați liniștită, mi se face rău la stomac!

Altădată, fiind la masă la un prieten și văzînd că vrea să ia soneria, i-a oprit brațul:

— Ce vrei să faci?
— Păi să chem slujnica.
— De ce să suni?
După o clipă:
— Dar slujnica nu vine?
— Așteaptă să o sun.
— Eu nu o sun pe Zoé.

* * *

Cînd Degas nu a mai văzut destul ca să poată picta, a părăsit pictura pentru sculptură.

I s-a atribuit chiar următoarea afirmație: „Trebuie să învăț o meserie de orb." Lumea uita că dintotdeauna îi plăcuse să modeleze și mai cu seamă că la Expoziția Universală din 1878 fusese expusă faimoasa lui *Dansatoare în rochie de tul.*

Dar toate sculpturile lui rămîneau în stadiul de ceară și de lut.

— E o responsabilitate prea mare să lași în urma ta ceva de bronz, această materie aparține veșniciei!

Degas a pus pe șantier un mare număr de statuete, dar numai una sau două au fost turnate în timpul vieții lui, și doar în ghips. Într-o zi mi-a spus despre o *Dansatoare* care ajunsese la a douăzecea transformare:

— De data asta am prins-o. Încă una sau două mici ședințe și Hébrard (numele turnătorului) o să poată veni.

A doua zi, găsesc dansatoarea din nou în stadiul de bulgăre de ceară. Cum mă arătam mirat:

— Te gîndești, Vollard, la valoarea ei, dar chiar dacă mi-ai fi dat o pălărie plină cu diamante nu aș fi avut o fericire asemănătoare cu aceea pe care am avut-o s-o topesc din plăcerea de a o lua de la capăt.

Pictura lui era la fel de expusă distrugerii.

Îmi amintesc mai cu seamă un *Atelier de modiste* despre care dra Cassatt îmi spusese:

— Dacă poți să dai de tabloul ăsta, cunosc un american care ar plăti oricît să-l aibă.

Într-o zi, la Degas, dau chiar de pînza asta. Îi repet ce-mi spusese dra Cassatt.

Atunci Degas:

— E într-adevăr tentant; aș putea cu acești bani să-mi cumpăr un Delacroix la care rîvnesc de mult; dar, hotărît lucru, este la pînza asta ceva care nu-mi convine.

Și, luînd o pensulă, a zmîngălit unul din personaje.

* * *

Puțin după ce s-a mutat din strada Victor-Massé, prin 1912, Degas nu a mai lucrat deloc. Auzea din ce în ce mai greu și ochii nu-l mai ajutau cîtuși de puțin; îl văd și acum traversînd strada la brațul unui polițist.

La drept vorbind, nu mai putea vedea decît anumite lucruri.

Cînd se servea la masă:

— Aveți grijă, pătați fața de masă.

Sau tot așa, cînd era bolnav și veneai lîngă patul lui:

— Nu te apropia, ai să-mi miști patul.

Mereu parcă pierdut într-un vis, se informa: „Ei, ce-i cu războiul?“, cu același ton cu care îi spunea lui Zoé: „Ei, ce-i cu mușețelul ăla?“

Indiferența lui față de toate se întindea și asupra propriei lui persoane.

Într-o zi cînd, cu o pălărie deformată și cu o pelerină lucioasă, moșneag cu un colier de barbă răvășită, a intrat într-o tutungerie, vînzătoarea i-a întins un pachețel:

— Ține asta, moșule.

Dar ce impresie de noblețe emana din această înfățișare de bătrîn sărac! Ai fi zis că este unul din acei oameni de odinioară ce coborîse din rama lui de muzeu, un portret al școlii italiene: Degas avea o ascendență italiană și, cu vîrsta, se întorsese la tipul napolitan.

Degas își petrecea acum zilele rătăcind fără țintă prin Paris; pașii îl purtau mereu prin fața casei lui ce se demola. După ce se ridicase tot molozul și din scînduri se făcuse o împrejmuire de-a lungul trotuarului, puteai vedea un moșneag, privind, printre scîndurile gardului, un teren gol...

CRONOLOGIE ŞI CONCORDANŢE

1834 19 iulie. Se naşte Hilaire-Germain-Edgar de Gas. Tatăl, director de bancă, mama, născută Musson, venea dintr-o familie creolă din America, din New Orleans.

1839 *Se nasc Cézanne, Sisley.*

1840 *Se naşte Monet.*

1841 *Se naşte Renoir.*

1845 Degas e înscris la liceul Louis-le-Grand. Acolo se leagă prietenia pe viaţă cu Henri Rouart, care va deveni inginer, practicînd el însuşi pictura.

1847 Moare Célestine de Gas, mama lui Edgar. Tatăl, om cultivat, iubitor de muzică şi pictură, îl poartă pe fiul său prin muzee simţind înclinarea acestuia către artă.

1848 *Se naşte Gauguin.*

1848—1852 *A doua Republică.*

1852 Degas îşi amenajează un atelier într-o cameră din casa părintească.

1852—70 *Al doilea Imperiu (Napoleon III).*

1853 Îşi ia bacalaureatul şi intră în atelierul lui Barrias. Realizează numeroase cópii după opere celebre păstrate la Luvru şi în Cabinetul de Stampe (Bibliothèque Nationale).
Se naşte Vincent Van Gogh.

1854 Degas devine elevul lui Lamothe, discipol al lui Ingres. Călătoreşte stînd un timp la Neapole la unchiul său, René-Hilaire de Gas.

1855 Se înscrie la Şcoala de Arte Frumoase, împrietenindu-se cu viitorii pictori Fantin-Latour, Elie Delaunay, Bonnat, ş.a.
Expoziţia universală de la Paris.

1856—1857 Călătorii în Italia (Roma, Neapole, Florenţa)

1858 Sejur la Roma, apoi la Florenţa, trecînd prin Viterbo, Orvieto, unde face cópii după Signorelli. Se opreşte o vreme la unchiul său baronul Bellelli.

1860 În admirație față de arta italienilor, dar mai ales influențat de Ingres, atacă pictura cu subiecte istorice. *(Tinere spartane provocînd băieții la luptă). Expoziție de pictură modernă cu participarea lui Delacroix, Corot, Courbet, Millet.*

1861 Realizează pînza *Semiramida construind Babilonul. Ingres pictează, la 85 de ani,* « Baia turcească ».

1862 Degas se împrietenește cu Manet. Realizează primele pînze cu cai și jochei.

1863 *Salonul Refuzaților.* « Dejunul pe iarbă » *al lui Manet.*
Moare Delacroix.

1864 *Se naște Toulouse-Lautrec.*

1865 Degas abandonează subiectele istorice. Face din ce în ce mai multe portrete. Îi cunoaște pe viitorii impresioniști, ca și pe Zola și Duranty.
Manet expune la Salon pînza « Olympia ».

1867 *Se naște Bonnard. Mor Ingres și Baudelaire.*

1868 Pictează *Orchestra Operei.*
Se naște Vuillard. Corot pictează « Femeia cu perla ».

1869 *Se naște Mattise. Se conturează tehnica impresionistă.*

1870 La izbucnirea războiului franco-germen Degas este mobilizat la artilerie. Îl reîntîlnește pe Henri Rouart. Apar primele tulburări ale vederii.

1872 Începe să frecventeze foaierul de dans al vechii Opere (strada Le Peletier). În octombrie se îmbarcă cu fratele său René pentru New Orleans, unde va sta pînă în aprilie 1873.
Pictează *Bursa bumbacului.*

1874 Ia parte activă la pregătirea primei expoziții a Impresioniștilor la care trimite zece tablouri. Edmond de Goncourt îl vizitează și îi admiră opera.

1875 *Moare Corot.*

1876 Participă la a doua expoziție a impresioniștilor.

1877 Participă la a treia expoziție a impresioniștilor.

1878 *Duret publică:* « Pictorii impresioniști ».

1879 *Participă la a patra expoziție a impresioniștilor.*

1880 Călătorește în Spania. Lucrează gravură cu Mary Cassatt și Pissarro.
Moare Flaubert.

1881 Degas expune prima dintr-o serie de sculpturi în ceară *(Dansatoarea de patrusprezece ani).* Execută numeroase monotipuri și litografii. Utilizează cu predilecție pastelul care devine o tehnică constantă în pictura sa.
Se naște Picasso.

1882 Serii de tablouri cu *Spălătorese* și *Modiste.*

1883 *Moare Manet.*

1885 Călătorește la Havre și Dieppe. Îl întîlnește pe Gauguin. Tulburări crescînde ale vederii.

1886 Trimite o serie de nuduri la a opta (ultima) expoziţie a impresioniştilor. În urma criticilor presei şi ale publicului îşi retrage lucrările.
Se afirmă poantilismul şi simbolismul. Douanier Rousseau expune la Independenţi.

1887 *Lautrec pictează primele sale tablouri cu scene din viaţa din Montmartre.*

1888 *Van Gogh pictează la Arles.*

1889 Degas călătoreşte în Maroc şi în Spania unde îl « redescoperă » pe Velázquez.

1890 *Moare Van Gogh.*

1891 *Întîia expoziţie a pictorilor Nabişti.*
Moare Seurat. Gauguin pleacă în Tahiti. Primul afiş al lui Toulouse-Lautrec.

1893 Expune la Durand-Ruel monotipii rehosate cu pastel (peisaje inspirate de o călătorie făcută în Burgundia împreună cu sculptorul Bartholomé). Starea vederii i se înrăutăţeşte, lucrează din ce în ce mai greu. Este preocupat de colecţia sa personală cuprinzînd cu precădere opere de Ingres şi Delacroix.
Se deschide galeria de artă a lui Ambroise Vollard.

1895 *Primele spectacole publice de « cinematograf » (fraţii Lumière).*

1897 Călătoreşte la Montauban ca să vadă operele lui Ingres.

1898 Stă un timp la Saint-Valéry-sur-Somme. Duce o viaţă retrasă neprimind decît prietenii foarte apropiaţi: sculptorul Bartholomé, Daniel Halévy, Henri Rouart. Aproape orb, se consacră tot mai mult sculpturii.

1899 *Expoziţia generală a pictorilor Nabişti la Durand-Ruel. Paul Signac publică:* « De la Delacroix la Neo-impresionişti ». *Moare Sisley.*

1900 *Prima apariţie a lui Picasso la Paris.*

1901 *Moare Toulouse-Lautrec.*

1903 *Moare Pissaro.*

1906 *Moare Cézanne.*

1912 Expropriindu-se spre demolare casa în care locuia, Degas trebuie să părăsească apartamentul şi atelierul ce-l ocupa în strada Victor-Massé de douăzeci de ani.
Moare Henri Rouart, unul din cei mai buni prieteni ai lui Degas.

1917 27 septembrie. Edgar Degas moare la Paris, la vîrsta de 84 ani.

CUPRINS

PREFAŢĂ 5
SCRISORI. 25

Către Frölich *(1872)* 25. Către Henri Rouart *(1872)* 29. Către Henri Rouart *(1873)* 32. Către Faure *(1873)* 34. Către Bracquemond *(1874)* 35. Către Burty *(1876)* 36. Către Faure *(1876)* 36. Către Faure *(1876)* 37. Către Faure *(1877)* 37. Către Faure *(1877)* 38. Către Bracquemond *(1879)* 38. Către Bracquemond *(nedatată)* 39. Către Bracquemond *(nedatată)* 40. Către Bracquemond *(nedatată)* 40. Către Bracquemond *(1880)* 41. Către Camille Pissarro *(1880)* 42. Către Camille Pissarro *(1880)* 44. Către Eugène Manet *(nedatată)* 44. Către doamna Dietz-Monin *(nedatată)* 45. Către Henri Rouart *(nedatată)* 46. Către Alexis Rouart *(1882)* 48. Către Henri Rouart *(1882)* 48. Către Albert Hecht *(nedatată)* 49. Către Albert Hecht *(nedatată)* 50. Către J. É. Blanche *(1882)* 50. Către H. É. Blanche *(1882)* 51. Către Bartholomé *(1882)* 51. Către Bartholomé *(1882)* 52. Către Heymann *(nedatată)* 53. Către Bartholomé *(1883)* 53. Către Henri Rouart *(1883)* 54. Către Ludovic Halévy *(1883)* 55. Către Ludovic Halévy *(1883)* 55. Către Henri Lerolle *(1883)* 56. Către domnul şi doamna Bartholomé *(nedatată)* 57. Către doamna de Fleury *(1884)* 57. Către doamna de Fleury *(nedatată)* 58. Către doamna Bartholomé *(nedatată)* 58. Către Bartholomé *(1884)* 59. Către Henri Lerolle *(1884)* 60. Către Ludovic Halévy *(1884)* 62. Către Henri Rouart *(nedatată)* 62. Către Ludovic Halévy *(1884)* 63. Către Ludovic Halévy *(1884)* 64. Către Henri Rouart *(nedatată)* 64. Către Ludovic Halévy *(1884)* 65. Către Bartholomé *(1884)* 66. Către Bartholomé *(1884)* 66. Către Durand-Ruel *(nedatată)* 68. Către Durand-Ruel *(nedatată)* 68. Către Henri Rouart *(nedatată)* 69. Către Henri Rouart *(nedatată)* 70. Către Aglaüs Bouvenne *(1884)* 71 Către Aglaüs Bouvenne *(1884)* 71. Către doamna Ludovic Halévy *(1884)* 72. Către Bartholomé *(1884)* 73. Către Henri Rouart *(nedatată)* 73. Către doamna Henri Rouart *(nedatată)*. 74. Către Bartholomé *(1885)* 74. Către Ludovic Halévy *(1885)* 75. Către Alexis Rouart *(1885)* 76. Către Ludovic Halévy *(1885)* 76. Către Bartholomé *(nedatată)* 77. Către Ludovic Halévy *(1885)* 78. Către Ludovic Halévy *(1885)* 80. Către Bertrand *(1886)* 81. Către Bartholomé *(1886)* 82. Către Ludovic Halévy *(1886)* 82. Către Bartholomé *(1886)* 85. Către Henri Rouart *(1886)* 86. Către Alexis Rouart *(nedatată)* 87. Către *X. (nedatată)* 87. Către Faure *(1886)* 88. Către Faure *(1886)* 89. Către Faure *(nedatată)* 89. Către doamna de Fleury *(nedatată)* 90. Către Henri Lerolle *(1887)* 90. Către Bartholomé *(1887)* 91. Către Bartholomé *(nedatată)* 91. Către Henri Rouart *(1888)* 92. Către Ludovic Halévy *(nedatată)* 93. Către Henri Rouart *(nedatată)* 93. Către Bartholomé *(ne-*

datată) 93. Către Ludovic Halévy *(1888)* 94. Către Bartholomé *(nedatată)* 95. Către Bartholomé *(1889)* 97. Către Bartholomé *(nedatată)* 97. Către Bartholomé *(1889)* 98. Către Boldini *(1889)* 99. Către Boldini *(1889)* 100. Către Bartholomé *(1889)* 101. Către Bartholomé *(1889)* 103. Către Bartholomé *(1889)* 104. Către Bartholomé *(1890)* 105. Către Henri Rouart *(nedatată)* 105. Către Manzi *(nedatată)* 107. Către domnul Brebion *(1890)* 107. Către Bartholomé *(1890)* 108. Către Bartholomé *(1890)* 109. Către Bartholomé *(1890)* 110. Către Bartholomé *(nedatată)* 110. Către Bartholomé *(1890)* 111. Către Henri Rouart *(nedatată)* 113. Către Bartholomé *(nedatată)* 113. Către doamna Louise Halévy *(1890)* 114. Către doamna Louise Halévy *(1890)* 114. Către Ludovic Halévy *(1890)* 114. Către Ludovic Halévy *(1890)* 115. Către Alexis Rouart *(1890)* 115. Către Ludovic Halévy *(1890)* 116. Către Ludovic Halévy *(1890)* 116. Către Ludovic Halévy *(1890)* 117. Către Ludovic Halévy *(1890)* 117. Către Ludovic Halévy *(1890)* 117. Către Ludovic Halévy *(1890)* 118. Către Ludovic Halévy *(1890)* 118. Către Ludovic Halévy *(1890)* 118. Către Ludovic Halévy *(1890)* 118. Către Ludovic Halévy *(1890)* 119. Către Ludovic Halévy *(1890)* 120. Către Ludovic Halévy *(1890)* 120. Către Manzi *(1890)* 120. Către Ludovic Halévy *(nedatată)* 121. Către Ludovic Halévy *(1890)* 121. Către Ludovic Halévy *(1890)* 122. Către Ludovic Halévy *(1890)* 122. Către Ludovic Halévy *(1890)* 122. Către Ludovic Halévy *(1890)* 123. Către Ludovic Halévy *(1890)* 123. Către Ludovic Halévy *(1890)* 124. Către de Valernes *(1890)* 124. Către de Valernes *(1890)* 125. Către de Valernes *(1890)* 126. Către Bartholomé *(nedatată)* 128. Către de Valernes *(1891)* 129. Către Ludovic Halévy *(1891)* 131. Către Bartholomé *(1891)* 132. Către Bartholomé *(nedatată)* 132. Către Bartholomé *(nedatată)* 133. Către Ludovic Halévy *(1891)* 133. Către doamna Lerolle *(1892)* 133. Către Daniel Halévy *(1892)* 134. Către Bartholomé *(1892)* 134. Către de Valernes *(nedatată)* 135. Către Bartholomé *(1892)* 135. Către de Valernes *(1893)* 136. Către de Valernes *(nedatată)* 136. Către Bartholomé *(1893)* 137. Către Ludovic Halévy *(1893)* 137. Către Bartholomé *(1894)* 138. Către Ludovic Halévy *(1894)* 138. Către Durand-Ruel *(nedatată)* 139. Către Alexis Rouart *(nedatată)* 139. Către Alexis Rouart *(nedatată)* 140. Către Alexis Rouart *(nedatată)* 140. Către Alexis Rouart *(nedatată)* 141. Către Durand Ruel *(nedatată)* 141. Către Ludovic Halévy *(1895)* 142. Către Henri Rouart *(1896)* 142. Către Julie Manet *(1896)* 143. Către Louis Ganderax *(nedatată)* 143. Către Alexis Rouart *(1896)* 143. Către Bartholomé *(1897)* 144. Către Bartholomé *(1897)* 145. Către Bartholomé *(1897)* 145. Către Ludovic Halévy *(1897)* 146. Către Bartholomé *(1897)* 146. Către doamna Ludovic Halévy *(1897)* 147. Către domnul primar din Montauban *(1897)* 147. Către doamna Ludovic Halévy *(1897)* 148. Către Henri Rouart *(1897)* 148. Către Henri Lerolle *(1897)* 149. Către Henri Rouart *(1898)* 149. Către Durand-Ruel *(1898)* 149. Către Henri Rouart *(nedatată)* 150. Către Henri Rouart *(1898)* 150. Către Henri Rouart *(1896 sau 1898)* 150. Către Henri Rouart *(1898)* 150. Către Alexis Rouart *(1898)* 151. Către Hortense Valpinçon *(nedatată)* 151. Către Paul Poujaud *(1900)* 152. Către Alexis Rouart *(1900)* 152. Către Henri Rouart *(nedatată)* 152. Către Alexis Rouart *(1903)* 153. Către Bracquemond *(1903)* 154. Către Paul Poujaud *(1904)* 154. Către Alexis Rouart *(1904)* 155. Către Alexis Rouart *(1904)* 155. Către Henri Rouart *(1905)* 156. Către Alexis Rouart *(1907)* 156. Către Durand Ruel *(1908)* 157. Către Alexis Rouart *(1908)* 157. Către Alexis Rouart *(1910)* 158.

ANEXE 159

Ambroise Vollard — Amintiri despre Degas 159

Cronologie şi concordanţe 188

Biblioteca de artă

441

Biografii. Memorii. Eseuri

scrisori

Neîndoielnic, cea mai caracteristică trăsătură a firii lui Degas era severitatea cu care își judeca arta și se judeca pe sine. „Pictura nu e grea cînd nu știi nimic despre ea, spunea el; dar cînd știi, ei bine, atunci e altceva." Acest **altceva** a dat strălucire artei lui Degas; scrisorile lui, cît și întîmplările vieții sale de fiecare zi, povestite de Vollard, îngăduie să descoperim, dacă nu în întregime sensul pe care artistul îl dădea cuvîntului acestuia cheie, cel puțin unele detalii care îl luminează și ni-l apropie într-o mare măsură.

DAN GRIGORESCU

Lei 11,50